

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
KARADENİZ KAFKASYA ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇERKES TOPLUMUNDA KADININ YERİ
(18. VE 19. YÜZYIL RUSÇA KAYNAKLAR)

Hazırlayan
Gülşah TOK

Danışman
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2018
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
KARADENİZ KAFKASYA ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ÇERKES TOPLUMUNDA KADININ YERİ
(18. VE 19. YÜZYIL RUSÇA KAYNAKLAR)

Hazırlayan
Gülşah TOK

Danışman
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2018
KAYSERİ

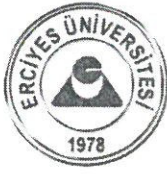
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Gülşah TOK

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Gereksiz Toplumunda Kadının Yeri
(18. ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynakları)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, .../...../2018 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../.....

Adı Soyadı : Gülşah Tok
Öğrenci No : 4022731617
Anabilim Dalı : Araştırma
Bilim Dalı : Konferans Kaynakları
Program Adı :

Danışman: Adı/İmza
Prof. Dr. Sevinç Dağlı

Öğrenci Adı/İmza

“Çerkes Toplumunda Kadının Yeri (18. ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynaklar) ” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Gülşah TOK

Danışman

Prof. Dr: Sevinç ÜÇGÜL

Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı Başkanı

Dr. Öğretim Üyesi: Erhan YOSKA

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Sevinç Üçgül danışmanlığında **Gülşah Tok** tarafından hazırlanan “**Çerkes Toplumunda Kadının Yeri (18. ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynaklar)**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Avrasya Araştırmaları** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

29./08./2018

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Sevinç Üçgül

Üye : Prof. Dr. Hülya Argunşah

Üye : Prof. Dr. Hüseyin Kandemir

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 01./10./2018 tarih ve 38 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

01./10./2018

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kadının konusu günümüzde birçok alanda çeşitli yönlerden incelenmekte olup, çok sayıda araştırmanın konusu olmaktadır. Kadını konu alan araştırmalar arasında en ilginç olanı, ataerkil toplumlarda kadın ve onun sosyo-kültürel yaşamıdır. Ataerkil toplumlarda genel olarak kadınların yaşamı temelde birbirine benzese de her toplumun sahip olduğu kültürel değerlere, gelenek ve göreneklere göre bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar toplumlara özgüdür. *Çerkes Toplumunda Kadının Yeri (18. ve 19. Yüzyıl Rusça Kaynaklar)* adlı yüksek lisans çalışmamızda 18. ve 19. yüzyıllar arasında Çerkes geleneklerinde kadına verilen rollerden yola çıkılarak, onların toplumdaki yeri değerlendirilip, Çerkes toplumunda kadın algısına yer verilecektir. Çalışmamızda Çerkes kadınının toplumdaki yeri, geleneğe bağlı yaşayışı, sahip oldukları kültür içerisindeki konumları yukarıda bahsi geçen dönemde yazılan kaynaklar incelenerek açıklanacaktır. Bu çalışmanın amacı Çerkes toplumunda kadının yerini tespit etmektir.

Araştırmanın yapısı bir giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Çerkes geleneklerinin temelleri görgü kuralları, teamül hukuku ve ahlakî değerlerin yanı sıra kültürünü şekillendiren Nart Destanı'nda atılmıştır. Destan, Çerkes halkının ruhunun, düşünce tarzlarının, bilinç ve davranışlarının çekirdeğini oluşturur. Çerkes kültürünün bugünkü yapısını iyi anlayıp yorumlamak için bu destana değinmek gerekir. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde Nart Destanı hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Çerkes kadınının yaşamı, kadının ailede ve toplumdaki yeri, sorumlulukları, evlilikte kadının görevleri, Çerkes geleneklerine göre oluşturdukları düzenlemeler üzerinden kadın yaşamı anlatılmıştır. Toplumda kadına yaklaşım, kadına saygı, savaşlarda kadının durumu ve cenaze ritüellerinde kadının yeri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise maddi kültürün bir unsuru olan geleneksel kadın giysisine değinilmiş, bu giysilerde önemli olan görsel unsurlar değerlendirilip, kültürel kimliğin simgesi olan giyim-kuşamın kadın yaşamındaki yeri incelenmiştir.

Bana duyduğu güven, tanıdığı özgür çalışma alanı, gösterdiği sabır ve titizlikle üzerinde durduğu iş disiplini ile örnek olduğu için danışman hocam Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL'e teşekkür ederim. Çalışmamın en başından itibaren desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Kafkas Araştırma, Kültür ve Dayanışma Vakfı'nda (KAFDAV) bulunan kaynaklardan istifade etmemi sağlayan vakıf başkanı Sayın Muhittin ÜNAL'a müteşekkirim. Ayrıca Yüksek Lisans eğitimim boyunca verdiği burs ile beni destekleyen Türk Tarih Kurumu'na da minnettarım.

ÇERKES TOPLUMUNDA KADININ YERİ
(18. VE 19. YÜZYIL RUSÇA KAYNAKLAR)

Gülşah TOK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2018

Danışman: Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL

ÖZET

Çerkesler, anavatanı Kuzey Kafkasya olan Abzeh, Şapsığ, kabardey, Çemguy, Bjeduğ, Natuhay, Hatukay, Mamheğ, Mahoş, Besleney gibi etnik grupları bir arada barındıran, kültür ve yaşayış tarzları açısından geleneklerine bağlı ataerkil bir toplumdur. Çerkeslerde kadına bakış, Kafkasyalı diğer toplumlardan farklı özellikler taşımaktadır. Hem Ruslar hem de Avrupalılar tarafından “dağlı” olarak adlandırılan bu kültürlerde kadın hep ikinci planda kalırken, Kuzey Kafkasya'nın yerleşik halkı olan Çerkeslerde durum aynı değildir. Yapılan etnografik araştırmalarda çıkan sonuçlara göre Kuzey Kafkasya'da yaşayan bazı toplumlarda kadınlar “köle kadın” kategorisine sokulurken, Çerkes kadınlarının daha özgür bir yaşam sürdükleri ve toplum içerisinde daha saygın konuma sahip oldukları vurgulanmıştır. Ataerkil toplum yapısı gösteren Çerkeslerde kadın ağır işlerde çalıştırılmaz, onun evde ve toplum içinde ayrıcalıkları vardır. Eş seçiminde bağımsız bir şekilde tercih yapar. Evlilik, beraberinde bazı sorumlulukları getirdiğinden kadının yaşam alanında birtakım kısıtlamalar olur.

Bu çalışmada Çerkes kadınının yaşamı “Adiğe Habze” adıyla bilinen Çerkes geleneklerine göre incelenmiş ve bu geleneklerin kadına ağır roller yüklediği, bir o kadar da kadını özel bir konuma getirdiği anlaşılmıştır.

Özellikle Rusça kaynaklar incelendiğinde Çerkes gelenek ve göreneklerini anlatan yazılı kaynakların 16. yüzyılın ikinci yarısından başladığı ve dönüşüm sayılan 19. yüzyılın son dönemine ait olduğu görülmektedir. Özellikle 18.-19. yüzyıllar arası Rus-Kafkas savaşının yaşandığı yıllarda, Çerkes yaşamını anlatan çalışmalar daha yoğunluk kazanmıştır. Çalışma yapılırken de özellikle Rusça yazılmış kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada elde edilen bu kaynaklar dikkatlice değerlendirilmiş, araştırmacıların görüşlerinden faydalanılarak kadının toplumdaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çerkes Kadını, Kültür, Gelenek, Nart Destanı, Seteney Guaş

**THE POSITION OF WOMAN IN CIRCASSIAN SOCIETY
(RUSSIAN SOURCES OF 18TH AND 19TH CENTURIES)**

Gülşah TOK

Erciyes University, Institute For Social Sciences

M. Sc. Thesis, August 2018

Supervisor: Prof. Dr. Sevinch Uchgul

ABSTRACT

Circassians whose homeland are North Caucasus that include ethnic groups such as Abzeh, Shapsug, Khabardey, Chemguy, Bjedug, Natuhay, Hatukay, Mamheig, Mahosh, Besleney are a patriarchal society based on their traditions in terms of culture and lifestyle. Circassians point of view about women is different from other Caucasian societies. In these cultures, which are called “mountaineer” by both Russians and Europeans while women are always in second place, the situation in Circassians who are the inhabitants of the North Caucasus is not the same. According to the results of ethnographic researches, while women are included in the “slave women” category in some societies living in the North Caucasus, Circassian women live a more free life and have a more respectable position within the society. Circassians, who have a patriarchal social structure, woman is not employed in heavy works and she has her privileges at home and in society. She has independent and free choices while selecting their husband. There will be restrictions in her life because of marriage brings some responsibilities to her.

In this study, the life of the Circassian woman is examined according to the Circassian traditions known as “Adyghe Khabze” and it is understood that these traditions have put hard responsibilities on woman and brings her to a special position.

Especially When Russian sources are examined, it can be seen that written sources describing Circassian customs and traditions begin from the second half of the 16th century and belong to the last period of the 19th century which is considered as a transformation. Studies about Circassian life became more intense between the 18th-19th centuries during the years of the Russian-Caucasian war. In this study, especially sources written in Russian were used. These sources were carefully evaluated and the position and importance of women in society were determined by using the opinions of the researchers.

Key Words: Circassian Woman, Culture, Tradition, Nart Epic, Seteney Guashe

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ	1
A. Yöntem.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NART DESTANI.....	10
1.1. Nart Kadınları.....	13
1.1.1. Seteney Guşe.....	14
1.2. Kadın Meclisi (Nihase).....	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇERKES KIZI; YETİŞTİRİLME TARZLARI, DÜĞÜNLERDEKİ KONUMU VE RİTÜELLERDE KIZLARIN YERİ	20
2.1. Çerkes Kızı ve Aile İçerisindeki Yaşamı.....	20
2.1.1. Kızların Fiziki Yapıları ve Çerkes Güzellik Algısı.....	26
2.2. Atalık	32
2.3. Çerkes Kızlarının Düğünlerdeki Durumu.....	35
2.4. Kukla Prenses Ritüeli (Hantse Guşe).....	36
2.5. Dikiş Dikme (Dınheuv) Ritüeli	37
2.2. ÇERKESLEREVLİLİK SÜRECİ VE KADININ DURUMU	40
2.2.1. Çerkes Kızlarının Eş Seçimi	40
2.2.2. Araştırma, Sorma, Danışma (Şeupçe).....	45
2.2.3. Kız Bakma (Lhıkhu)	46
2.2.4. Nikâh, Evlilik Türleri ve Kadının Durumu	47
2.2.5. Başlık (Vase)	48
2.2.6. Gelinin Kıyafetleri (Şığınıpxe).....	51

2.2.7. Kız Kaçırma	51
2.2.8. Gelin alma (Nısaşe)	53
2.2.9. Duvak Ritüeli	55
2.3. ÇERKESLERDE AİLE YAPISI VE GELİNİN KOCA EVİNDEKİ DURUMU	56
2.3.1. Gelinin Koca Evindeki İlk Yılı	57
2.3.2. Kadının Ailedeki Görevleri.....	60
2.3.3. Annelik Olarak Kadının Görevleri	64
2.3.4. Kaçınma Geleneği, Kadın ve Erkeğin Durumu.....	66
2.3.5.Boşanma ve Kadının Durumu	69
2.3.6.Miras ve Kadının Sahip Olduğu Haklar	71
2.4. TOPLUMSAL ALANDA KADININ YERİ	72
2.4.1. Çerkeslerde Kadına Yaklaşım ve Toplumsal Hakları ve Ayrıcalıkları	72
2.4.2. Kadına Saygı	77
2.4.3. Cenazelerde Kadın Davranışları.....	82
2.4.4. Savaşta Kadının Rolü.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.GİYİM -KUŞAMLARI.....	87
3.1.Geleneksel Kadın Giysisi.....	87
3.1.1. Kadın Ayakkabısı (Tsokhehurai)	90
3.2. Giysinin Semantik Unsurları.....	91
3.3.Korse (Pşa)	92
3.4.Süslemeler	92
3.4.1.Kemer	93
3.4.2.Başlık (Pao, Paa)	94
3.5.Gelinlik	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	100
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.k. : Adı geçen kaynak

A.g.m. : Adı geçen makale

Çev: Çeviren

E.T: Erişim Tarihi

s: Sayfa

v.b. : ve benzeri

yy: Yüzyıl

GİRİŞ

Çerkes yaşamında kadın algısı ve kadının toplumdaki yerine geçmeden önce Çerkes kavramını açıklamak, Çerkeslerin kim oldukları, yaşadıkları coğrafi bölge hakkında bilgi vermek gerekir. Çerkes kelimesi, Türkçede Çerkes veya Çerkez diye yazılır. Bu kelime Rusçada Çerkeski (черкеский), İngilizcede Circassian şeklindedir. Kafkasya'da yerleşik olarak yaşayan bu halkın isminin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. *Çerkes* teriminin ilk defa *Grekler tarafından kullanıldığı bilgisi kabul edilmektedir. Grekler Kafkasya boylarına Kerket ismini vermiştir. Bu kelimenin değişimiyle birlikte Çerkes olarak son halini aldığı bilinmektedir.*¹ Adige sözcüğü, *Çerkes kabilelerinin aynı kökten olduğunu dil, gelenek ve görenek açısından farklı olmadıklarını ifade etmektedir.*² Çerkesler de kendilerini Adige ya da Adige olarak adlandırırlar.

Çerkeslerin yaşadığı bölge, Batı ve Rus kaynaklarında Çerkesya, Osmanlı kaynaklarında ise Çerkezistan olarak adlandırılan Kuzey Kafkasya'nın batı ve orta bölgesidir. Çerkesler bugün Kafkasya'da, 1920'lerde Sovyetler Birliği'yle birlikte kurulan üç idari birimde yaşıyorlar. Bu idari birimleri; Kabardey-Balkar, Adıgey ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetleridir. *Çerkesler toplum olarak 19. yüzyıl ortalarına kadar Çerkesya'da yaşadıkları bölgeye veya bağlı oldukları soylara göre adlandırılan Abzeh, Bjeduğ, Hatukoy, Besleney, Çemguy, Şapsığ, Kabardey ve Ubıh kabilelerinden oluşurdu. Bunların dışında Janey, Mahoş, Mamheğ, Natuhay gibi kabilelerde vardı.*³ Bu toplulukların nüfusu bir takım hastalıklar ve yaşanan savaşlar neticesinde azalmış ve diğer gruplara karışmıştır. Çerkes bayrağında 12 adet yıldız bulunur ve her bir yıldız, yukarıda bahsettiğimiz kabileleri temsil eder. Çerkesler toplumsal yapı itibarıyla incelendiğinde, geçmişte sınıflı toplum yapısına sahip oldukları görülür. Toplumu oluşturan bu sosyal tabakalar asiller ve köylülerdir. Asiller kendi arasında prens, feodal

¹ **Saltık**, T., Çerkes Adının Tarihsel Kökeni, <https://www.jinepsgazetesi.com/makale/cerkes-adinin-tarihsel-kokeni-1317> (E.T.: Haziran 2018)

² **Dubrovın**, N. F., *Çerkesler*, (Rusçadan çevirenler: Habibe Eren ve Varol Tümer), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2017, s. 35.

³ <http://cerkesarastirmalari.org/cerkesler/> (E.T.: Haziran 2018)

(pşı) ve soylu (vork) olarak ikiye ayrılır. Köylülerden oluşan ve beyin işlerini gören halk tabakası serbest köylüler (lhokotl) olarak adlandırılırlar. Çoğunlukla savaş esirlerinden ve onların çocuklarından oluşan tabakaya da köle,serf (pşıl) denilmektedir.

Çerkesleri tanımlarken sınıfsal yapı dışında önemli bir düzenleme daha vardır. Bu Türkçede “sülâle” olarak adlandırılan soy (lhepk) yapısıdır. Çerkes toplumunda hâlâ önemini koruyan ve sülâleye aidiyetlerini ifade eden soyları, birbirleri ile sosyal ilişki kurmada oldukça önemlidir. Aynı soydan olan kişiler arasında kuvvetli bağlar kurulur. Sülâle bilincinin getirdiği sorumluluk nedeniyle Çerkeslerde aynı sülâleden olan kişiler arasında evlilik yapılır. Sülâle isimleri Kuzey Kafkasya dışındaki Çerkesler tarafından da hâlâ kullanılır. Türkiye’de 1934’te uygulanan soyadı kanunuyla Çerkeslerin Türkçe soyadı alması zorunlu kılınmıştır. Fakat bir azınlık psikolojisinin sonucu olarak Çerkesler kendileri için bir kimlik olan sülâle isimlerini ve kendilerinin kullandıkları Çerkes soyadlarını kullanmaya ve korumaya devam etmişlerdir.

Çerkes kadını anlatmadan önce genel olarak kadın nedir ve toplumda nasıl algılanır konusunun açıklanması gerekmektedir.Kadın insanlık var olduğundan bu yana varlığını sürdüren ve toplumu oluşturan iki cinsiyetten ve yaşamın devam etmesini sağlayan iki taraftan biridir. Erkek biyolojik nedenlerle her zaman kadınlardan daha avantajlı olmuştur. Bu avantajın temelinde biyolojik yaratılış vardır. Bu biyolojik durum, derin ve çok boyutlu bir toplumsal farklığı meydana getirerek, bireylerin kaderini belirler. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet ayrımını meydana getirir. Burada üstün olan taraf erkektir ve bu sebeple de kadın, çoğu zaman erkek gözüyle tanımlanmıştır. *Kadın erkek egemen toplumun yarattığı imge kafesinde tutukludur.*⁴Erkeğin söz sahibi olduğu böylesi toplumlarda kadın öteki olur. *Uygun kadının nasıl olacağına dair kültürel kodlar, çoğunlukla kadınları aşağı güç konumunda tutmak üzere geliştirilir.*⁵ Leoff’un deyiimiyle bu durum: “*Biyolojik bir yazgıdır.*”⁶Sonraki toplumsal yazgı süreci ise toplumsal yaptırımların sonucudur. Bu toplumsal yaptırımlar neticesinde kadının *dünya var olduğundan beri değişmeyen ataerkil söylem ile kanunlaşan -herkese benze!komutunu veren erkeğin kararına ve*

⁴ Paz, O., *Çifte-Alev-Aşk ve Erotizm* (Çev: Tomris Uyar), Okyanus Yayınları, İstanbul 2002, s. 44.

⁵ Yuval-Davis, N., *Cinsiyet ve Millet* (Çev: Aysin Bektaş), İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul 2016, s. 97.

⁶ Leoff, C., *Blöfçünün Rehberi- Feminizm* (Çev: Nimet Aytan), Tempo Yayınları, İstanbul 1999, s. 87.

eylemlerinin sonucuna katlanmaktan başka seçeneği kalmaz.⁷ Şule Ay'a göre de: “Cinsiyete yönelik toplumun ve kültürün ileri sürdüğü tutumlar ve kabul ettiği değerler, toplumu oluşturan bireyler üzerinde bazen denetleyici, bazen kısıtlayıcı, bazen de rehberliği ile pek çok işlevi yerine getirirler.”⁸ Geleneksel toplumların kültüründe erkek ve kadın olmak üzere her iki cinsiyetin yeri ve rolleri bellidir. G. Hofsted'e göre cinsiyet rollerindeki ayrım kültüre belirli ölçüde bağlıdır.⁹ Kadın ve erkek bu çizgiye göre yaşamlarını sürdürürler. Kadın ve erkeğe ait davranışsal örüntüler hem yaşanan toplumun mekânsal özelliğine hem de sosyo-kültürel yapısına göre değişmektedir.

Ataerkil toplumlarda kadınlara karşı bir erkek ön yargısı vardır. Milliyetçilik bağlamında yapılan çalışmalar hızla devam ederken, araştırmalarda kadın konusuna hâlâ yeteri kadar değinilmemektedir. *Milletleri biyolojik, kültürel ve sosyal olarak yeniden üreten sadece toplumun başındaki bürokrasi veya entelijensiya değil*,¹⁰ aynı zamanda kadınlardır. Fakat tarih boyunca kadın toplumdan izole edilmiş bir şekilde yaşamını sürdürmüştür. Feminist araştırmacılar, bu konu üzerindeki çalışmalarını ısrarlı bir şekilde devam ettirmektedirler. Kadın üzerine yapılan antropolojik çalışmalar son dönemde hız kazansa da kadınlar hak ettikleri konuma henüz kavuşamamışlardır. Toplumda yer alan kadına karşı ön yargı tamamen ortadan kalkmadan bu sürecin değişmesi beklenemez. Çünkü Avcı-toplayıcı yaşam biçiminden bu yana binlerce yıldır ataerkil bir yaşam tarzı hâkimdir. Feminist kuramcılar kadınların toplumdaki ikincil konumunu, toplum tarafından çok kullanılan “ataerkillik” kavramı ile ilişkilendirmektedirler. Oysa ‘ata’ nın yani babanın kuralları sadece kadın için değil, erkek için de geçerlidir. O evdeki herkesin atası, yöneticisidir. Fakat erkeklerinde atası olması kısmı, toplum tarafından genelde göz ardı edilmiş, ‘ata’ nın kadınları yönetmesinden söz edilmiş, yaşamı yönlendirmesi kabul görmüştür. Erkeklerin ve kadınların zihninde bu düzen, yaygın bir hâl almıştır. Bu yerleşmiş fikirde kadının yeri bellidir. Kadın evdedir. Annelik ve zevcelik göreviyle sorumludur. Anatomisine göre,

⁷ **Elüz, Ü.**, Cinsel Kimlik Paniği: Kadın olmak, Web sayfası: http://www.academia.edu/19286170/Cinsel_Kimlik_Pani%C4%9Fi_Kad%C4%B1n_Olmak (E.T.: Haziran 2018)

⁸ **Ay, Ş. Ç.**, “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Düzcüleri Çerkeslerde Evlilik ve Kadın-Erkek Rol Algıları”, *Düzce’de Tarih Kültür ve Sanat Dergisi- Düzce Belediyesi Kültür Yayınları Düzce Araştırmaları-4* 1. Baskı, Gaye Kitabevi, Bursa 2016, s. 364.

⁹ **Hofstede, G.**, *Culture's Consequences: International Differences in Work- Related Values*. Beverly Hills, 1984. s. 38.

¹⁰ Yuval Davis, a.g.e., s. 19.

görev ve rolleri de bellidir. Kadın antropolog Sally Slocum, kadın ve erkeğin rollerini şöyle tanımlar: “*Primat atalardan bu yana erkekler avlanmakla meşgulken fizyolojik olarak ona sunulan becerileri geliştirir, işbirliği yapmayı öğrenir, dili yaratır, araçları keşfeder ve silahlar üretirken, kadınlar onlara bağımlı zavallı varlıklar olarak evlerinde kalır ve üst üste çocuk doğururlar.*”¹¹ Görüldüğü gibi kadın anlayışı binlerce yıl öncesinde bile taraflıydı. Kadınlar uzun yıllar eşitliğin olmadığı, ataerkil düzenin hâkim olduğu toplumlarda ötekileştirilmiş ve sosyal sahnede hep ‘ikincil’ olarak yerini almıştır.

Ataerkil toplum düzeni içerisinde kadının tarihte güçlü konumda olduğu dönemlere de vardır. Mitolojide Amazon kadınlarından bahsedilir. Onlar tek başlarına kurdukları devletler, erkeklere olan üstünlükleri ve söz sahibi oluşlarıyla dikkat çekerler. Yine benzer şekilde Güney Afrika'da kadınların erkeklere göre daha üstün olduğu kabileler vardır. Aşanti ve Dahome krallarının egemen oldukları dönemde güçlü kadınların yer aldığı kadın orduları oluşturulmuştur. Bu ordularda görev yapan kadınlar, yiğitlikleri ile ünlüdür. Arizona'daki Hopi'ler veya yine Gana'daki Aşanti gibi bazı ana soylu topluluklarda erkekler, eşleri üzerinde pek söz sahibi değildirler. Güney Hindistan'daki Nayar'lar veya Sumatra'daki Minangkabau'lar gibi bazı topluluklarda ise erkekler eş ve çocuklarından farklı evlerde, yani farklı ailelerde yaşayabiliyorlar. Ancak bu gibi topluluklarda kadınlar ve çocuklar, kadının hısımlarının-erkek kardeşlerinin, dayılarının veya hatta kendi yetişkin çocuklarının otoritesi altındadırlar. *Huron ve İrokualılarda soy kadındadır. Çocuk anneye aittir. Çok eşli topluluklarda, kadının konumu erkekten üstündür.*¹² Eğitim konusunda yetkin oldukları dönemler de vardır. Kadınlar Ortaçağ'da bile okur-yazardı. Erkeklerin okur-yazarlığı pek yoktu. *Güzel sanatlarda kadınlar erkeklere göre hep öndeydi. Semiramis'ten Katerina II'ye kadar kadınlar beceride, verdikleri kararlarda yanlarında bulunan erkeklere göre çoğu yönden üstünlerdi.*¹³ Tutsaklıklara karşın yaşamlarında bağımsız ve oldukça özgür olan kadınlar da vardı. Bu bağımsız kadınlar arasında Pamir Kraliçesi ve Babil kraliçesi Semiramis gösterilebilir. Mülkiyet, rütbe, sınıf, grup üyeliği annenin soyu aracılığıyla

¹¹ Slocum, S., “Toplayıcı Kadın: Antropolojide Erkek Önyargısı”, *Kadın Antropolojisi*, (Ed. Rayna R. Reiter), Dipnot Yayınları, Ankara 2016, s.43.

¹² İleri, C. N., *Kadınlarımız*, (Eski yazı ve Osmanlıcadan aktaran Prof. Dr. Özer OZANKAYA), T.C. Kültür Bakanlığı / 1565 . Yayınlar Dairesi Başkanlığı, İnsanlık Tarihi Dizisi/3 Ankara, s. 146.

¹³ İleri, s.148.

devralındığı anasoylu toplumlarda kadınlar, babasoylu toplumlara göre daha fazla bağımsızlık sahibi olmaya yatkındırlar. Bu durum özellikle devlet kurumunun henüz gelişmediği anasoylu kabileler ve ikametini ana yerli olduğu (yani erkeklerin kendi evlerini bırakıp, eşlerinin evinde veya köyünde yaşadığı) kabileler için geçerlidir. Durum böyle olsa da *iyi derece incelenmiş anasoylu toplumlarda hanenin soyunun ve yerel grubun başında genellikle bir erkek vardır.*¹⁴ Katleen Gough yapılan antropolojik çalışmalardan edindiği izlenimlere dayanarak “*anasoylu*”dan farklı olarak tamamen *anerkil bir toplumun ne gerçek hayatta ne de literatürde var olmadığını*¹⁵ belirtmiştir. Yapılan incelemelerde toplumların tamamen ataerkil yapıda olduğu üzerine sonuçlar çıkmaktadır. Araştırmalara göre sadece anasoylu oluşlarıyla kadının üstün olduğu topluluklar da vardır. “*Anasoylu*” *anneden anneye sürdürülen bir soy zinciridir.*¹⁶ *Anasoylular, soyağacı bağlarından hareketle anneden gelen bağlarla akrabalık kurarlar. Bu sistemde miras dayıdan yeğene geçer.*¹⁷ Bu eğilimle kardeş grupları arasında ekonomik ve siyasal birlik korunmaktadır.

Kendilerini Adıge olarak da adlandıran Çerkesler ise geleneksel yaşam süren ataerkil bir toplumdur. Ataerkil yaşamı benimseyen toplumların genelinde olduğu gibi Çerkeslerde de kadının yeri bellidir ve kadına yüklenen sorumluluklar ağırdır. Roller her ne kadar ağır olsa da ailede ve sosyal yaşam içerisinde, geleneklerde kadınları öne çıkaran bazı âdetler vardır. Kadınlara saygınlık payesi verilir. Bu saygı anlayışı ilk olarak Çerkeslerin Nart Destanı'nda görülür.

Nart Destan'ında kadına büyük önem atfedilir. Rus veya Avrupalı araştırmacılar, çalışmalarında kadının kutsallaştırıldığı Nart Destanı'ndan yola çıkarak, Çerkeslerin anaerkil yaşam sürdürdükleri bir dönem olduğunu, ataerkil yaşama geçildiğinde ise geleneklerinde ise anerkil bazı çizgilerin devam ettiğini ifade etmişlerdir. Fakat daha önce bahsettiğimiz gibi kadın üzerine yapılan antropolojik çalışmalardan ulaşılan bilgilere göre, ilk primat insandan başlayarak, toplumların oluşmaya başladığı dönemde bile anerkil bir toplumun olmadığı, bunların anasoylu, kadınların güçlü oldukları

¹⁴ Gough, K., “Ailenin Kökeni”, *Kadın Antropolojisi*, (Ed. Rayna R. Reiter), Dipnot Yayınları, Ankara 2016, s. 56.

¹⁵ Gough, a.g.m., s. 56-57.

¹⁶ <http://sosyoloji.com/anasoylu-nedir-ne-demek-anlami-hakkinda-bilgi/21809.html> (E.T.: Temmuz 2018)

¹⁷ <http://sosyologlar.net/anasoylu> (E.T.: Temmuz 2018)

topluluklar oldukları bildirilmiştir. Bu bakımdan Çerkesler ataerkil topluluk olarak incelenmiş, kadının konumu ve toplumdaki yeri bu sistem üzerinden değerlendirilmiştir.

Çerkeslerde kadın ve erkeğin yeri, toplumsal rolleri, davranış biçimleri, ailevi konumları yüzyıllardır uyguladıkları sözlü yasaları olan “Adiğe Habze” dedikleri geleneklere, örf ve âdetlere göre şekil almıştır. Geleneklerde yer alan kurallara göre erkek ve kadından beklenen davranışlar vardır. Her iki cinsiyet de bu beklentilere göre davranır, ailedeki ve toplumdaki konumunu belirler. Geleneklerde yer alan kalıplaşmış sosyal davranışlar, yaşam tarzları geleneksel kültürün temeli olarak kabul edilebilir. Sosyal hafızayı oluşturan tecrübelerin aktarımı, sosyalleşme yöntemi kültürün temel işlevi sayılır. Şüphesiz ki kültürün işlevlerini yerine getirmesinde kadınlar önemli bir paya sahiptir. Çünkü bir toplumun yaklaşık olarak yarısını kız çocuk, eş ve anne olarak kadınlar oluştururlar. Kadınların içinde yaşadıkları toplumda âdetlerini, dilini, kültürünü korumak için büyük sorumlulukları vardır. Milletin şuuraltını yine kadınlar oluşturur. Dolayısıyla dışa kapalı Çerkes toplumunda da kültürün aktarıcısı olduğu için kadına önem verilir.

Çerkesler hakkında çalışma yapan çok sayıda araştırmacı, yazar, tarihçi, etnograf vardır. Özellikle İ. Blaramberg (1800-1878), J. Dumezil (1898-1986), Yu Karpov (1956-2005) gibi yazarlar kadının Çerkes toplumunda yetkin bir konumda olduğunu ifade ederler. Onlara göre kadınlar güçlü, becerikli ve özgürdür. Onların üstesinden gelemeyecekleri iş yoktur ve onlar her şeyi üretebilecek güçtedirler. Çerkes kadınları aynı zamanda yiğit birer savaşçıdır. Bu yaklaşım Çerkeslerin kendilerinin ataları olarak gördükleri Nart Destanı'ndaki kadınlarda da görülür. Nartlarda kadın kutsaldır. Güçlü ve beceriklidir. Kadın saygın bir konumdadır. Ayrıca Çerkeslerin en önemli folklorik unsuru olan Nart Destanı “anasoylu” bireylerden oluşur.

Bir toplumun cinsiyet kodlarını, bunların tarihsel dönüşümünü iyi anlayabilmek için köklerine dönülmelidir. *Yapılan antropolojik çalışmalara göre Çerkeslerin kökleri binlerce yıl öncesine dayanmaktadır.*¹⁸Çerkesler hakkında erişilebilir kaynaklar 14. ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen döneme aittir. Bu çalışmada ise 18. ve 19. yüzyılları arasındaki Çerkes kadınlarının yaşamı ele alınmıştır. Bu dönemin Çerkeslerin

¹⁸ Natho, K., *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2009. s. 9.

tarhinde önemli bir yeri vardır. Rus ve Avrupalı seyyahların, tarih ve kültür araştırmacılarının çalışmaları, bu konuda yazılan günlüklerde anlatılanlar büyük Rus-Kafkas (1753-1864) savaşına denk gelmektedir. Ayrıca Kafkasya çok eski zamanlardan beri Rusya ve Osmanlı Devleti için stratejik olarak çok önemli bir konumda olmuştur. Rusya ile uzun süren savaşlar, Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken ve topraklarının bulunduğu bir coğrafya olması münasebetiyle, savaşın yaşandığı yıllarda Kafkasya'ya çok sayıda Rus veya Avrupalı tarihçi, seyyah ve asker gitmiştir. Bu kişiler, Kafkasya'nın birçok bölgesinde farklı toplumsal tabakalar arasında araştırmalarını gerçekleştirmiş ve onları yakından tanıma imkânı bulmuşlardır. Çerkes aydınlarının eserleri, süreli yayımlar, etnografik araştırmalar ve folklor çalışmalarının yanı sıra, geleneksel yaşam tarzları hakkında eski kaynaklardan oluşturulmuş çağdaş bilim adamlarının yazdıkları makaleler de vardır. Ş. Nogmov (1794-1844) *Çerkes Halkının Tarihi* ve M. Meretukov (1927-1994) *Aile ve evlilik* kitaplarında Çerkeslerin aile yaşamları ve kadın-erkek ilişkileri, boşanma, başlık, miras gibi konular üzerinde durmuşlardır. İ. Blaramberg (1800-1878), N. Dubrovin (1837-1904) gibi 19. yüzyılda bölgede bizzat yaşayıp gözlem yapmış olan araştırmacılar, Çerkeslerin siyasi ve sosyo-kültürel yaşamları üzerinden kadın yaşamına da değinmiş, onların toplumsal konumları üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Etnograf H. Girey (1808-1842) *Çerkeslerin İnançları, Töreleri ve Yaşam Biçimi* kitabında cinsiyet ilişkileri ve kadınların yaşamını derin bir bakış açısı ile incelemiş, bu konuda literatüre büyük katkı sağlamıştır. Çağdaş yazarlar içinde H. Dumanov, özellikle Çerkes kabilelerinden olan Kabardey bölgesindeki insanların yaşamları, çocuk hakları, çeyiz, başlık, mülkiyet hakları gibi konularda derin araştırmalar yapmış, toplumsal yapı içerisinde feodaller ve köylüler arasındaki ilişkiler üzerinden kadın-erkek durumlarını analiz etmeye çalışmıştır. S. Mafedzev (1935-2007), K. Bgajnokova (1947-) gibi araştırmacılar kadınların ve erkeklerin aile ve toplumdaki durumu, etnik pedagoji sistemi içerisinde anne-baba tutumu ve çocukların yetiştirilme tarzı, ritüellerde kadınların rolleri, giyim semantiği, kadın ve erkeğin Çerkes etik kurallarına dayalı yaşamları hakkında bilgi derlemişlerdir. Yu. Yu. Karpov (1956-1915) *Kafkasya Halk Kültüründe Kadın Alanı* adlı çalışmasında Kafkasya'da yaşayan bütün toplulukların kadınlarını incelemiş, Çerkes kadınlarının yaşam biçimleri hakkında da ilginç bilgilere yer vermiştir. 18-19. yüzyılları arasında Ye. Studenetskaya (1908-1984) Çerkeslerin aile hayatını, kadın ve erkek ilişkilerini, aile içi hukuki durumlarını analiz etmiştir. Çalışmamızda yukarıda belirttiğimiz kaynaklara ek olarak çok sayıda

Rusça yazılmış eserler ışığında literatürde belirtilen şekliyle 18-19. yüzyılları arasında Çerkes kadın yaşamı, toplumda kadının yeri ve rolleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar için özellikle Ankara Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı'nın (KAFDAV) kütüphanesinde bulunan Kafkas literatürüne ait yaklaşık 1500 eser incelenmiş, bunların içerisinde kültür konulu 100'e yakın kitap tespit edilmiştir. Rus ve Avrupalı yazarların Kafkasya günlüklerinden faydalanılmıştır. Bu konuda internet üzerinden ulaşılan bilimsel yayınlara da yer verilmiştir.

A. Yöntem

Konu sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden olan ve pozitivist yaklaşıma dayanan bir araştırma yöntemi olan nicel değerlendirme kullanılarak incelenmiştir. Çerkeslerin yaşadığı bölge olan Kuzey Kafkasya, Rus-Kafkasya Savaşı'nın yoğun yaşandığı 18.ve 19. yüzyılda birçok Avrupalı ve Rus araştırmacı, tarihçi, edebiyatçı, etnograf ve seyyahın çalışmalarına konu olmuştur. Çerkeslerin yaşamlarından, geleneklerinden, kültürlerinden sıkça bahseden bu araştırmacılar, eserlerinin bazı bölümlerinde kadınlara da yer vermişler ve Çerkes kadını tarihî, edebî ve kültürel yönleriyle incelemişlerdir.Etnografik bir derleme olan çalışmada yer alan her bir bölüm, tarama yöntemi ile elde edilen bu tarihî ve edebî kaynaklar ışığında oluşturulmuştur. Ayrıca Rus ve Avrupalı yazarların Kafkasya günlüklerinden de faydalanılmıştır. Bu konuda yazılmış bilimsel yayınlara da yer verilmiş, etnografik araştırmalar ve folklor çalışmalarının yanı sıra kadınların sosyal ve hukuki durumları, aile koşulları, evlilik ve aile yaşamı, mülkiyet yönetimi, miras hakları, giyim-kuşamları ve kadınların geleneksel yaşamları hakkında eski kaynaklardan oluşturulmuş çağdaş bilim adamlarının ele aldıkları makalelerde ayrıntılı olarak incelenmiştir.Bu literatür çalışmasıyla elde edilen kaynaklar ışığında Çerkes kadınlarının yaşamını, kadın algısını, geleneksel Çerkes kadın tipini, Çerkes geleneklerine göre kadının toplumsal yeri ve rolüne tümevarım ilkesi doğrultusunda veriler analiz ederek yorumlayıcı, tanımlayıcı ve açıklayıcı araştırma yöntemleri kullanılarak ulaşılmaya çalışılmıştır.

Literatür değerlendirirken Rusça yazılmış kaynaklar yoğunlukta olmak üzere Çerkesce, Türkçe ve çok az sayıda İngilizce yazılmış kaynaklardan da faydalanılmış, Rusça kaynakların çevirileri bizim tarafımızdan yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NART DESTANI

Nart Destanı, Kuzey Kafkasya'nın yerleşik halkları olan Çerkesler, Osetler, Abazalar, Karaçay-Malkarlar, Balkarlar ve Vaynahlar'ın oluşturduğu kökleri binlerce yıl öncesine uzanan bu yerel topluluklarının uzak geçmişlerini yansıtan, kadim tarihi ve sanatsal değeri olan ortak destanlarıdır. Nart Destanı Kuzey Kafkasya'da yaşayan bu halkların ortak değeri, ortak kültür zenginliği olarak kabul edilir. Kafkasyalıların gelenekselliği bu mitlerde saklıdır ve geleneklerinin başlangıcını oluşturur.

Destanın ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat araştırmacılar destanın M.Ö. 5-7. yüzyılları arasında ortaya çıkmaya başladığını, 13. ve 14. yüzyıllarda ise farklı olay ve kahramanların yer aldığı, belirli olaylar etrafında şekillenmiş hikâyelerle birleştirilmeye başlandığını düşünmektedirler. Destanın ortaya çıktığı tahmin edilen tarihte yazılı kaynakların olmaması nedeniyle, destanın oluşumu ve gelişiminin nasıl olduğu hakkında kesin bir bilgi vermek olanaksızdır. Heredot'un yazılarının yanı sıra, Ermenistan ve Gürcistan'ın tarihçelerinde yer alan kısmî veriler, Nart Efsanelerinin doğduğu tarihsel ve kültürel ortamın değerlendirilmesine. Kuzey Kafkasyalı halkların ortak kültürel değerleri olan bu destanın dili, birbirinden farklıdır. Destanda yer alan motifler ve kahramanların isimleri hemen hemen bütün versiyonlarında benzerdir. Fakat oluşturulan hikâyelerde, detaylarda büyük farklılıklar vardır. Bu farklılık, her toplumun inançlarının, hayallerinin, yaşam tarzlarının ve beklentilerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Nart adı ilk olarak Fransız seyyah Yu. Klaprot'un *Kafkasya'ya ve Gürcistan'a Yolculuk* (1812) adlı kitabında geçmektedir. Fakat V. Tsorayev, D. Shanayev ve G. Shanayev kardeşler tarafından yazılan notlarda Nartlardan daha geniş bir şekilde

bahsedilmektedir. Destanın Rusçaya ilk tercümesi A. Şfer tarafından 1868 yılında yapılmıştır. 1930'da Fransız tarihçi ve filolog J. Dumezil (1898-1986) Nart Destanı'nın Oset, Çerkes, Karaçay, Balkar, Çeçen ve İnguş versiyonlarının yer aldığı *Nart Efsaneleri* adlı kitabını yayınlamıştır. Bu yazarlar dışında destan hakkında yapılan çalışmalarda büyük katkısı olanlardan biri de dilbilimci, mitoloji ve folklor araştırmacısı V. İ. Abayev'dir. Abayev destanı Rusçadan orijinaline en yakın tercümesinin yanında Oset versiyonuyla birlikte yayınlamıştır. Destanın derlenerek Çerkesce olarak yazıya geçirilme süreci 1924 yılında başlamıştır. Destanın sistematik olarak derlenmiş hali 1946-1947 yılları arasında Maykop Adıge Bilimler Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmış, 1968-1971 yılları arasında ise Hadağatle Asker tarafından 7 ciltlik derlemesi hazırlanmıştır.

Nart Destanı, Çerkes halkı için her çağda çok önemli olmuştur. Bu destan sosyolojik açıdan geçmiş çağların izlerini taşır. Çerkeslerin özgür ruhunu, asırlarca süregelen istilalara karşı mücadelelerini konu alan önemli bir kültürel değerdir. Ayrıca bu destan Kuzey Kafkasya halklarının dünya görüşlerini, zevklerini, yaşam tarzlarını, sevgilerini ve bilgeliklerini yansıtır. Destanda yüzyıllar önce var olmuş Kuzey Kafkasya kabilelerinin uzak geçmişleri anlatılır. Çerkeslerin vakarı ve onuru bu destanlarda yer alan kahramanların kimliklerinde kendini göstermektedir. Çerkes davranış biçimlerini oluşturan nesillere ışık tutan ve halkla birlikte büyüyen bu destan, Kafkas halklarının birçoğunda bulunmakta olup Çerkesler tarafından derlenen şekli 26 bölüm 700 metinden oluşmaktadır.

Destanda olaylar abartılı bir dille anlatılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamını sürdüren Çerkes asıllı bir yazar olan Kadir Natho Nart Destanı'nda yer alan kahramanlar ile ilgili kitabında şu tespiti yer verir: “*Destan kahramanları şekil ve boyut olarak bir insan; irade niyet ve güç olarak insanüstü, gösterdikleri kahramanlıklara bakıldığında ise eşsiz bir güçte ve taklit edilemez niteliktedirler.*”¹⁹ Olağanüstü niteliklere sahip Seteney Guaşe, Sosriko, Aşemez gibi destan kahramanlarını Çerkesler gıpta ederek anlatmakta ve onların karakterlerini örnek almaktadırlar. Öyle ki destan kahramanlarının nitelikleri, üstün ahlaki özellikleri ve davranış biçimleri, kadın-erkek

¹⁹ Natho, K., *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*, (Çev: Ömer Aytek Kurmel), Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2009, s. 13.

yeni Çerkes nesillerin yetiştirilmesinde asırlar boyu ideal kuralları oluşturmuş, bu kurallar daha sonra Çerkes geleneklerini meydana getirmiştir. Çerkes mitolojisi onların zengin folklorunun bir parçası olmuştur. Rus eleştirmen, yazar V. Belinski'nin de dediği gibi: “Eskilerin evren ve tanrıbilim anlayışları onların destanlarında yer tutar.”²⁰

Nart Destanı, Çerkeslerin edebiyatına da yansımıştır. Yazar ve şairler Nart kadınları hakkında şiirler, öyküler yazmıştır. 20. yüzyılın Çerkes yazarlarından Meşbaşe İshak 1988 yılında kaleme aldığı *Adiyif* adlı uzun şiirini, yine 20. yüzyılda yaşamış olan Çeraş'e Tembot 1978'de yazdığı *Şapsığ Kızı* adındaki uzun tarihi öyküsünü Nart kadınlarından ilham alarak oluşturmuştur.

Nart Destanı'nda Çerkeslerin inanışları, yaşamı algılayışları hakkında temel ipuçlarını bulabiliriz. Yüzyıllarca belki de binlerce yıl boyunca antik mitoloji, toplumların yaşamlarını etkilemiştir. Bu nedenle Nart mitolojisinin felsefesi Çerkes kültürü ile yakından ilişkilidir. Bu destan Çerkes kültürünün temel taşı sayılır. G. Dumezil *Oset Nart Destanları* kitabının ön sözünde Nart Destanı'nı referans göstererek ünlü dilbilimci ve mitoloji araştırmacısı olan John Colarusso'nun şu sözlerine yer verir: “Adıgelerin ayakta kalmasında sahip oldukları kültürlerini korumaları, para ve silahtan daha fazla yardımcı olmuştur.”²¹ Dumezil kitabında John Colarusso'nun bu görüşüne değinerek, Nart Destanı'nın Çerkes halklarının kültürel mirası olduğunun altını çizer.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere bu destanda Çerkeslerin inanışları, yaşamı algılayışları hakkında temel ipuçlarını bulunabilir. Çerkesler ve Nartların yaşantılarında belirli ölçüde ortak noktalar da vardır. Destanda kadın karakterler oldukça öne çıkmaktadır. Onların yaşayışları, toplum içerisindeki konumları oldukça önemlidir. Bu nedenle Çerkeslerin folklorunda önemli bir değer olan Nart Destanı'nda yer alan kadınların konumlandırılışı hususunu incelemek oldukça önemlidir. Aşağıdaki bölümde Nart Destanı'nda yer alan kadın karakterlerin durumları analiz edilerek Nart halkı arasında kadının yeri incelenecektir.

²⁰ Belinski, V. G., *Stat'i i retsenzii 1841-1844tom 5*, (Статьи и рецензии том 5), Moskva 1954, s. 32.

²¹ Dumezil, G., *Oset Nart Destanları*, (Çev: Aysel Çeviker), Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2005, s. 4.

1.1. Nart Kadınları

*Olağanüstü özelliklere sahip kadın ve erkek karakterler... Bu tipler Kafkasların en eski mitolojik sakinleridir.*²² Nart Destanı'nda kadın en dikkat çeken folklorik olgulardan biridir. Destanda farklı ancak az sayıda kadın karakter vardır. Bunların her biri farklı özelliklere sahip kadınlardır. Bu kadın karakterlerin ortak noktaları: Hepsi asil, dik duruşlu ve merttir. Aynı zamanda deha ve beceri ile bezenmişlerdir. Nartlar kendilerini güneşin çocukları sayıyorlar. Nart kadınları da güneşin kızlarıdır. Tenleri güneş kadar parlak ve canlıdır. Onlar fiziksel olarak da güçlü kadınlardır. Nart kadınlarının güçleri eski dönemlerde yaşamış Amazon kadınlarına benzetilir. Onlar dürüst karakterleri ve iyi kalpli oluşları ile son derece dikkat çeker. Aynı zamanda özgür ruhludurlar. İnsanlara iyiliği ve güzelliği aşırlarlar. Nart kadınlarının fiziki güzellikleri ile iç güzellikleri birbirine eşittir. Onlar kararlı, güçlü, iradeli, doğru zamanda doğru kararlar verebilen kadınlardır. Kabile onurunu ve ahlak bütünlüğünü korumak onların en yüksek ahlaki değerleridir.

Nart kadınları, zekâ, sadakat, çalışkanlık, dürüstlük, güzellik gibi niteliklere sahiptir. Destanda anlatılan Seteney, Adiyif, Dehenağö hepsi tek tip karakterler değildir. Onlar ortak atadan geldiklerine inandıkları klan sisteminin en eski kadın sakinleridir. Doğaüstü yeteneklerle bezenmiş bu kişilerin asıl yaşam amacı, kendine has sosyal yaşamları içerisinde ailelerinin ve toplumun refahı için çabalamaktır.

Çocukların yetiştirilmesinde ve gençlerin eğitilmesinde Nart kadınları ön plandadır. Onlar oğullarını savaşa gönderirken: “*zafere ulaşmadan dönmeyin*” diyerek uğurlarlar. Nart erkeklerinin yiğit birer savaşçı olmalarında annelerinin yanında, Nart gelinlerinin de özel bir rolü vardır. Destanda Kadınlar oldukça özgürdür. Adiyif, Akula gibi kadınlar eşlerini kendileri seçmiştir. Evlenecekleri kişileri kendilerinin seçmeleri, Nart kadınlarının özgür ve yüksek konumda olduklarının kanıtıdır. Destanda Nart kadınlarının sadece mükemmel kadın olarak tasviri çizilmez, aynı zamanda bir tehlike anında cesur bir savaşçıya dönüştüklerine de vurgu yapılır. Nart kadınları da Amazon

²² **Kuyok**, A. S., “Osnovniye mifologičeskoye obrazi Adıgskogo geroičeskogo eposa “Narther” (Основные мифологическое образы Адыгского эпоса Нартхер)”, *Adıgski Epos “Narther”, Sokrovişnitsa Mirovoy Kulturi*, Maykop 2003, s. 166.

kadınları gibi ok atmada, kılıç kullanmada ve at binmede ustadırlar. Araştırmacı G. Britoyeva makalesinde Nart mitolojisi araştırmacısı olan G. Z. Kaloyev'in şu ifadesine yer verir: “*Nart kadınları bazen tamamen erkek rolleri üstlenirlerdi. Nart kadını Seteney Guaşe erkek gibi askeri zırhını giyer, tüm pusatlarını takar, Nart kadınları ile yarışa girerek onların güçlerini ve cesaretlerini ölçerdi.*”²³ Nartların ve Seteney Guaşe'nin biricik kızı Adiyif çok narin bir kızdır. Seteney Guaşe gibi o da mucizevî bir güçle donatılmıştır. Onun en önemli özelliği, güzelliğidir ve etrafı saçtığı ışık ile aydınlatmaktadır. “*Narin yapısının yanında iyi bir de savaşçıydı. Bu anlamda ilk amazonlardan sayılır. Beni yenemeyen erkeklerle evlenmem diyerek fiziksel gücünün verdiği güven ile erkeklerle meydan okurdu.*”²⁴ Karakter olarak çok sağlam ve aldığı kararlardan vazgeçmeyen birisidir. Manevi ve fiziki anlamda son derece güçlüdür. Kadınlara saygı bütün Nartların karakterinin bir özelliğidir. Nart mitolojisi araştırmacısı ve tarihçi Ş. F. Djikayev'in ifadesiyle: “*Bir kadının talebini yerine getirmek, Nart kahramanının zorunlu vazifesiydi.*”²⁵ Ayrıca kadına saygı ahlaki bir zorunluluktur. Nartlarda görüldüğü gibi kadınlar olumlu özelliklerle yansıtılır. Toplumda kadın, konumu itibarıyla değerlidir.

1.1.1. Seteney Guaşe

Destanın ağırlık noktası anaerkil bir figür olan Seteney Guaşe'dir. Seteney Guaşe Nart Destanı'nda güzeller güzeli Adiyif'in ve yüz kardeşin anası, büyük Nart ailesinin yegâne atasıdır. Antik çağlarda Seteney Guaşe kocası olmayan, yaşlanmayan, her daim diri kalan, muazzam bir fiziksel güce sahip, sahip olduğu dehasıyla bütün Nartlara önderlik eden, çocuklarına mükemmel şekilde bakan, onları bütün tehlikelerden koruyan, bilhassa oğlu Sosruko'nun üzerinde büyük otoritesi olan, mucizevî yeteneklere sahip bir kadındır. Oğlu onun gücüne öyle muhtaçtır ki Seteney Guaşe'nin himayesinden yoksun kaldığı zaman ölür. Destandaki en önemli görevi çocuklarını tehlikelerden korumak, onlara nasihatleri ile yol göstermektir. Seteney Guaşe'nin

²³ Britoyeva, A. B., *Funksional'naya Struktura Jenskogo Prostranstva v Nartovskom Epope*, (Функциональная структура женского пространства в нарттовском эпосе)”, Web sayfası: <https://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7800> (E.T.: Kasım 2016)

²⁴ Tuna, P. M., “Çerkes Kadınları dayanışma Derneği Diyane ve Beşiktaş Örnek Kız Okulu”, *Nart Dergisi*, sayı: 54 s. 38.

²⁵ Djikayev, Ş. F., *Nıhası farn* (Ныхасы фарн), Vladikavkaz 1996, s. 104. Web sayfası: <https://botana.cc/prepod/drugoe/o4j4bpjh.html> (E.T.: Haziran 2018)

Nartlar üzerinde sınırsız bir otoritesi vardır. Oldukça güçlü ve çeviktir. Destanda tek bir vuruşta kayın ağacını ikiye böldüğünden bahsedilir. Ayrıca Seteney Guaşe'nin hava olaylarını değiştirmede de mucizevî bir yeteneği vardır. Destanda Seteney Guaşe'yi anlatan bölüm onun güzelliği ile başlar:

*“Güneşin yokluğunda güneş gibi ışık saçıyor...
Ay'sız gecede ay gibi parlıyor.”*²⁶

Destanın başka bir yerinde Seteney Guaşe şöyle anlatılır: *“O yüz çocuk doğurmuştu. Fakat bedeni hâlâ dipdiri, pürüzsüz ve bembeyazdı.”*²⁷

Çağımız Nart mitolojisi araştırmacılarından olan L. Akaba, Seteney Guaşe'nin görüntüsünü parlak güneş ışığı olarak tanımlar, onun ve diğer kadınların özelliklerini şu sözlerle anlatır: *“Becerikli bir ev hanımı, ocağın kurucusu, ailenin koruyucu gölgesidir. Yemek yapmak, misafirlerle ilgilenmek, evin erzâğını temin etmek kadının görevidir. Nart kadınları dikiş-nakış, örgü ve el işlemelerinde ustadır. El becerisi en yüksek olan şüphesiz ki Seteney Guaşe'dir. O harikulâde yetenekli bir kadındır. Olacakları önceden sezer, doğaüstü güçleriyle her sorunu çözer.”*²⁸ diyerek destanda mükemmel, ideal kadın tipolojisine de vurgu yapar. Yüzyıllar boyu süren ataerkillik ve anaerkillik mücadelesinde nihai zafer, Seteney Guaşe imgesinde görülür. Seteney Guaşe'nin verdiği akıllıca tavsiyeler dikkate alınır ve onun talimatları kusursuz bir şekilde yerine getirilirdi. Filolog V. İ. Abayev: Seteney Guaşe'yi tanımlarken şu ifadeleri kullanır: *“Seteney Guaşe çok beceriklidir. İplik eğirip, kumaş dokur. Elinde bir örneği olmadan bütün çocuklarına kıyafet diker.”*²⁹ Yine filolog V. İ. Abayev: *“Seteney Guaşe'nin Nart toplumunda “ana” olarak başat rol oynayan bir karakter olması, anaerkil düzenin olduğunu kanıtlar. Bunun aksini iddia etmek açık kapıyı zorlamak anlamına gelir.”*³⁰

²⁶ http://librebook.me/narty_adygskii_epos/vol1/1 (E.T.: Kasım 2017)

²⁷ **Zuhba**, S. L., “İdeal jenskoy krasoty Nartskom Epose Abhazo-Adıgskih narodov” (Идеал женской красоты в нартском эпосе абхазо-адыгских народов) Web sayfası: <https://m.cyberleninka.ru/article/n/ideal-zhenskoy-krasoty-v-nartskom-epose-abhazo-adygskih-narodov> (E.T.: Kasım 2016)

²⁸ **Akaba**, L. H. *İz mifologii Abhazov* (Из мифологии Абхазов), Shumi 1976, s. 10-13. Web sayfası: http://apsnyteka.org/1778-akaba_1_iz_mifologii_abkhazov.html (E.T.: Aralık 2017)

²⁹ **Karpov**, Yu. Yu. *Jenskoye prostranstvo v kulture narodov Kavkaza* (Женское пространство в культуре народов кавказа), Nalçik 2013, s. 341.

³⁰ **Abayev**, V. İ. *Nartovski Epos Osetin* (Нартовский эпос Осетин) http://biblio.darial-online.ru/text/Abaev_V_I/index_rus.shtml (E.T.: Aralık 2017)

diyerek aksini iddia etmenin beyhude bir arayış olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Abayev, Çerkeslerin anaerkil bir dönem geçirdikleri iddiasında bulunan yazarlardan biridir.

Seteney Guaşe Çerkeslerde kadın yaradılışının mitolojik bir örneğidir. Seteney dokuma tezgâhını, ip eğirme aracını icat etmiştir. Kadınların el işlerini ilgilendiren birçok aletin mucididir. Kadınlara yün işlemeyi öğretir. Seteney Guaşe'nin kadınların kullandıkları araçları icat etmesi, onlara bu araçları en iyi şekilde kullanmayı öğretmesi ve üretim becerisi kazandırması nedeniyle Çerkes toplumu ona kültürel kahraman olma misyonu yükler. Aynı zamanda kadın tanrı olması nedeniyle ilk ceddini temsil etmesi, onu Çerkes kadınlarının gözünde ideal, örnek alınması gereken bir karakter yapar. Seteney Guaşe insanları ölümden, ürettiği fikirlerle açlıktan ve kıtlıktan kurtarır. Bu yönleri de onu destanın en önemli kahramanı yapar. Karpov kitabında Rus yazar Maksim Gorki'nin Nart kadınları için yaptığı yoruma yer verir: “*Nart Destanı'nda yer alan kadınlar onlar için, yaşanan olaylar üzerinde etkisi ve öngörü gücüyle dehanın sembolü olan ideal kadınlardır.*”³¹ Burada Karpov, Nart kadınlarını her konuda öne çıkaran özelliklerine dikkat çeker.

Kadın kahramanın adının Seteney Guaşe olması da tesadüf değildir. Guaşe ismi “prenses”, “kaynana”, “hanım”, “eş” anlamlarına gelmektedir. Onun dış görünüşü, insanları yönetmedeki zekâsı, yeni şeyler üretmedeki dehası, geleceği ön görmedeki sıra dışı yeteneği, aynı zamanda insanları etkileme gücü adının özellikleriyle uyushmaktadır. Nart kadınları Çerkesler için her zaman kahramanlığın simgesi olmuştur. Bu bağlamda Çerkesler Seteney, Adiyif, Guaşe gibi Nart prenseslerinin adlarını kız çocuklarına isim olarak takarlar.

Seteney Guaşe'nin öğütleri de oldukça önemlidir. O iyi bir anne, sadık bir eş ve bilge bir danışmandır. Özellikle oğlu Sosriko'nun en büyük silahıdır. *Oğlu için annesinin öğütleri, düşmanını yenmesinde yardımcı olacak en keskin kılıçtır.*³² Sosriko'nun düşmana karşı zaferinin arka planında Seteney Guaşe'nin akli ve zekâsı vardır. Oğlu bütün işlerini Nart kızının talimatı ile yapar. Seteney Guaşe'nin rolü yalnızca ailede değil, Nartların bütün sosyal yaşamında son derece etkilidir. Onun

³¹ Karpov, *Jenskoye prostranstvo v kulture norodov Kavkaza*, s. 38.

³² Gadagatl, A. M., *Pamyat' Natsii. Genesis Eposa “Nartı” (Память нации. Генезис эпоса “Нарты”)*, Maykop 1997, s. 10.

bilgeliği ve öngörüsü olmadan Nartlar çok güçsüzdür. Onun halkı için aşkla ve yüreklilikle çabalaması bu sebeple önemlidir.

Seteney Guaşe Nart Meclisinde (Hase) yaşlılarla ilgili alınan acımasız kararlara karşı da direnmiştir; Meclis tarafından artık işe yaramayacak kadar yaşlı olan kişilere ölüm cezası verilirdi. Nart Destanı'nın “Şebatnuko'nun Doğuşu Üzerine Efsane” adlı bölümünde Seteney Guaşe kocasına gelecek zararı öngörmüş, oğlunu bunun için özel bir şekilde hazırlamıştır. Ona cesur ve güçlü olmasını öğretmiştir. Onun tavsiyeleriyle beslenen oğlu, babasının hayatını kurtarmayı başarmıştır. Böylece Seteney Guaşe'ye karşı bir hayranlık başlamıştır. Bu olayla birlikte artık yaşlıların öldürülmesi geleneği kaybolmuş, Nartlar yaşlılarına daha insancıl bir tutumla yaklaşmıştır. Küçük, büyük bütün Nart halkı bundan sonra Seteney Guaşe'nin aklına, deneyimlerine, yaşam bilgisine, tavsiyelerine uymaya başlamıştır.

Seteney Guaşe'nin en dikkat çeken özelliği bilge bir kadın olması, bu özelliği ile kadınlara ve erkeklere her konuda yol göstermesidir. O aklı ile bütün sorunları halleder. Çerkeslerde şöyle bir söz vardır: “*Akıl her şeyin temelidir.- Akılır sıdre yiöfi yilaps.*” Seteney Guaşe'nin de bu dehası onu özel bir konuma getirir. Seteney Guaşe'nin bu güçlü imajı destanın karakteristik işlevidir. Onun olayları öngörme yönü oldukça kuvvetlidir. Bu hikmetli kadın bu özelliği ile onunla temasa geçen bütün kahramanlara yardım eder. Herkes onun tavsiyesine ihtiyaç duyar. Çünkü onun tavsiyeleri fetheden kılıcın gücüne eşittir. “Şeuay ve Siyah Saçlı Güzel” hikâyesinde Seteney Guaşe, Şeuay'a sevdiği kızı nasıl bulması gerektiği konusunda yardım eder. Güzel kızın nerede olduğunu ve onu nasıl bulacağını söyler. “Tlepş Demir Aletleri Nasıl Üretti” efsanesine göre ise Tlepş'e ateş ile demiri eriterek ona nasıl şekil vereceğinin bilgisini yine Seteney Guaşe öğretmiştir.

Çerkes kadınlarının bugünkü toplumsal konumunda, onların bilgeliklerinde, becerilerinde, dikişteki yeteneklerinde, onlardan beklenen davranışlarda ve toplumdaki kadın algısında Nart mitolojisindeki kadın algısının etkisi büyüktür. Nart Destanı Çerkes mantalitesinin ve yaşamının bir aynasıdır. Nart kadınları da Çerkes kadınlarının bir simgesidir. Nart Destanı halk kültürünün temsili olan alan Seteney Guaşe, Çerkes kültüründe etkisi olan bir arketiptir. Bu nedenle Çerkesler Seteney Guaşe'yi Çerkes kadının bir sembolü olarak değerlendirirler.

1.2. Kadın Meclisi (Nihase)

“Nihase, Nihasa” kelimesi etimolojik olarak “nı” ile “hase” kelimelerinden oluşan ve nı-anne, hase-meclis anlamına gelen bir ifadedir. Bir nevi kadınlar meclisidir. Yaşlı bilge kadınların gençlere gelenekleri, âdetleri, davranış biçimlerini öğrettikleri, tecrübelerini aktardıkları toplantının yapıldığı yerdir. Nartlarda kadın öğütlerine önem verilirdi. Bu nedenle kadın meclisinin toplumda önemli bir yeri vardı. Bu mecliste, günlük yaşamda Nart geleneklerine göre nasıl yaşanması gerektiği tartışılırdı. Yine bu mecliste *Nartların anası olan Seteney Guaşe en çok sözü dinlenen kişiydi. Onun öğütleri meclis halkı için altın değerindeydi.*³³ Aynı şekilde Maleçiphu'nun karakteri de dikkat çekiciydi. *O da zor durumlarda sorunun ortadan kaldırmak için erkeklerin şüphe duymadıkları orijinal ve kesin bir çözüm getirirdi.*³⁴ Günümüzde Çerkeslerde anlatılan masallarda kadınların bu kadın meclisinde gelecekleri ile ilgili olayları öngörüp, kararlar aldıkları anlatılır. Gençler meclise katılan yaşlıların öğütlerini dikkatlice dinlerler. Halk ezgileri eşliğinde efsaneler anlatılır, Nartlar hakkında masallarla birlikte eskilerin yaşamını anlatan ezgiler söylenir.

Nart metinlerinde ataerkil çizgilerin somutlaştığı bölümler de vardır. Bu bölümlerde yapılan vurgulardan biri kadınların katılmadığı Nart Meclisi ile ilgilidir. Nart Destanı'ndan öğrenildiğine göre meclise (Hase-Hasa) kural olarak erkekler giderdi. Kadınlar, meclis çalışmalarına katılmazdı. Ancak diğer taraftan Seteney Guaşe, mecliste yer alan diğer erkeklerden daha akıllıydı. Seteney Guaşe'nin ruhunda iyiliği ortaya çıkaran bir özellik vardı. Kocasının ölüm cezasından kurtulmasında onun meclis üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur. Burada görüyoruz ki kadın meclisinin dışında kadının yer almadığı katılmadığı erkeklerin mecliste bile dehasıyla dikkat çeken Seteney Guaşe'nin sözü etkiliydi.

Görüldüğü gibi Seteney Guaşe destanda son derece söz sahibidir. Bu bilge kadının sözü hiçbir zaman yabana atılmaz, kıymet verilir, onun sözüyle yaşam içerisinde yol alınır. Çerkeslerin folklorunda yer alan bu özellik, geleneksel kültüründe de görülür. Ataerkil olan bu toplumda kadına değer verilir, saygı gösterilir. Özellikle

³³ **Kumahov**, M. A. ve **Kumahova**, Z. Y. *Nartski epos yazık i kultura*, (Нартский эпос язык и культура), Moskva 1998, s. 129.

³⁴ <http://adygi.ru/index.php?newsid=13767> (E.T.: Aralık 2017)

yaşlı kadınlar bilge kabul edilir. Ev içerisinde ve toplumda gençler tarafından görüşleri değer görür ve karar verilmeden önce onlara danışılır.

Nart Destanı geleneksel Çerkes kültürünü oluşturan değerlerin bir tür çekirdeği sayılır. Çerkes ruhu bu mitlerde saklıdır. Destanın kahramanlarının yaşamını bilmeden bu halkın ruhunu anlamak imkânsızdır. Nart Destanı Çerkeslerin geleneklerinin temelini oluşturduğu için folklorunda ve yaşamlarında görülen bu benzerlik nedeniyle çalışmamıza öncelikli olarak Nart Destanı, Nart kadınlarının yaşamlarından ve destandaki kadın algısını değerlendirerek başladık.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇERKES KIZI; YETİŞTİRİLME TARZLARI, DÜĞÜNLERDEKİ KONUMU VE RİTÜELLERDE KIZLARIN YERİ

Her milletin kendine özgü bir kültürü, kendine has gelenekleri ve eğitim araçları vardır. Bir ulusun kültürünü yaşatacak olan o toplumun bireyleridir. Bir halkı oluşturan ulusal kültürünü geleceğe taşıyacak olan da genç nesildir. Her etnik grubun kültürünü, ulusal deneyimlerini aktarmada farklı yöntemleri vardır. Çerkeslerde çok açık olarak çizilmiş cinsiyete göre değişen eğitim biçimleri görülür. Çocuklar yaş ve cinsiyetlerine göre farklı eğitimle yetiştirilirler. “Kadın” ve “erkek” cinsiyet kavramı üzerinden sosyalleştirme eğitimi toplumsal, psikolojik ve biyolojik mekanizmaları kullanarak çok erken yaşlarda verilmeye başlanır. Birçok toplumda olduğu gibi kadın ve erkekten kalıplaşmış davranış biçimleri beklenir. Cinsiyet ve yaş durumu, Çerkes ailelerinde eğitim sürecinin farklılaşmasına neden olur. Çerkeslerde kız çocukları çok değerlidir. Onların yetiştirme tarzları, yaşayışları erkeklerinkinden farklıdır. Ritüellerde de kadınların özel oldukları durumlar vardır. Bu bölümde Çerkes kızının genel olarak yapısı, yetiştirilme biçimi, evliliğe kadar olan yaşamı ve bazı ritüellerdeki yeri üzerinde durulacaktır.

2.1. Çerkes Kızı ve Aile İçerisindeki Yaşamı

Çerkeslerde kız çocuğun ve erkek çocuğun doğumu farklı karşılanır. Erkek çocuk doğduğunda mirasçı ve gelecekte evin sahibi olacağından onun doğumu şerefine eğlenceler düzenlenir. Kız çocuklarının doğumunda böyle gösterişli eğlenceler yapılmaz. Çünkü kız çocuk misafir olarak görülür. Gideceği ailede varlığını sürdürecektir. Erkek çocuklara gösterilen bu ayrıcalık erkeğin soyun devamını sağlaması ve ekonomik beklenti gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kız çocukları erkek

çocuklarına göre ikinci planda kalır. Fakat bu onların ailede sevilmediği anlamına gelmez, tam aksine aile içerisinde son derece sevgiyle büyütülürler. Çerkesler kız çocuklarını “*dıġeneġo*” (*parlak güneşim*), “*guşef*” (*tatlı prensesim*), “*dahe*” (*güzel*), “*lane*” (*kıymetlim*)³⁵ gibi ifadelerle çağırırlar. Erkekler kız kardeşlerine çok hassas davranırlar. Kardeşler birbirine çok değer verirler. Onları koruyup kollarlar. Bir hastalık durumunda ona merhamet edecek, ölmesi durumunda onun arkasından yas tutacak olmasından dolayı erkekler bir kız kardeşlerinin olmasını çok isterler. Çerkeslerde: “*Kız kardeşinin olmamasındansa, kör kız kardeşinin olması iyidir.*”³⁶ söyleminden kızlara verilen değer anlaşılır.

Çerkeslerde kız çocuklarına erkek çocuklarına göre daha dikkatli davranılır. Kız çocukları nazlı yetiştirilir. Kız çocukları daha narin yapıda olduklarından erkek çocuklarına nazaran onlara, daha hassas ve anlayışlı bir şekilde yaklaşılr. Biyolojik farklılıklar ve toplumsal cinsiyet algısının onlarda oluşturduğu beklentiden dolayı erkek ve kız çocuklarına farklı eğitim verilir. Kız çocuklarına iyi bir ev hanımı, iyi bir anne, iyi bir eş ve iyi birey nasıl olunur konularında eğitimi verilirken; erkek çocuklarına cesaret ve yiğitlik öğretilir. Kız çocuklarından erkekler gibi cesaret, yiğitlik beklenmez. Fakat kızlardan ürkek davranışlar beklenmez.

Çerkes kızları gelişim aşamaları değerlendirildiğinde 9-10 yaşlarına ulaştıklarında genç kız olarak görülürler. Bu yaşta korse takmaya başlarlar. Evlenene kadar da korseyi çıkarmazlar. Çerkes kızları dış görünüşlerine çok özen gösterirler. Çocuk yaştan itibaren özellikle saçlarına özen göstermeye başlarlar. Saç örgüsü onlar için çok önemlidir. Bekâr kızlar genellikle iki saç örgüsü yaparlar. Bu genç kızlar için bekâretin simgesidir. Saç örgüsü kadın güzelliğinin ayırt edici bir özelliği olarak değerlendirilir. Aynı zamanda geleneksel Çerkes kıyafetinin de bir parçasıdır. Çerkesler fevkalade uzun ve güzel saçlı bir kızla karşılaşsalar, ona nazar değdirmemek için sol taraflarına üç kez tükürürler. *Genç kız saç, kötü ruhları evden ve kişilerden uzaklaştırmak içinde kullanılmıştır.*³⁷ *Güzel kızlar kendilerine nazar edilmemesi için*

³⁵ Mafedzev, S. H., “Status jenşını v sisteme Adıge Habze (Статус женщины в системе Адыгэ Хабзэ)”, *Jurnal Elbruz*, №: 2 (11) 1999, s. 199. Web Sayfası: http://apsnyteka.org/2929-elbrus_zhurnal.html (E.T.: Aralık 2016)

³⁶ <http://adygi.ru/index.php?newsid=13767> (E.T.: Aralık 2017)

³⁷ Mafedzev, *Status jenşın v sisteme Adıge Habze*...s. 209-210.

*giysilerine küçük çanlar takarlardı.*³⁸ Topluluk içine giren kızları kötü gözlerden çan sesinin koruduğuna inanılırdı.

Çerkes kızlarına özgürce arkadaş edinme hakkı verilir ve onlar da kendilerine tanınan özgürlüğü istismar etmemek için son derece hassas davranırlar. Tarih araştırmacısı N. Dubrovin de *Çerkesler* adlı kitabında kızların bu özelliklerine vurgu yaparak, *Çerkes kızlarının özgür bırakılmalarına rağmen son derece iffetli olduklarını ve bu özgürlüğü kötüye kullanmadıklarını*³⁹ dile getirir. Erkekler de aynı şekilde Çerkes geleneklerine göre kabul görmeyen bir davranışı sergilemeye cesaret edemezler. Eğer geleneklere uymayan bir durum yaşanırsa, kız olsun erkek olsun bu kişiler aileleri tarafından reddedilirler. Hatta ailesi tarafından reddedilen kızın köle olarak satıldığı bile olur. Böyle olumsuzluklarla karşılaşmamak için çoğu zaman genç kızlar ve erkekler örf ve âdetleri titiz bir şekilde yerine getirmeye özen gösterirler, kuralların dışına pek çıkmazlar. Özellikle kadınlar daha hassasiyet gösterirler. Çünkü kadının davranışı kendi sülâlesinin ve kocasının onuru ile özdeş. Bu nedenle toplum tarafından kabul görmeyecek, onur zedeleyecek davranışları sergilemekten uzak dururlar.

Çerkeslerde güven çok önemliydi. Genç kız emanet edildiği köyün delikanlısıyla istediği yere gidebilirdi. Erkek ne pahasına olursa olsun emaneti korumak zorundaydı. Delikanlıya emanet edilen kız, onun sevdiği bile olsa ona yaklaşmaz, ona gözü gibi bakar ve onu tehlikelere karşı korurdu.

Çerkes kızları fal ile de ilgilenirlerdi. 19. yüzyılda Çerkes kızları arasında fal bakma yaygındı. *Fal bakmak amacıyla altın bir yüzüğü kadife kumaşın içinde iyice ovalarlar ve içine bakıp:“Tanrım”! Bana geleceğimi göster!”*⁴⁰ derlerdi.Çerkes kızlarının müziğe karşı da ilgileri vardı ve bu konuda yeteneklilerdi. 19. yüzyıldan önce müzikle yalnızca erkekler ilgilenirdi. Çerkeslerin milli enstrümanı mızıkanın hayatlarına girmesiyle bu durum biraz değişmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mızıka (pışıne) ya da Rusların garmon olarak adlandırdıkları enstrüman, kız ve erkek çocuklarının odalarında oynadıkları birer oyuncaktan ibaretti. Daha sonraları bu oyuncak teknik açıdan geliştirilip işlevi olan bir enstrüman haline dönüştürüldüğünde

³⁸ <http://adygi.ru/index.php?newsid=13767> (E.T.: Aralık 2017)

³⁹ Dubrovin, N. F., *Çerkesi/Adıgi (Черкесы /Адыги)*, Krasnodar 1927, s. 58.

⁴⁰ Natho, a.g.e. s. 118.

kültürel bir boyut kazanmıştır. Bu gelişimden sonra kadın mızıkacılar ön plana çıkmaya başlamıştır. *Bu zamanlarda erkek mızıkacı yoktu. Mızıkayı yalnızca kızlar çalardı. Akordeon'un enstrüman olarak geliştirilmesinden itibaren 150 yıldır Kafkasya'daki diğer halklardan olan Karaçaylar, Nogayalar, Abazinler, Asetinler, Adige halklarının hepsi ve Vaynaklıların arasında da kadın akordeon icracıları son derece artmış ve bu bir meslek halini almıştır.*⁴¹ Erkeklerin ise bu enstrümanı kullanmaya başladığı dönem 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. *Erkekler daha çok tiyatro ile ilgilenirlerdi. Erkekler yeteneklerini bu alanda gösterirdi.*⁴² Eskiden aileler becerikli ve güzel oluşuyla dikkat çeken kızları varsa topluma açılması için ona mızıka alırlardı. *“Kızlar hiç müzik eğitimi almadan, hiçbir nota bilmeden son derece güzel melodiler çalarlardı. Yine geleneksel Çerkes halk dansının oynandığı düğünlerde mızıkayı yalnızca kızlar icra ederlerdi.”*⁴³ Çerkes âdetlerinde yaşlı kadın ve erkeklerin yanında kızların oturmalarına izin verilmezdi. Temelinde saygı olan Çerkes âdetleri gereği, sadece kadınların olduğu ortamda mızıka çalan kızın oturmasına izin verilirdi. Bu da mızıka çalan kıza gösterilen saygının ifadesiydi. Eğer ortamda yaşlı erkekler var ise kızın oturarak mızık çalmasına izin verilmezdi.

Avrupalı yazarların, seyyahların araştırmalarından derledikleri yazılarda Çerkes kızları hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Bunlardan biri Kırım'da Fransa konsolosluğu görevini yapmış aynı zamanda Kırım Hanlığı'nda doktor olan K. Glavani'dir. K. Glavani, Çerkesler ve kızları hakkında tüccarlardan, devletin ileri gelenlerinden edindiği bilgiler doğrultusunda şunları yazmıştır: *“Çerkesler çok muti ve kibar insanlardır. Onların çocukları çok güzel olur. Evlerine konuk olan yabancılara karşı şimdiye kadar hep teveccüh göstermişlerdir. Fakat dışarıda onların eline düşen yabancılara köle ederlerdi. Onların davranışları Franklara benzerdi. İnsanları şapkasını çıkarır ve nazik bir şekilde selamlarlardı. Kadınlar da yabancı konukları içtenlikle misafir ederlerdi, Çerkes kızları da çok alımlı ve güzel kızlardı.”*⁴⁴ Yine

⁴¹ **Guçeva, A.V.**, “Traditsionnaya jenskogo ispolnitel'stva na garmonike- İstoki (Традиционная женского исполнительства на гармонике- истоки)”, *Vestnik*, vıpusk 12, Nalçık / El-fa 2005, s.192-193

⁴² **Harsiyev, B, M-G.**, Abıçai semi i semeynogo bıtı gortsev Kavkaza s kontsa XIX do seredını XX veka (Абычай семьи и семейного быта горцев Кавказа с конца XIX до середины XX века), Maras 2015, s. 108. Web sayfası: ingnii.ru/wp-content/uploads/2015/12/Harsiev_obichai.pdf (E.T.: Haziran 2018)

⁴³ Guçeva, a.g.m. s. 194.

⁴⁴ **Glavani, K.**, “Opisaniye Çerkesii, sostavlennoye Ksaverio Glavani, Fransuzkim konsulom v Kırımı i pervım vıaçok hana (Составленное Ксаверио Главани, Французским консулом в Криму и первым

Kafkasya araştırmacılarından biri olan ve Kafkas Savaşı'nın (1864-1865) en trajik sahnelerini yazan A. Fonvil: “Çerkes kızlarını dans ederken çekici gösteren incecik belleriydi. Bütün kızların fiziki yapıları çok güzeldi. Bazıları ise âdeta bir dilberdi. Elleri çok becerikliydi. Onların gözlerinin parlaklığını resmedecek bir kalem yoktu. Çerkes kızlarını yakından ilk kez görme imkânı bulduğumda, daha önce onlar hakkında okuduğum ve duyduğum her şeyi tam anlamıyla bulduğumu itiraf etmeliyim. Geleneksel giysileri onların dikkat çekiciliğini daha da arttırıyordu. Onlar göğsünden gümüş plaka ve düğmelerle birleştirilmiş açık mavi elbise, uzun gömleğin altına ise ayak bileklerine kadar uzanan pantolon giyerler. Elbisenin uzun sarı veya kırmızı ipekten yapılmış kolları vardır. Bu uzun kollar, gömleğin kollarının üstünde durur ve dirsek kısmından genişler, kolu sarmalamaz. Açık bir vaziyette ayaklara kadar uzanır. Elbise, gömlek, pantolon kıyafetin bütün parçaları gümüş metal ve aksesuarlarla süslüdür. Kızlar başlarına yüksek bir başlık takarlar. Saçlarını iki tane örgü yaparlar. Belinde maroken kumaştan yapılmış metal süslerle bezenmiş bir kemer bulunur.”⁴⁵ diyerek karşılaştığı kızların onda uyandırdığı hayranlığı dile getirmiştir. Tornau da *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları* adlı kitabında Çerkes kızlarını sade ve hesapsız olarak tanımlar: “Çerkes kadınları güzel ve mükemmel kabiliyetli denebilirdi. Öğrenme merakları oldukça dikkat çekiciydi. Onların en büyük hayali, korkusuz bir savaşı ile evlenmekti.”⁴⁶ diyerek Çerkes kızlarını diğer yazarların görüşlerine benzer bir şekilde tanımlamıştır.

Çerkes kızlarının çok alanda becerikli olması gerekirdi. Bu kızın konumunu yükselten en önemli özellikti. Bu nedenle Çerkes kızları için sadece güzellik tek başına yeterli değildi. Çerkes kızı olabilmek için asıl önemli olan ev hanımı olabilmedeki yetenek ve bilgiydi. Çünkü Çerkesler gelin seçerken özellikle kızın el işlerindeki maharetine, dikiş-nakış bilgisine dikkat ederlerdi. Alman bilim adamı, doğa bilimci K. Koh: “Kızlar altı yaşını bitirdikten sonra el işlerine başlarlar. Dantel ve sırma örmeyi öğrenirler. Hatta dikiş dikmeye de bu yaşlarda yavaş yavaş başlarlar. Ayrıca kızlara gelecek nesillere aktaracakları efsane ve ritüellerde öğretilir. Bu eğitim sadece soylu

врачохана)”, Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskikh Avtorov XVIII-XIX veka, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 157.

⁴⁵ Fonvil, A., *Posledniy god voyni Çerkessii za nezavisimost'* (Последний год войны Черкесии за независимость), Krasnodar 1927, s. 42

⁴⁶ Tornau, F. F., *Bir Rus Subayın Kafkasya Anıları*, (Çev: Keriman Vurdem), Kafkas Derneği Yayınları 1. Baskı, Ankara 1999. s. 192-193.

ailelerin kızlarına değil, sıradan ailelerin kızlarına da verilir. Onlar Çerkes töresine uygun yetiştirilir. Gelinlik yaşına erişen kızlar ev işleri ile ilgili bütün becerilere sahip olmalı ve tam anlamıyla evlilik hayatına hazır olmalıdır. Ayrıca Çerkes kızları da erkeklerde olduğu gibi bayramlara, şenliklere özgürce katılabilirler. Bu konuda asla kısıtlanmazlar.”⁴⁷ diyerek Çerkes kızlarından beklenen özellikleri sıralamış, ayrıca kızların sosyal ortamlara katılmakta özgür olduklarını da ifade etmiştir.

Kız çocukları erken yaşlardan itibaren evde annelerine yardım etmeye başlarlar. Genç kızlar erken yatarlar, erken kalkar ve geç saatlere kadar uyumazlar. Evi temizler, avluyu süpürürler. Erkek kardeşlerinin giysilerini toplar ve temizlerler. *Avlunun temiz olması, dışarıdan görenler için evde bulunan genç kızın temiz olduğunun göstergesidir.*⁴⁸ Bu, kıza görücü olarak gelecek kişilerin dikkat ettikleri hususlardan biridir. Genç kızın başka bir görevi de eve gelen misafirin giysilerini her sabah yıkamasıdır. Ayrıca giysilerinde sökülmiş, yırtılmış bir taraf varsa yine kızlar onarır. Bu misafire verilen değer bir göstergesidir. Misafir de konuk olduğu bu evde bazı kurallara uymak zorundadır. Eve gelen konukların kadınların bulunduğu odaya veya mutfağına girmesi yasaktır. Böyle bir davranış hane halkı tarafından yadırganır ve son derece ayıp karşılanır.

Çerkeslerde kızların kendi misafirlerini kabul etmesinde de bir sakınca yoktur. Onlar özel misafirlerini özgürce davet edebilirler. Evde kızların misafirlerini ağırladığı “kız odası” (pşaşə vune) ya da “misafir odası” (haç'eş) adı verilen bir odaları vardır. Kızlar bu odada konuklarını kabul ederler. Aile bireyleriyle karşılaşmamak için bu odanın giriş kapısı evin arka tarafındadır. Anne ve baba bu odaya asla girmezler. *Genç kızın delikanlıları misafir etmesi, Çerkeslerde ayıp karşılanacak bir durum değildir.*⁴⁹ Misafirler arasında Çerkeslerin “hoşlanılan kişi, sevgili” anlamında kullandıkları “kaşen” adı verdikleri, kızının gönlünün olduğu erkek de olabilir. Kaşen kelimesi her iki cins için de kullanılır. Eğer gelen misafirler sadece erkek olacaksa, genç kız onların yanında yalnız kalmaz. Çünkü kız ve erkeğin yalnız kalmaları ayıp (haynape) sayılır. Böyle bir durumda genç kızın erkek veya kız kardeşi yahut o evde

⁴⁷ Koh, K., *Puteshestviye po Rossii v Kavkazskiiye zemli*[1836, 1837, 1838 gg.], *Путешествие по России в Кавказе земли*[1836, 1837, 1838 гг.] Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-kokh_k_puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)

⁴⁸ Kunov, H. A., *Mozdokskiye Kabardinsko-istoriko-etnograficheskoye issledovaniye*, (Моздокские Кабардинцы-историко-этнографическое исследование), Maykop 2002, s. 99.

⁴⁹ Mafedzev, *status jensin v sisteme Adige Habze*, s. 217.

yaşayan gelin misafirlere eşlik eder. Çerkeslerde 18-19. yüzyıllarda uygulanan ve halâ günümüzde belirli bölgelerde sürdürülen bu âdetin detayları *Çerkes Kızı Gulez* kitabında şöyle anlatılmıştır; “Üstün meziyetleriyle öne çıkan kızlara etrafındaki insanlar tarafından saygınlık payesi verilirdi. Övgüye mazhar olan genç kızın ünü, komşu köylerde bile konuşulurdu. Kız ününü koruyabilirse onun şanı, tüm Adıge ülkesini ve tüm Çerkesya’yı kaplayabilirdi. Böyle üstün meziyetlere sahip genç kızın misafir odası (haç’eşi) her zaman konuklarına açık olur, misafirlerle dolup taşardı. İster yakın olsun ister yabancı, herkes bu genç kızı ziyaret etmek için uğrardı. Köyden köye geçen yolcular, böyle bir kızı ziyaret etmeyi âdeta bir görev addederlerdi. Böyle saygın bir genç kızın haç’eşi pek çok insanın gelip geçtiği, tanışıp dost olduğu bir ortama dönüştürdü. Ona verilen bu statü tesadüf değildi. Böyle saygın kızlar önce bilgeliği ve diğer hünerleriyle öne çıkardı. Tıpkı Nart kadınlarının olduğu gibi. Özellikle dikiş-nakış konusundaki becerisi, hüneri oldukça dikkat çekici olurdu. Bu ünlü kızın meziyetlerini yakından görmek isteyen, onu sınamak niyetiyle başka köylerden hususi olarak gelirdi. Söz düelloları eşliğinde, orada bulunan delikanlılar arasında ev sahibi kız ahlakını, terbiyesini, kıvrak zekâsını, anlayışını, kavrayışını ve insanlığını ortaya çıkarırdı. “Benim” diyen yiğitler de sahip oldukları meziyetlerini orda ortaya sererlerdi. Çerkeslerde bilge kızlar için, kişinin soyu ve mal varlığı önemli değildi. Bu genç kızın konuk odasında aldığı kararlar, özlü sözler tüm Adıge toplumuna ulaşırdı. Halk ozanları (ceguak’ueher), bu seçkin genç kızın adına besteler yaparlardı. Bilge kız statüsü verilen böyle genç kızların takdiri, kınaması veya ayıplaması konusundaki görüşlerine çok değer verilirdi. Dolayısıyla böyle genç kızların statüsü imrenilecek düzeydeydi. Aynı zamanda toplumda öne çıkan halkın değerlerini özümsemiş olan bu kızlar için örnek olmak, büyük bir sorumluktu.⁵⁰ Çerkeslerde kızlar görüldüğü gibi misafir ağırlama, arkadaş edinme konusunda serbesttirler. Fakat örf ve âdetlerde yer alan bazı kurallara bağlı kalarak bu özgürlüklerini kullanırlar.

2.1.1. Kızların Fiziki Yapıları ve Çerkes Güzellik Algısı

Kuzey Kafkasya’da Çerkes halkının yaşamından bahseden yabancı araştırmacıların tarihçilerin ve gezginlerin yazılarında Kafkasya’da yaşayan nüfusun yaşayışları dışında onların tasvirlerine de sıkça rastlanmaktadır. Çerkesler hakkında yazan Avrupalı araştırmacıların eserlerinde Çerkes kadınlarının ve genç kızların tasviri

⁵⁰ **Tambot, Ç.**, *Çerkes kızı Gulez*, (Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara 2001, s. 30-31

dikkat çekicidir. Kuzey Kafkasya hakkında yazılanlar 18. ve 19. yüzyılda yoğunlaşsa da bu dönem öncesinde orada bulunan gezginlerin yazılarında da benzer görüşler dikkat çekmektedir. 1668-1675-1676 yıllarında Kafkasya'yı ziyaret eden Hollandalı gezgin Ya. Ya. Streys'in Çerkes kadınları ile ilgili ifadesi şöyledir: “*Çerkes kızları çok güzeldir, tenleri kar kadar beyaz, yanakları boyalı gibi kırmızı, kaşları ve saçları buğulu ve simsiyahtır. Kaşları öylesine incedir ki kıvrılmış ipek bir ipliğe benzer. Gözleri iri ve tutkulu bakışlara sahiptir. Muntazam burunları, güldüğünde bile çok kibar olan küçük ağızları vardır. Çenesi ise onun mutlak güzelliğine kendine özgü bir hava katmaktadır. Kadınların endamı düzgündür. Fakat biraz kiloludur.*”⁵¹ Streys, Çerkes kadınlarının kilolu olduğu görüşünde olan nadir yazarlardandır. Kimi yazarlarda kadınların ince bele sahip olmasının sebebinin genç yaşlarda giymeye başladıkları korse olduğunu, kimi de bunun onlara doğa tarafından bahşedilen bir hediye olduğu görüşündedirler. Yine bir başka gezgin Fransız A. D. Motre 19.yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'yı ziyaret etmiştir. Gezin, Çerkes kadınları hakkında şunları söylemiştir: “*Onların endamları ile yüzlerinin güzelliği mükemmel bir uyum yakalamıştır.*”⁵² der ve ekler: “*Kadınların vücutları, bizim Hıristiyan kadınlarımızda olduğu gibi korse ile sıkıştırılmaz. Onların bedenleri geçmişin güzelliklerinden olan Venüs'ün heykelleri gibi özgür ve zariftir.*”⁵² Çerkes asıllı yazar Mafedzev'in de Çerkes kızı tasviri şu şekildedir: “*Bu kadınları tarif etmek gerekirse; parlak, ateş gibi kara gözleri, büyüleyici beyaz teni, pembeye çalan yanakları, keskin hatlara sahip küçük kemersiz burnu, küçük kavisli dudakları, küçük göğüsleri, yunan heykellerini andıran fiziği, müthiş kadın doğası ve düzgün endamıyla birer dişilik abidesidir.*”⁵³ Böylelikle Kafkasya'ya seyahat eden yazarlar, Avrupalılarda ideal Çerkes kadını algısını oluşturmuşlardır. Ancak yabancı yazarların bu kanısı öznel olarak değerlendirilebilir. Çünkü sözü edilen eserlerinde tasvir ettikleri kadınlar genel olarak karşılaştıkları kadınlardır.

Çerkeslerin kendi yarattıkları ideal güzellik anlayışı da vardır. Onların güzellik anlayışına göre iki el ile kızın belini kavradığında parmak uçları birbirine değiyorsa o genç kız güzel sayılır. Aynı zamanda vücudunun bütün hatları birbiriyle uyumlu, tenleri

⁵¹ Streys. Ya. Ya., *Tri puteşestviya (Tpu nymeshchestviya)*, Moskva 1935, s. 35.

* Bjeduğlar, Rusya federasyonu'na bağlı Adige Cumhuriyetinde yaşayan Batı Çerkeslerinden bir Çerkes boyudur. <https://www.turkcebilgi.com/bjedu%C4%9Fflar> (E.T.: Mayıs 2017)

⁵² Motre, A. D., *Puteşestviye v Yevropu, Aziyu i Afriku 1674-1743 (Pymeshchestvie v Evropony, Aziyu i Afrikuy)*, Web sayfası: http://apsnyteka.org/2897-la_motre_puteshestvie_v_evropu_aziyu_i_afriku.html (E.T.: Kasım 2017)

⁵³ Mafedzev, *status jenzini v sisteme Adige Habze*, s. 206.

yumuşak, duru, şeffaf ve süt gibi beyaz olmalıdır. Saç kadını güzel gösteren vücudun en önemli parçası olarak algılanır. Çerkeslerde saçın güzelliğe olan katkısını vurgulayan şöyle bir söz vardır: “*Saç, güzel kadının yarısıdır.- Şhats daher bzılfiğem yı nikoş.*” Saçlar uzun olmalıdır. Kısa saç Çerkeslerde pek kullanılmaz. Çerkesler kızlarının koyu renkli saçları genellikle bahar mevsiminde böğürtlenin aldığı renge benzetilir. Çerkes folklorunda ise kızların saçları bazen beyaz altına (dışefij) bazen de sarı altına benzetilir. Kumral renkte saç çok güzel bulunmaz. İdeal olan koyu renk saçtır. Saçları tıpkı aslan yelesi gibi sık ve gürdür. Kaşlarına gelecek olursak, Çerkeslerin ataları şöyle derledi: “*Güzeli, güzel yapan kaşlarıdır.*” Sık ve kalın kaş da bir erkeğin saygınlığını gösterir. Kadınların kaşları ince, kırlangıç kuyruğu gibi yarım ay şeklinde olmalıdır. Bjeduğlar* kadınların kirpiklerini yazın ortasında yukarı doğru kıvrılan ısırgan yaprağına benzetirler. Kirpikleri uzun ve dikkat çekicidir. Toplumda, Çerkeslerin genellikle renkli gözlü olduklarına dair bir görüş vardır. Fakat bu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Çerkeslerin ataları daha çok kahverengi gözlü olur. Kara gözlü olanlarda vardı. A.Tsipinov da kitabında Çerkes kızlarının özelliklerini şu şekilde tasvir eder: “*Kara gözler, halk arasında böğürtlen karasına benzetilirdi. Böyle kadınların bakışları ışık saçardı. Güzel bir kızın yüzü şeffaf, tüy gibi yumuşak, ay gibi parlak, yanakları ise elmanın pembesi gibi, dudaklarının rengi de vişne rengi gibi olmalıydı. Dolgun ve kalın dudaklar Çerkeslere göre güzel değildi. Güzel olan ince, küçük ve düzgün formu olan dudaklardı. Dişlerin büyüklüğü, genişliği, rengi ve temizliği bir kuzununki gibi olmalıydı. Güzel bir Çerkes kızının boynu, turna kuşunun bacakları gibi zarif, ince, beyaz ve pürüzsüz olmalı, su içerken boğazından geçen suyun zarifçe akışı dışarıdan fark edilmeliydi. Genç bir Çerkes kızının beli ince, göğüsleri küçük ve düz olmalıdır.*”⁵⁴ Korse giymek kadın güzelliğinin bir şartı olarak kabul edilmektedir. Çerkes kızlarının göğüsleri, 8-10 yaşlarına geldiklerinde korse takmaya başladıkları için küçük ve düz olurdu. Kızın taktığı korse hem göğüslerine form verir hem de belinin ince kalmasını sağlardı. (Çerkeslerin atalarından kalma bel genişliği 48 ve 52 cm olan iki korse Rus çarı I. Petro zamanında yapılan ve Rusya'nın ilk müzesi olarak bilinen Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Kuntskamera müzesinde sergilenmektedir.)

Kuşkusuz Çerkes kızlarının en önemli özelliklerinden biri de yürüyüşleriydi. Onların yürüyüşü kuğunun yürüyüşüne benzetilirdi. Sakin ve narin hareketlerle bir

⁵⁴ Tsipinov, A., *Biografiçeskiy ukazatel stati* (Биографический указатель статьи), Nalçık 2011. s.23

prenseler edasıyla yürümek ideal güzelliğin en önemli unsuru olarak görülmekteydi. Çerkeslere göre dış güzellik sadece yüzünün çekiciliği ile olmaz, güzel olan tüm bedeniyle uyumu yakalamalıydı. Çerkeslerde bu yaklaşımı vurgulayan bir atasözü de vardır: “Güzellik sadece yüz güzelliği ile olmaz, endamın güzelliği de şarttır.- *Yi'nepkh yimizakou, apklapkiri dahes.*”⁵⁵ Dış güzellik oldukça önemlidir. Bunun için K. Koh, *annelerin hayran olunacak fiziğe ve güzelliğe sahip kızları için gurur duyduklarını*⁵⁶ ifade etmiştir. Güzellik kavramı “güzel” anlamına gelen “dahe” kavramı ile ifade edilir. Güzel kızlara “güzel kız” (pşaşē dahe yada hıgebz dahe) derler.

Güzel kızlar sosyal alanlar da ön plana çıkarlardı. *Kutlamalarda bir saygıdeğer erkeklerden oluşan bir komite kurulur ve kızlar arasından birini güzellik kraliçesi (Pşaşedah) seçerlerdi. Güzelliğin sembolü olan bu kız ömrü boyunca saygıyla karşılanırdı. Onun şanı anavatan savunucusu olan büyük savaşçıların şöhretinden az olmazdı.*⁵⁷ Bu Çerkes güzeli algısı zamanda halk arasında gelenek halini dönüşmüştür. “Çerkes güzeli” klişesini oluşturmuştur.

Çerkeslerin yaşadıkları bölgeyi ziyaret eden E. Spencer, *Çerkes kızlarının taşıdıkları çizgiler ve fiziki olarak sahip oldukları simetrinin, antik çağlardan kalma bazı heykellerin oranlarından daha mükemmel olduğunu, onların gibi hayali değil, görünen bir gerçek olduğunu*⁵⁸ ifade etmiştir. 1830 yılında E. Spencer ilk olarak bir Çerkes boyu olan Şapsıg kabilesinin kadınlarıyla karşılaşmış, daha sonra diğer Çerkes kabilelerinin kadınlarını tanımıştır. 1722 de I. Petro'nun Pers seferine katılan İskoçyalı G. Brus'un da Çerkes kızları hakkındaki düşünceleri şöyledir: “Kızlar, son derece ince hatlara ve şaşırtıcı derecede pürüzsüz bir tene sahip... Örgü yapılmış halde omuzlarında düşen simsiyah saçları yüzlerine daha güzel bir görünüm kazandırmaktadır. Güzel ve her zaman can alıcı yüz ifadeleri, konuşmalarındaki

⁵⁵ Çuntjeva, T. Ya. *Svadebno-obryadoviye Kultura Priçernomorskih Adıgov kak etnopedagogičeskaya tsennost'* (Свадебно-обрядовая культура причерноморских Адыгов как этнопедагогическая ценность), Maykop 1998, s. 165.

⁵⁶ Koh, K., *Puteşestviye po Rossii v Kavkazskie zemli*[1836, 1837, 1838 gg.], *Puteshestvie no Rossii v Kavkaze zemli*[1836, 1837, 1838 vv.] Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-kokh_k_puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)

⁵⁷ Bgajnokov, B. H., *Çerkeskoye igrişçe* (Черкесское игрище), Nalçik 1991, s. 154-155.

⁵⁸ Spencer, E., *Puteşestviya v Çerkesiyu*, (Путешествия в Черкессию), Adıgeya 1994. Web sayfası: http://apsnyteka.org/467-spencer_puteshestvia_v_cherkesiu.html (E.T.: Ekim 2017)

*akıcılıkla birlikte, akıllı ve temiz kalpli olmaları çok etkileyicidir.”*⁵⁹ 1624-1634 yılları arası Kırım'da Dominik heyetinin başında bulunan İtalyan din adamı Ascoli D'Emdiddio, 18-19. yüzyılın çok öncesinde yaşamış olsa bile onun Çerkes kızı tasvirinin bu yüzyıl yazarlarının ve seyyahlarının ile benzer olduğu görülür. Ascolli D'Emdiddio: “*Çerkes kızları kemerlerinin altında incecik bir bele sahiptir. Onlar muazzam gözleri, yay gibi kaşlarıyla dünyadaki diğer kadınlara değişmeyeceğim türden kadınlardır...*”⁶⁰ diyerek karşılaştığı güzellikler karşısında hayranlığını gizleyememiştir. Ayrıca Karadeniz sahil kenarında yaşayan Çerkesleri tanımak için gezisini sık sık tekrarlamıştır. A. Dumas *Kafkasya Maceraları* kitabında, Çerkes kökenli kızların güzelliğini şöyle tarif eder: “*Onların vücudunun beyazlığı oldukça farklıdır. Bu beyazlık zambak ve gülün karışımından çıkan müthiş renk uyumu gibidir. Yumuşak, zarif ve pürüzsüzdür.*”⁶¹ 1710 yılında Rus askeri birliğinde hizmet eden İ. G. Gerder de Çerkes kızlarını şu sözlerle anlatır: “*Burası Çerkesya...Güzelliğin doğuş yeri... İnce kaşları, siyah ipek gibi saçları, ışıldayan gözleri, pürüzsüz alnı, küçük ağız değirmilenmiş çehresiyle, Çerkes kızlarının sahip olduğu çizgilerin oluşturduğu güzellik öve öve bitirilemiyor. Bir ucu Hindistan, bir ucu Yunanistan'da olan insan bedeni için terazisinin ölçeği tam burada bulunuyor.*”⁶² Fiziki görünüşlerindeki ahenk ve zariflik başka uluslarda da olumlu bir etki yaratmıştır. 19. yüzyılda yaşamış olan Rus yazar V. Nemiroviç-Dançenko kaleme aldığı *Dağların Şövalyeleri* adlı romanında Çerkes kadınlarını şöyle tasvir eder: “*...Uzun,ince ve esnekler... Küçük elleri ve ayakları Türk şairine esin kaynağı olmuştur; şimdiye kadar Anadolu'daki küçük şehirlerde kadın veya erkekler yolda bu kadınlara denk gelseler; onlar Çerkes kökenli ailelerin kızlarıdır derlerdi. Onların tek bir kanıyla bütün bir nesil temizlenir. Onların kahverengi gözleri fevkalâde derin ve anlamlıdır...Keskin, aceleci ve değişken bakışları, sahip oldukları yüce gönülleri, yaşadığı bütün duygularını çok açık bir şekilde yansıtır. Çerkes*

⁵⁹Brus, G., “Vspominaniya Petra Genri Brusa (Воспоминания Петра Генри Бруса)”, Adığı, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskikh Avtorov XVIII-XIX veka, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 148.

⁶⁰Emiddio, A. D., “Opisaniye Çörnogo Morya i Tatarii (Описание Чёрного моря и татарии)”, Adığı, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskikh Avtorov XVIII-XIX veka, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 64.

⁶¹Dyuma, A., “Kavkaz. Puteşestviye Aleksandra Duma (Путешествие Александра Дюма)”, (Ed. H. H. Skunov ve İ. H. Skunova), Maykop 1992, s. 79-83.

⁶²Gerder, İ. G., *İdeyi k Filosofiya Çeloveçestva (Идеи и философии человечества)*, Moskva 1977, s. 141.

*kabilesindeki kızların güzelliğinde sizi rahatsız edecek eğreti hiçbir şey yoktur.*⁶³ Yine başka bir yazar Mafedzev de Çerkes kızı tasvirinde güzellik vurgusu yapar: “*Çerkes kızları tabiatlarına aykırı olarak diğer milletten olan kadınların övündüğü aldatıcı sanat sırlarının bilgisine sahip değildirler. Onlar sade ve doğaldırlar. Sürme çekip, yüzlerini beyazlatıp, yanaklarına allık sürdüklerinde alay konusu olurlar. Tüm dünya onların doğal hallerindeki çekiciliklerinden hayranlıkla bahseder. Bu güzellikteki birinin ek süslemelere ihtiyacı yoktur.*”⁶⁴ diyerek Çerkes kadınının doğal olan güzelliği ile ön plana çıktığını vurgular.

Kafkasya, Kırım, Gürcistan ve Ermenistan'a yolculuk gerçekleştiren Macar bilim adamı J. Besse 1829'da Nalçik'e gitmiştir. Paris'te yayınlanan kitabında burada edindiği izlenimlere dayanarak, Çerkes kızları ile ilgili şu satırları yazar: “*Onlar çok güzel olurlar. Sülün gibi ince ve zarif bir fiziğe sahiptirler. Güzel, küçük gözleri mükemmel kaşları, uzun kirpikleri vardır.*”⁶⁵ Osmanlı Devleti kültür ortamında yetişen Rumen asıllı tarihçi, oryantalist yazar D. K. Kantemirin de Çerkes kızı tasviri şöyledir: “*Genç kızların zarif ve ince ayakları vardır. Onlara göre ideal olan ayak şekli ince, kısa ve zarif parmakları olandır. Burada ayakları büyük ve şişman kız göremezsiniz. Çünkü yedi yaşlarında ulaştığında, kız çocuklarına 4-5 cm genişliğinde, çelik bir klipsin içine sıkıştırıldığı ahşap ayakkabılar giydirirler. Ayakları ideal formu bulana kadar ahşap ayakkabıları çıkarmazlar. Çerkesler kızlarını asla yumuşak yatakta yatırmazlar. Vücutlarının formu bozulmasından ve onları obeziteden korumak için üzerinde hasır olan veya samanla kaplı, sert, ahşap bir zeminde yatırırılar.*”⁶⁶ Çerkes kızları dış görünüşüne oldukça özen göstermelidir. Genç kızlar dikkat çeken güzelliklerini korumak için bu zorluklara katlanmışlardır. Ayrıca Çerkes kızı güzelliğini tamamlayan unsurlar davranışlarında da görülmelidir. Onlar yolda kollarını sallamadan ve etrafa fazla merak göstermeden yürümelidir.

⁶³ **Nemiroviç-Dançenko**, V. İ., *Rıtsari Gor. İstoriçeski roman iz Kavkazskoy voyni* (Рыцары гор. Исторический роман из Кавказской войны), Moskva 1911, s. 67.

⁶⁴ Mafedzev, *Adigi. Obıçai, traditsii...* s. 106.

⁶⁵ <http://intercircass.org/?p=523> (E.T.: Şubat 2017)

⁶⁶ **Kantemir**, D. K., *İstoriya rosta i ukladka Ottomanskoy imperii* (История роста и укладка Оттоманской империи), Nalçik 1987. s. 139-40 Web sayfası: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Kantemir_Dmitrij/text1.htm (E.T.: Ocak 2017)

Gerek Rus gerek Avrupalı olup bu bölgeye gelen yazar, gezgin ve araştırmacıların Çerkes kızlarının dış görünüşleri hakkındaki görüşlerinin benzer olduğu görülmektedir. Çoğu yazar ve araştırmacı Çerkes kızlarının güzelliğine vurgu yapmıştır. Çerkes Güzeli algısını yaratmışlardır. Çerkeslerin kendi halkı içerisinde de benzer bir algı vardır. Fakat bu kızlar araştırmacıların orada bulundukları zamanlarda karşılaştıkları ve güzelliklerinden etkilendikleri kızlardır. Bu nedenle burada güzellik algısının öznel bir kavram olduğunu da ifade etmemiz gerekir.

2.2. Atalık

Çerkeslerde çocuk yetiştirilmesinde uygulanan sistemlerden biri atalıktır. *Atalık müessesesi; Çerkesler ve bazı Türk kavimlerinde yerleşmiş eski bir geleneğe göre, yeni doğan bir çocuğun belli bir süre sonunda, iki - üç yaşını geçmeden başka bir aileye verilerek, delikanlılık çağına yani, on beş - on altı yaşlarına gelinceye kadar eğitilip yetiştirilmesinden sonra, tekrar asıl ailesine teslim edilmesi sürecidir.*⁶⁷ Çocuğun bu sistemle kültürel değerleri öğrenmesi, gelenekler ve görenekler konusunda yetiştirilmesi, belirli meziyetleri edinmesi amaçlanır. Bu sistem ilk olarak soylu aileler ve komşu milletler arasında bağları güçlendirmek için uygulanmıştır. Genellikle soylu aileler bu yolla çocuklarını alt sınıftan ailelere verirlerdi. Farklı olarak 1818 yılında Kafkasya'da bulunmuş olan seyyah T. D. Marigny, *hemen hemen her asil ailenin çocuklarının bu yöntemle yetiştirildiği görüşündedir.*⁶⁸ Atalık Çerkes toplumunda sosyalleşmenin bir biçimi olarak değerlendirilirdi. Aynı zamanda katı bir yetiştirme sistemidir. Araştırmacı Han Girey'e göre Kafkasya'da uygulanan bu sistemin olumsuz yanları da vardır. Bu katı yetiştirme tarzı hakkındaki görüşleri şöyledir: *“Çocuk yabancı ailede eğitim aldığı süre boyunca ailesinde ve kardeşlerinden uzak kalır. Bunun sonucunda ailesi ve kardeşlerini yakından tanıyamaz. Çocukluk dönemlerinde ciddi bir eğitimden geçirildikleri için çocukluklarını tam olarak yaşayamazlar. Gerçek bir anne şefkatinden uzak büyürler.”*⁶⁹ Han Girey, atalık sistemini bu sonuçlarından ötürü çok sert bulur.

⁶⁷Barut, A., Kırım Hanlığı İle Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesinin yeri”, *Emel Dergisi*, Sayı: 219, Ankara 1997, s. 21. Web sayfası: www.emelvakfi.org/arsiv.asp?frmSayi=219 (E.T.: Aralık 2017)

⁶⁸Marigny, T. D., *Çerkesya Seyahatnamesi*, Tercüme: Aydın Osman Erkan, İstanbul 1996, s. 45.

⁶⁹Girey, H., *İzbrannıye trudi i dokumentı*, (Избранные труды и документы) Майкор 2009, s. 42.

Atalık sisteminde başkasının eğitimine verilen çocuğa“p'ur”, onu yetiştirmek için talip olan atalığına da “bjok” denir. Çerkeslerin sosyal terbiyesinde bunun büyük önemi vardır. *Atalık olan, çocuğun bakımını üstlenen sütanneye de “tuzzuen” denir. Çocukların gerçek ailesi, onların yetiştirirken çıkan masraflara karışmaz. Bu tamamen atalık aile tarafından karşılanır. Aile, p'ur olan çocuğa kız olsun erkek olsun, son derece itina ile yaklaşır. Çocuğa “aydınlığımız” (tı nefin) diye hitap ederler.*⁷⁰ Kızlara burada çok katı bir şekilde itaat eğitimi verilir. El işlerinde beceriler kazandırılır; erkeklerin eğitiminde, fiziksel olarak güçlü olmalarını sağlayacak teknikler uygulanır. Atasözleri, türküler, masallar gibi folklorik unsurlar çocuğun her yönden gelişmesi için bir vasıta olarak kullanılır. Eğitim sistemi psikolojik ve fiziksel olarak ikiye ayrılır. Onlara ahlâki nitelikler telkin edilir: disiplin, nezaket, insan onuruna ve kadın namusuna saygı bilinci kazandırılır. Zihinsel ve bedensel yönden güçlü olması sağlanır. Ayrıca oyun, dans, folklor, sanat, dini bilgiler, tekerleme, atasözü, destanlar, masallar da öğretilenler arasındadır. Soylu ailelerin çocuklarına bilhassa binicilik, okçuluk; köylü ailelerin çocuklarına ise tarım, hayvancılık, balıkçılık öğretilir. Kadınlara karşı hümanist bir tutum ve temizlik alışkanlığı, her iki soyun çocuklarının da sahip olması gereken özelliklerdendir. Ayrıca erkelere, komutanlık ve hitabet yeteneği de kazandırılır. Ok, kama, kılıç kullanma, at biniciliği eğitimiyle iyi bir savaşçı olma, çocuklara kazandırılan diğer niteliklerdendir.

Atalık sisteminde kız çocuklarının yetiştirilmesini F.Leontoviç şöyle anlatmıştır: *“Soylu ailelerin kızları olan Çerkes prensesler, yetiştirilmek üzere gönderildiği evde on iki -on üç yaşına gelene kadar kalır. Genellikle onlara asil bir kadının sahip olması gerektiği nitelikler ve evlilik sonrası yaşamında ihtiyacı olacak bilgi ve beceriler öğretilir.”*⁷¹ Sütanne, yetiştirilmek üzere gelen kız çocuğunun manevi annesi olurdu. Onu büyütür, ihtiyaçlarını giderir, örf ve âdetleri, toplumda nasıl davranması gerektiğini, ev işlerini, büyüklere saygıyı, toplum içinde uyması gereken kuralları öğretir. *Ahlaklı bir genç kız olarak yetişmesi için gereken tüm terbiyeyi verirdi.*⁷² Sütanne ona iyi bir ev hanımı olması için gereken bütün bilgi ve beceriyi kazandırması

⁷⁰ **Baj, J.**, *Kökleri, Sosyal Yaşamları, Gelenekleri, Çerkesler*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2000, s. 26.

⁷¹ **Leontoviç, F. İ.**, *Adatı Kavkazskih gortsev -Odessa 1882-1883* (Адаты кавказских горцев Одесса 1882-1883) Vıpusk IV, Nalçik: El-fa 2002, s. 148.

⁷² **Danilevski, N. V.**, *Kavkaz i yego gorskiye jiteli v nuneşnem ih polojenije* (Kafkasya ve onun dağlı sakinleri), (Кавказ и его горские жители в нынешнем их положении), Moskva 1946, s.140

gerekirdi. Ayrıca sütanne, ona dikiş dikmeyi, nakış işlemeyi de öğretirdi. Sınıf farkına göre ayırım yapılmadan, asil olsun köylü olsun her kız çocuğuna temizlik anlayışı aşılanırdı.

Atalık ailede yetişen kız çocuklarının yalnız başına bir yere gitmesine izin verilmezdi. Yalnızca çok yakın akrabalarının ziyaretine müsaade edilirdi. Atalık giden kızlar çok konuşmazlar, nezaket gereği onlara büyüklerinin yanında susmaları, az sözle derdini anlatmaları öğretilirdi. *Ayrıca genç kızların konuşurken karşısındakinin gözlerine bakmamaları gerekirdi.*⁷³ Özenle yetiştirilen p'ur olan evlat on-on beş yaşlarına ulaştığında baba evine düzenlenen bir şölenle gönderilirdi. Çerkeslerde evli kadınların düğünlerde, çeşitli kutlamalarda dans etmeleri yasaktı. Ancak “atalık” eğitiminden sonra baba evine dönen gencin şerefine düzenlenen ziyafette, tuezzen olan sütanne dans edebilirdi. *Bu şölende evli kadınların oynamaları ayıp karşılanmazdı.*⁷⁴ Sütanne yetiştirdiği kızın gelinliğini de en ince ayrıntısına kadar hazırlar ve genç kıza hediye ederdi. *Çocuk manevi ailesi sayılan, onu yetiştiren sütannesine ve babasına hediye almakla sorumluydu. Atalık giden erkek veya kız evleneceği zaman manevi ailesine genellikle at, sığır, silah, kama gibi hediyeler verirdi.*⁷⁵ Ayrıca süt annede yetişen kız ile evlenecek erkeğin sütanneye büyük bir hediye göndermesi de gerekirdi. Eğer gelin soylu bir aileden alınıyorsa, gelin damadın evine getirilmeden önce atalık olan ailenin evine getirilir, bu ziyaretin ardından damadın evine götürülürdü. Bazen gelinin öz babasının evinden değil de atalık olan ailenin evinden gittiği de olurdu.

Görüldüğü üzere atalık yetiştirme sisteminde sadece erkekler eğitilmemiştir. Bazı ailelerde kızlar da atalık aileye verilmiştir. Çoğunlukla soylu aileler kızlarını bu sistemle yetiştirmişlerdir. Atalık aile ona tüm yaşam becerilerini kazandırmıştır ve kızın yaşamının tüm aşamasında onun yanında olmuştur.

⁷³ Danilevski, a.g.e. s. 150.

⁷⁴ Girey, *İzbrannıye Trudi i Dokumentı...* s. 424.

⁷⁵ **Blaraberg**, İ. F., “İstoriçeskiye topografiçeskoye, statistiçeskiye, etnografiçeskoye i voyennoye opisaniye Kavkaza Etnografiçeskoye (историческое, топографическое, статистическое и этнографическое и военное описание кавказа)” *Adıgı, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka*, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçık 1974, s. 381.

2.3. Çerkes Kızlarının Düğünlerdeki Durumu

Çerkes düğünlerine katılan her bireyin toplumun kurallarına uyması, Çerkes geleneklerine (Adiğe Habze'ye) uygun hareket etmesi gerekir. Çerkesler sahip oldukları geleneklerin dışına asla çıkmazlar ve hayatlarının her alanında bu gelenekleri tatbik ederler. Çerkeslerde düğün, evliliğin zorunlu olarak uygulanan bir kuralıdır. Geleneksel yaşamlarında önemli bir yer tutan düğünlerde, genç kızların belirli davranış kalıplarına uyması beklenir. Düğünler genç kızlar için sahip oldukları terbiyeyi, güzelliği gösterme fırsatı buldukları ortamlardan biridir. Bu nedenle bu sosyal ortamda geleneklerin dışına çıkacak davranış sergilemezler.

Çerkes kızları düğünlere gitmekte serbesttirler. Fakat kızlar düğününe bir akraba eşlik etmeden gidemezler. Çünkü kızların yalnız ya da bir kız arkadaşıyla düğüne gitmeleri ayıp karşılanır. Ayrıca kızlar davet edilmeden düğüne katılmazlar. Düğün sahibinin köy yerinde kızları toplamakla görevlendirdiği kişiler, kızları düğüne götürmek için ev ev gezer, düğüne katılacak kızları evlerinden alırlardı. Kızlar genellikle aileleriyle düğüne gitmezler. Kızlar düğün evine, düğün sahibinin görevlendirdiği kişilerle birlikte, kız topluluğu ile giderlerdi. Kızları düğüne götürmekle görevli kişiler tarafından, kızın babasından izin alınır, eğer babası evde yok ise annesi ya da büyük erkek kardeşinden izin istenir. Genç kız düğüne erkek kardeşi veya düğün sahiplerinin eşliğinde gelirse de bu kız için şeref duyulacak bir davranıştı.

Genç kızlar katıldıkları düğünlere renk katarlardı. Çerkeslerde genç kızların olmadığı hiçbir eğlence düğün düzenlenmezdi. Çerkes dansının başoyuncuları genç kızlardı. Özellikle genç kızlara bütün şenliklere katılmalarına izin verilirdi. Eğlence toplulukları, kızların genç erkeklerle özgürce iletişim kurdukları alanlardı. Çerkeslerin hayatında dansların büyük önemi vardır. Çerkes danslarında geniş bir halka oluşturulur. Bir tarafa genç kızlar geçer, diğer tarafa erkekler düzenli bir şekilde yerleşirler. Kızlara en rahat ve en güvenilir yer verilir. En sağ tarafta kızların başı, yani kızların tarafından düğünü yöneten genç kız durur. Onun yanında Çerkeslerin “prenses” (jan) dedikleri kız durur. Daha sonra düğüne gelen misafir kızlar sırayla toplumsal konumlarına göre yerleri alırlar. Düğün sırasının en sonunda düğün sahibinin yakınlarından olan genç bir kız durur. Bu kızın yanında yine düğün sahibi ya da onların seçtikleri, kızların sorumluluğunu alarak onları koruyan bekâr bir erkek durur. Kızlar, dansa düğünü yöneten kızın direktifiyle çıkarlar. Erkeklerde böyle bir şart yoktur. Çerkeslerde gelin

kendi düğününde oynamaz. Damat da düğün süresi boyunca ortalıkta pek görünmez. Düğünlerde oynayan erkeğin kıza gelişigüzel temas etmesi kıza ve akrabalarına karşı hakaret kabul edilir. Bu nedenle “vuig” adı verilen dans dışında kalan diğer danslarda kız ve erkek birbirlerine temas etmeden ahenk içerisinde oynarlar. Kızlar dans esnasında ciddi bir ifade takınıp, zarif hareketlerle sakın ve akıcı bir şekilde oynarlar. “*Çerkes kızları geleneksel giysileri içinde, suyun üzerinde süzülen bir kuğu gibi zarafet ve ihtişam içinde danslarını sergilerler. Erkeklerde bir kartal gibi hızlı ve çevik dans ederler.*”⁷⁶ 1830'larda Kafkasya'da yaşayan Çerkes kızların düğünlerdeki davranışlarına şahit olan bir seyyahın ifadesi şöyledir: “*Dünyada en sevdiğim görüntü, Çerkes kızlarının dansa çıkışlarındaki ve yerlerine geçişlerindeki zarıflıktır.*”⁷⁷ Görüldüğü üzere kızlardan her alanda incelik beklenir. Davranışlarında her zaman bir ölçü olmalıdır. Rahat davranışlar sergileyen bir genç kız, hele ki düğün gibi toplumun büyük bir kesiminin bulunduğu ortamlarda ise son derece yadırganır. Toplum içine girmekte serbest olan genç kız, sergileyeceği davranışlarda kısıtlanır.

2.4.Kukla Prenses Ritüeli (Hantse Guaşe)

Çerkes âdetlerinde kızların yer aldığı, başrolünde kızların olduğu bazı ritüeller vardır. Bunlardan biri “Kukla Prenses” (Hantse Guaşe) ritüelidir. Uzun süren kuraklıklarda yağmurun çağırılması anlamına gelen bir ritüeldir. Bu ritüelde yapılan ilk iş, ahşap bir küreğe kadın kıyafetleri giydirmektir. Ahşabın giydirilmesi ile yapılan bu kukla “Hantse Guaşe” olarak adlandırılır. Bu nedenle ritüelin kendisi de kukla ile aynı adı almıştır. Bu aynı zamanda *Çerkesya'da Seteney Guaşe ile ilişkilendirilmiş ve bereket tanrıçası olan Seteney Guaşe'yi sembolize eden süslenmiş bir kürektir.*⁷⁸ Kızlar, iklimin kurak geçtiği yıllarda yağmur taleplerinin içinde geçtiği “Hantse Guaşe” şarkısını söyleyerek kukla ellerinde, köy içerisinde ev ev gezerler. Yağmur duasına erkek çocukları da katılır. Çocukların uğradıkları evin hanımları Hantse Guaşe'nin üzerine bereket getirmesi için su serperler. Islanan Hantse Guaşe ağırlaşır. Ağırlaşan kuklayı taşımak kızların zarif yapılarına uygun değildir. Bu nedenle kuklayı erkek çocuklar taşır. Uğradıkları evlerdeki kadınlar onlara şeker, un, yumurta, çay, tereyağı gibi temel yiyecekleri verir. Elllerinde Hantse Guaşe kuklası olan çocuklar, şarkılar söyleyerek köy

⁷⁶ Mafedzev, *Adıgı. Abıçai, Traditsii...*, s. 85.

⁷⁷ Devrim, a.g.m. s. 99.

⁷⁸ www.cerkesya.org/kafkasya/kafkasya-kultur/kisa-bilgiler/item/1465-nart-mitolojileri (E.T: Eylül 2017)

sokaklarında gezerler. En son nehre doğru giderler. Nehrin kıyısına kuklayı yerleştirirler. Burada yetişkinler tarafından bir koç kurban edilir. Kendileri de nehrin suyuyla yıkanır. Nehre gidildikten sonra üstünlük tamamen kızlardadır. Erkekler kendi aralarında eğlenirken; kızlar da erkeklerin yaktıkları ocakta yemek pişirirler. O gün bereketi arttırması için darıdan lapa pişirilir. Yer sofrası hazırlanır. Erkek çocukları da sofraya davet edilir. Kurulan sofranın baş tarafı kızlara aittir. Kızlara o gün ağır hiçbir iş yaptırılmaz. Götürülecek bütün eşyaları erkekler taşır. Yemekler yenildikten sonra çocuklar dileklerinin geri çevrilmeyeceğine olan inançlarıyla:

“Allah'ım sana minnettârız...

Bereket için sana şükrediyoruz.

İnsanlarımızın tokluğu için...

Onların aç kalmaması için sana dua ediyoruz.

*Yağmurumuzu yağdır ve bereketimizi arttır.”*⁷⁹ diyerek dua ederler. Kuklaya su serpilir. Ritüelin bu kısmı tamamlandıktan sonra hep birlikte köye dönerler. Köye yaklaşan çocuklar, köyün yaşlıları tarafından karşılanır. Geniş bir alanda yaşlı-genç kadınlar, çocuklar ve genç kızlar şarkılar söyleyip, dans ederek ritüeli tamamlarlar. Hantse Guaşe yağmur duası ritüelinde kızların bir önemi vardır. Onlar toprak anaya benzetilir. Toprağın özelliklerinde olan üretme ve yetiştirme, kadındaki doğurganlığa benzetildiğinden dolayı dişileştirilmiştir. Toprak gibi genç kızlarında bereket getirdiğine inanılır. Bu nedenle bereketle ilişkili bu ritüelde kız çocukları başroldedir.

2.5. Dikiş Dikme (Dınheuv) Ritüeli

“Dınheuv” ifadesi etimolojik olarak “dın” ve “heuv” kelimelerinden oluşur. “Dın”- *dikmek*, “heuv”-*başlamak anlamına gelmektedir.*⁸⁰ Bu ritüelin Çerkesler için geleneksel bir önemi vardı. Kızların zahmet gerektiren işleri öğrenmeleri çok önemliydi. Kız çocuklarına küçük yaşlardan itibaren dikiş becerisi kazandırılırdı. Bu dönemde Çerkes kızları dikiş dikmedeki hünelerleriyle ünlü olmuşlardı. Onların elinden çıkan altın, gümüş, ipek işlemeli şeritler eşsizdi. E. Spencer: *“Mükemmel elleri ile sadece hanedeki her bir bireyin giydiği ayakkabılarına kadar bütün giyim parçalarını dikmekle kalmıyor, aynı zamanda keçi yününden yatak örtüleri, eyerler, at nalı, kılıç,*

⁷⁹ Karpov, Yu.Yu., “Jenski lik Kavkaza (Женский лик Кавказа)”, (Ред. Ya. A. Gordin), *Rossiya i Kavkaz (Jurnal Zvezda, Sankt-peterburg* 2003, s. 50.

⁸⁰ <https://translate.academic.ru/дынхэу/ad/ru/> (E.T.: Aralık 2017)

hançer kılıfları, minderler ve sedirler için kılıflarda dikiyorlardı.”⁸¹ F. Leontoviç, *Çerkeslerin gelin seçerken dikişteki bilgisine, becerisine çok dikkat ettiklerini*⁸² ifade etmiştir. 18-19. yüzyılları arası Çerkes kadınlarının dikiş becerileri hakkında yazan araştırmacılar, Çerkeslerin dikişe ne kadar önem verdiklerini ve onların diktikleri giysilerin kalitesine ve dikişteki ince zevklerine vurgu yaparlar. E. Shilling, *Çerkes kadınlarının dikiş kabiliyetinin, onların işlemelerindeki kalitenin, Kuzey Kafkasya'nın başka hiçbir yerinde olmadığını*⁸³ ifade etmiştir. E. Spenser de Çerkes kadınlarının estetik algısını şöyle açıklar: “*Bunlar gördüğüm en görkemli işlerdi. Zırhların ve kemerlerin üzerinde bulunan kadınların elleriyle sabırla işledikleri altın ve gümüş renkteki motiflere hayran kaldım. Atlarının çulları bile en az kendi giysileri kadar özenle dikilmişti.*”⁸⁴ Araştırmacı yazar R.Traho da *emekçi Çerkes kadınların ellerinden çıkan kadın ve erkek ulusal giysilerinin dışında özellikle savaş giysilerinin yalnızca Kafkasya'da değil, Kafkasya dışında da meşhur olduğunu*⁸⁵ dile getirmiştir. Her Çerkes kızı dikiş bilmeliydi. Genç kız dikiş dikmeyi öğrenemezse bu durum ailesi için talihsizlik olarak görülür ve böyle bir genç kızın evlendiğinde ailesine ve kocasına mutlu bir hayat veremeyeceği düşünülürdü. Dikiş bilmeyen bir kadının olduğu aile fevkalade büyük sıkıntı yaşarken, dikiş bilen kadınların bulunduğu ailede ise son derece rahat bir yaşam olacağı inancı yaygındı. Çünkü bir bireyin hayatında giyim kuşam çok önemliydi. Kadınların, erkeklerin ve çocukların iç ve dış giysilerin hepsi yine kadınlar tarafından dikilir, kumaşları ise dışarıdan satın alınma yerine, gerekirse kadınlar tarafından dokunurdu. Han Girey kadınların dikiş dikmekonusu hakkında şunları yazmıştır: “*Çerkes kadınlarının görevi ağırdır. Onlar, kocasının baştan ayağa kadar bütün giysilerini dikerler. Diktiği giysilerle tüm aile fertlerini giydirebilirler. Çerkes kadınları çoğunlukla geleneksel modelde günlük giysiler dikerler. Bir Çerkes kızını bu giysiler dışında hayal etmek imkânsızdır.*”⁸⁶ Kadınlar yalnızca giysi dikmezlerdi. Onlar yastık kılıfları, silah kılıfları, farklı amaçlarda kullanılan çanta çeşitlerini de dikerlerdi.

⁸¹ Spenser, a.g.e. s. 37.

⁸² Leontoviç, s. 15.

⁸³ Shilling, Ye. M., “Adıgeyski Uzor”, *Jurnal İstkustvo*, №:3 Maykop 1940, s. 140.

⁸⁴ Spenser, a.g.e s 66

⁸⁵ Traho, R., *Çerkesi (Черкесы)*, Nalçik 1992, s. 112.

⁸⁶ Girey, H., *İzbrannıye Proizvedeniye (Избранные произведения)*, Nalçik 1972, s. 198.

Çerkes kadınlarını dikişlerindeki mahareti diğer köylerde de ünlenmişti. Çerkes kadınlara Türk köylerinden elbise sipariş edenler olurdu. Çerkes kadınları söz verdikleri zamanda aldıkları siparişi teslim ederlerdi. Çerkeslerde dikiş dikmek, terzilik usuldendi. Yün kumaşları da kadınlar üretirlerdi. Yünden, yamçı(kepenek) keçe, şapka, halı, çuhadan yapılan kalın kumaşlar gibi işler yine kadınların elinden geçerdi. Üstelik bu zor işleri yaparken, ev işlerini yapmaktan da geri kalmazlardı. Genellikle uzun bahar ve kış gecelerinde bu uğraştırıcı işlerle meşgul olurlardı. Kadınlar neredeyse bütün kışı halı, kilim, seccade ve giyimlik kumaş dokumayla geçirirlerdi. Yazları ise günlük ev işleri ve hasat işlerine zaman ayırırlardı. Yoğun emek isteyen ve ince el işçiliği gerektiren, kalın yünden dokunan yamçı yapımı konusunda ustalık düzeyine ulaşmışlardı. Bu yünün hazırlanması için 5-8 kişiye ihtiyaç vardı. Kadınların yanında genç kızlar ve çocuklar da bu işe yardım ederlerdi. Kadınların uğraştığı işler sadece evle sınırlı değildi. Akrabalarının ve komşularının işlerine de yardım ederlerdi. Sadece soylu kadınlarda böyle yardımlaşma pek âdet değildi. Aristokrat aileden olan kadınlar ve genç kızlar sadece dikişle uğraşırlar onun dışında zahmet gerektiren işler pek yapmazlardı.

Eve yeni gelin geldiğinde, o gelinin maharetlerini görmek için bir ay kadar köyün genç kızları onu ziyaret ederlerdi. Genç kızlar, gelinin çeyizinde değişik bir eşya gördüklerinde, gelinden onlara da öğretmesini isterlerdi. Gelin bu bilgisini onlardan esirgemezdi. Kendisini ziyarete gelen köyün genç kızlarına bildiklerini anlatırdı. Gelinin kendisini ziyarete gelen genç kızlara bildiklerini öğretmesi, diğer kadınların gözünde ona değer kazandırırdı.

Görüldüğü gibi dikiş becerisi Çerkeslerin hayatında sosyal yaşantılarının önemli bir parçası olmuştur. Kadınların dikiş becerileri aile hayatlarında son derece önemliydi. Bu nedenle Çerkesler kızlarının bıçkı, dikiş ve nakış becerilerinin gelişmesi için çok erken yaşlarda eğitimi vermeye başlamışlardır. Erken yaşlarda almış oldukları beceri geliştirici öğretilerin içinde bulunan dikiş,hayatlarını kolaylaştıran bir ihtiyaç olmanın dışında zamanla gelecek kuşaklara aktarılan kültürel bir unsur haline gelmiştir.

2.2. ÇERKESLEREVLİLİK SÜRECİ VE KADININ DURUMU

Evlilik, iki kişinin aile kurmak üzere kanunların uygun gördüğü şekilde ruhen ve bedenen bir ömür buyu sürecek şekilde bir araya gelme sürecidir. Evlilik süreci kadın ve erkeğin birbirini istemesiyle başlar. Ailenin kız bulma süreci, kız ve erkek tarafının onayı, bu süreç içerisinde uygulanan geleneklerle birlikte, düğünün yapılması ve gelinin koca evine getirilmesiyle düğünün son aşaması tamamlanmış olur. Aile her toplumun çekirdeğini oluşturur. Her milletin kendine özgü aile kurma süreci ve aile yapısı vardır. Çerkesler geleneksel ve ataerkil bir toplum oldukları için belirli gelenekler tatbik edilerek bu süreç gerçekleştirilir. Bu süreçte iki tarafında aldığı belirli sorumluluklar, örf ve âdetler gereği uyması gereken kuralları vardır. Bu bölümde Çerkeslerde evlilik sürecinde kadına düşen sorumluluklar, bu süreçte kadının durumu ve evlilik yaşantısı içerisinde yeri incelenecektir.

2.2.1. Çerkes Kızlarının Eş Seçimi

Diğer milletlerde olduğu gibi, Çerkeslerde de aile çok önemli bir kurumdur. Bu nedenle evlilikler çok ciddi düşünülüp, öyle karar verilir. Bu anlamda en büyük görev kadına düşer. Bu görevlerden dolayı Çerkeslerde kadınlar bu bilinçle yetiştirilir. Ev ve aile yaşamları çok düzenli olur. Evlilikleri de uzun sürer, boşanma çok az görülür.

Evlilik yaşına gelen kıza *Çerkes diline ait doğu lehçesinde* “evlilik çağında kız” (*hıgebz yişegoaş*), *batı lehçesinde* “pşeşe keş'eğu”; *evlenecek olgunluğa gelen erkek için ise batı lehçesinde* “evlilik çağında erkek” (*keş'eğğos*), *doğu lehçesinde* “cele keşago”⁸⁷ denir. Kızların evlilik yaşı için farklı görüşler vardır. *Genel olarak evlilik yaşı kızlar için 16-20 yaş arası, erkekler için ise bu aralık 20-25 idi.*⁸⁸ A. Ladijenski *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Âdetleri* adlı kitabında *evlilik yaşını kızlar için 15-18, erkekler*

⁸⁷ Bgajnokov, B. H., *Adıgi (Adızu)*, Tiflis 2010, s. 327.

Çerkeslerin kullandıkları dil yapı olarak bağlantılı (bitişken) dillere dahil “kaynaştıran diller” sınıfına girer. Doğu (Kabardey) ve Batı olmak üzere iki lehçesi vardır. Doğu lehçesi Rusça literatürde “Kabardey-Çerkes dili” olarak adlandırılır; Kabardey-Balkar ve Karacay-Çerkes cumhuriyetlerinin resmi dilidir. Batı lehçesi ise “Adıgey dili” olarak adlandırılır ve Adıgey Cumhuriyeti’nin resmi dilidir. Türkiye’de her iki lehçenin de konuşanları vardır.

⁸⁸ D’yaçkov-Tarasova, A. H., *Abazehi-istoriko-etnografiçeskiy oçerk (Абазехи-Историко-этнографический очерк)*, Web sayfası: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Djachkov_Tarasov_N/text4.htm (E.T.: Aralık 2017)

için 18-25⁸⁹ olarak ifade etmiştir. Klaproth: “Çok eski zamanlarda Çerkeslerin 30-40 yaşlarına kadar evlenmedikleri olurdu. İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemlerde kızların evlilik yaşının 12-16 arasına indiği görülmüştür. 17 yaşını geçince kızlar evlilikte gecikmiş sayılırdı. Bu yaştan sonra koca bulmaları zordu.”⁹⁰ diyerek evlilik yaşının değiştiğini ifade etmiştir. Ayrıca Çerkeslerde akıl baliğ olmak evlilik için en önemli şarttı. Çerkeslerde eşler arasındaki ideal olan yaş farkı 5-7 arasındaydı. Bunların dışında erkeklerde kırklı yaşları bulan geç evliliklere de rastlanılırdı. Bunun sebebi geline ödenecek başlık miktarının, erkek tarafından ekonomik zorluklar nedeniyle karşılanamamasıydı.

Evlilikte âdetler gereği yaş kuralı önemliydi. İlk önce yaşça büyük olan kardeş sonra küçük olan evlenirdi. Ağabeyi veya ablası varken küçüğün evlenmek istemesi veya kaçarak evlenmesi âdetler gereği çok ayıp olduğu için kaçan kişi, kız olsun erkek olsun Çerkes gelenekleri gereği aile tarafından cezalandırılır ve ömür boyu dışlanırdı. Bu duruma örnek teşkil eden bir olay Doşkov adında bir Kabardey köyünde yaşanmıştır: “Kuaşev Abdullah büyük ağabeyi varken Gukezhev Da'wa'nın kızını kaçırmıştır. Erkeğin ailesi, bekâr bir ağabeyi varken kız kaçırdığı için onu evden kovar ve mirasından mahrum etmiştir. Aile kızlarını on yıl boyunca evlerine kabul etmezler.”⁹¹ Bu kuralı çiğnemek aile içinde pek kabul edilmezdi. Çünkü geleneksel toplumlarda âdetleri yerine getirmek çok önemliydi.

Çerkes kızları kendine eş seçmede özgür bırakılmıştır. Kızlar, genellikle babalarına ve ağabeylerine itaat edip, saygıda kusur etmezlerse eş seçerken bağımsız olabilirler ve istemedikleri kişiyi reddedebilirler. Her ne kadar özgür olsalar da ailenin rızası oldukça önemlidir. Bu durum erkekler içinde geçerlidir. Dubrovin: “Çerkesler damat seçmeyi kızının takdirine bırakır.”⁹² diyerek, Çerkeslerde istediği eşi seçmede kızların özgür olduklarını ifade etmiştir. T. Lapinski, Çerkeslerde rızası olmadan evlendirilen kızın olmadığını⁹³ söyler. Eş seçmede özgür olarak olan Çerkes kızı hayatını

⁸⁹ Ladjenski, A. M., *Adatı gortsev Severnogo Kavkaza (Адамы горцев Северного Кавказа)*, Nalçik 1928. s. 230.

⁹⁰ Klaprot, Yu. F., *Opisanıye poyezdok po kavkazu i gruzii v 1807-1808 godah (Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807-1808 годах)*, Nalçik 2008, s. 156. Web sayfası: http://apsnyteka.org/493-klaprot_opisanie_poezdok_po_kavkazu.html (E.T.: Haziran 2017)

⁹¹ Bgajnokov, Adıgi (Адыгу), s. 325

⁹² Dubrovin, Çerkesi/Adıgi..., s. 59.

⁹³ Lapinski, T., *Gortı Kavkaza i ih osvoboditel'naya barba protiv Russkih (Горцы Кавказа и их освободительная борьба против русских)*, Nalçik 1995. Web sayfası:

birleştireceği erkekte belirli özellikler arar. Onlar geleneksel bir kültürün içinde büyüdüklerinden, geleneklere uygun davranan eş adayı onlar için uygundur. Bir Çerkes kızının kalbi mükemmel görünüşe sahip bir delikanlı için değil; akıllı, ahlaklı ve erdemleri ile ön plana çıkan becerikli biri için atar. Ayrıca cesarete de zenginlikten daha çok önem verirler. Çünkü onlar için ideal erkek güçlü, cesur bir atlıdır. Çocukluktan beri de korkusuz bir savaşçı ile evlenme hayalini kurarlar. Bu konuda bir Çerkes kızının Çerkesya'nın meşhur süvarileri arasından eşini seçtiğini anlatan şarkılar bile vardır. Çeraşe Tembot'un *Çerkes kızı Gulez* eserinde zengin hayranlarını reddeden Gulez, kendini halkının özgürlüğüne adanmış cesur, yiğit bir delikanlıyı seçmiştir. Çerkeslerde savaş zamanlarında uygulanan kadınların cesarete ne kadar değer verdiklerini gösteren şöyle bir âdet vardı; *Bir erkek savaşa giderken annesi, karısı veya varsa sevdiği kız, ona şapkasını verirdi. Eğer savaş sırasında yeterince cesaret gösteremezse annesi, eşi veya sevdiği kız bu olaydan haberdar olursa söz konusu "savaşçıya" kadınların giydiği çançiçeğine benzeyen "nine" şapkasını giydirebilirlerdi.*⁹⁴ Erkeklerle başka bir yaklaşım da şöyleydi; *Eğer savaşçı, büyüğünün sözünü tutmadıysa veya hafiyelik yaptıysa, insanlar bu kişiyi teşhir ettiklerinde onun şapkasını delerlerdi ya da şapkasını biraz yakarak delik açarlardı. Büyüklerin söylediğine göre "nine" şapkasını giymek durumunda kalan erkeklerle hiçbir kadın yaşamazdı veya hiçbir kız onunla evlenmezdi. Benzer şekilde erkek "atlı ve yayalar" (şuriles), "deri götürme" (fe zekhe) oyunları sırasında beceriksizlik yapar veya korku sergilerse, o zaman yaşlı kadınlar üzümlere: "Tanrım, keşke o attan düşseydi, atın ayakları altında kalsaydı da bu duruma şahit olmasaydım."*⁹⁵ derlerdi. Görüldüğü gibi Çerkesler için cesaret oldukça önemli olmuştur. Çünkü Çerkesler için yiğitlik ve cesaret, erkeğin şanını yücelten bir meziyet; korkaklık ise onun itibarını alaşağı eden bir meziyetsizlik olarak değerlendirirdi. Bu nedenle kadınlarda yalnızca cesur erkeğe değer verirlerdi. *Genç kızlar arasında kendisi için ideal olan erkeği bulamayıp sonsuza dek babasının evinde kalmayı da tercih edenlerde vardı.*⁹⁶ Genç kızlarda olduğu gibi erkekler de kendine eş seçerken güzelliğini ve zenginliğini pek dikkate almazlardı. Onlarda geleneklere uygun hareket eden kızları tercih ederlerdi. Eş seçiminde özellikle dikkat ettikleri husus genç kızın davranışlarındaki incelik, sahip

<http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Lapinskij/text12.htm> (E.T.: Kasım 2017)

⁹⁴ Mafedzev, *Status jensini v sisteme Adıge Habze...*, s.201

⁹⁵ Mafedzev, *a.g.e.* s.201.

⁹⁶ **Kişyev**, A. K., *Harakter Adıgskih pesen (Характер адыгских песен)*, Kalambiy. Zapiski Çerkesa, Nalçik 1988, s. 233.

olduğu akı ve ahlâkıydı. Eş seçimindeki bir diğer hususta Çerkeslerde akraba evliliği kesinlikle yapılmamasıydı. Evliliğin gerçekleşmesi için en az yedi kat uzak akraba olmalıydı. Karl Koh: “Çerkeslerde kızların akraba evliliği yapmasına izin verilmez. Aynı kabileden uzak akraba bile olsa kabul edilmez. Çünkü aynı kabileden olan kişiler uzak da olsa akrabadırlar.”⁹⁷ diyerek Çerkeslerin bu konudaki keskin çizgilerine dikkat çekmiştir. Çerkesler çok eski zamanlarda akraba evliliğinin sakıncalarını görmüş bu durumu yasaklamışlardır. Bu nedenle bu toplumda akraba evliliğinden kaynaklı engelli olarak dünyaya gelmiş çocuklara pek rastlanılmaz. *Sütannesinin çocukları veya atalık olan aile ile de yapay akrabalık bağı kurulduğundan, onların çocukları ile de evlilik kesinlikle yapılmazdı.*⁹⁸ Görüldüğü üzere akrabalık bağı olan hiçbir aile arasında evlilik görülmemiştir. Bu son derece hassas yürütülen bir âdettir ve Günümüzde Çerkeslerde bu yaklaşım hâlâ devam etmektedir.

Çerkeslerde birbirine denk evlilikler yapılırdı. Prensler, prens soyundan olan kadınlarla evlenirlerdi. Prensler de kızlarını kendi ailesine denk olabilecek yine prens soyundan gelen bir kişiyle evlendirmek isterlerdi. Benzer şekilde asilzadelerde kızlarını, kendileri gibi asilzade gençlerle evlendirirlerdi. Fakat halk arasında çok nadir de olsa bu kuralın dışında gerçekleşen evlilikler de görülmüştür. Ailelerin dek olma kuralı 19. yüzyılda ciddi bir şekilde uygulanmıştır.

Çerkeslerde at çalmayana da kız vermezlerdi. Burada amaç çalmak değildir. Erkeğin sahip olduğu akı ve yetenekleriyle bu işi becerebilmesidir. Çerkeslerde görülen bu uygulama eski çağlarda Oğuz Türklerinde de uygulanan bir geleneğe benzemektedir. Oğuz Türklerinde tatbik edilen gelenekte de *kağanın çocuğuna bir kahramanlık gösterip hak etmesinden sonra isim verilirdi.*⁹⁹ Çocuk o ismi kazanmak için bütün hünerlerini gösterirdi. Çünkü kağanın oğlu olmak kolay iş değildi. Akılla ve fiziki gücüyle bunu ispat etmesi gerekirdi. Çerkeslerde de erkeğin bir kızla evlenmeyi hak

⁹⁷ Çuntjeva, a.g.e. s. 19.

* 1763-1864 arasında yüzyıl süren, Rus-Kafkas savaşlarının ardından 1.5 milyona yakın Çerkesler, Çarlık Rusya'sı tarafından anavatanlarından 21 Mayıs 1864 tarihinde başka topraklara sürgün edilmiştir.

⁹⁸ **Dumanov**, H. M., *Sotsialnaya struktura Kabardintsev i normah adata* (Социальная структура кабардинцев в нормах адата), Nalçık 1990, s. 93. ; **Katañçiyev** T. M. *Kabardinskoye Obıçnoye Pravo: yego osobennosti* (Kabardinskoye obıçnoye pravo: ego osobennosti), Nalçık 2003, s. 140.

⁹⁹ **Acıpayamlı**, O., “Türk Kültüründe” Ad Koyma Folkloru’nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenekler, Görenekler ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 167 Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 37, Ankara 1992, s. 12.

etmesi için aklını ve yeteneğini at çalmada göstermesi gerekirdi. Bu eski gelenek erkeğin evine, ailesine, eşine her şartta bakabilecek durumda olduğunun göstergesi sayılırdı. Çünkü erkeğe ailesine ve karısına bakma gibi önemli bir sorumluluk yüklenir ve kadın emanet edilirdi.

Çerkes kızlar ve erkekler evlenecekleri kişileri geleneksel olarak düzenlenen ortamlarda tanınırlardı. F. Blaramberg kız ve erkeklerin birbirleriyle tanışmaları konusunu şu ifadelerle anlatır: “Kızlar ve erkekler halkın bulunduğu şenlik alanlarında, düğünlerde, gençlerin düğünlerde eğlence için bekâr kızlar ve erkeklerin bir arada oturmaları anlamına gelen, Çerkeslerin zehes dedikleri ortamlarda, köye misafir gelen gençlerin için ev sahibinin sohbet ve eğlence için tertip ettiği ailelerin de olduğu ortamlarda birbirlerini tanıma fırsatı bulurlar, düğünlere, yarışmalara katılırlardı. Böylece evlenecekleri kişiyi yakından tanıyıp seçebilirlerdi.”¹⁰⁰ Bu özgür ortamda genç kız evlenmek istediği kişiyi kendi iradesi ile seçebilir. Alman bilim adamı K. Koh Kafkasya gezisinde bu konu üzerine izlenimlerini şöyle anlatır: “Çerkeslerde kızlar, özgür bir yaşam sürerler. Genç kızların durumu ve evlilikleri diğer doğu insanların evliliklerine benzemez. Bunun nedeni, evlendirilmeden önce her iki tarafında rızalarının alınmasıdır. Kız ve erkek özgürce evlenecekleri kişileri kendileri seçerler.”¹⁰¹ Düğünler genç kız ve erkeğin birbirini tanıdığı en temel yerdir. Bu düğünlerde kızın kolunu erkeğin kolunun üzerine koyarak oynadığı Çerkeslerin kendi dillerinde “vuig” adı verdikleri dans sırasında da gençler bir araya gelir, candan, samimi sohbet (psetluh) ederek birbirini tanıma fırsatı bulurlar. Düğünlerde bir kızdan hoşlanan bekâr erkek beğendiği kıza selam gönderir. Bu selam ile arkadaşlık (kaşenlik) teklif etmiş olur. Genç kız bu erkekten hoşlanmayıp, teklifine olumsuz cevap verecekse bunu, gencin onurunu koruyacak sözlerle ifade eder. Erkek ve kızın birbirini tanımak için bir araya geldikleri başka bir ortam da köye gelen bir konuk onuruna düzenlenen pikniklerdir. Köye gelen misafir bazen de konuk geldiği evde ziyaret edilir. Hem konuk onuruna

¹⁰⁰ **Blaramberg**, İ. F., “İstoriçeskiye, topografiçeskoye, statistiçeskiye, etnografiçeskoye i voyennoye opisaniye kavkaza (Историческое, топографическое, статистическое, этнографическое и военные описание кавказа)”, *Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka*, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçik 1974. s 381.

*Kaşenlik, genç kız ve erkekler arasında evlilik öncesi arkadaşlık ilişkisine denir. Kaşenlik diğer geleneklerde olduğu gibi Adige Habze kurallarıyla sınırlıdır. Kaşen olan genç kız ve erkek düğünlerde, toplantılarda, muhabbet ortamlarında birlikte vakit geçirirler.

¹⁰¹ **Koh**, K. *Puteşestviye po Rossiyu v Kavkazskiy zemli [1836, 1837, 1838 gg.]* Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-kokh_k_puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (E.T.: Ekim 2017)

düzenlenen bu ziyarete hem de onun için düzenlenen pikniğe kızlar da davet edilir. Genç kızlar bu ortamlarda gençlerin aklını, zekâsını, huyunu ölçerler. Gelecekteki eşlerini seçerken böylece daha dikkatlice değerlendirip karar vermiş olurlar. Gelecekteki eşlerinin arandığı bu gibi toplantılarda utanç verecek bir şey yoktur. Bu ortamlarda gençler birbirini tanıyıp evlenmeye karar verirlerse erkek, ya kızın evine ya da kızın bir yakınının evine gelir. Kız ve erkek yabancı kimsenin olmadığı bir odada evlilikle ilgili görüşmelerini yaparlar. Son kararı burada birlikte verirler. Birbirlerini beğenen gençler arasında asla yakın münasebetler kurulmaz. Birbirini seven gençler uzaktan uzağa aşklarını yaşarlar. *Tatlı elma, ekşi küçük elma, acı armut gibi nükteli bir takım hediyeler göndererek alegori yaparlar. Kız da arkadaşlarından biri aracılığıyla onay mahiyetinde, urgan ipinin ucundaki kılın bir parçasını kesip gönderir. Erkek de beğendiği kıza şeker, çikolata gibi tatlı hediyeler gönderebilir.*¹⁰²Bu ortamlarda uygun eş adayı bulunduktan sonra artık aile büyüklerinin son kararı ve tanışma aşamalarına geçilir.

2.2.2. Araştırma, Sorma, Danışma (Şeupçe)

Çerkesler gelin seçerlerken kızın fizyolojik olgunluğa erişmiş olmasına da dikkat edilirdi. Gelecekte çocuklarının sağlığını etkileyeceğini düşündükleri için fizyolojik açıdan olgunlaşmamış bir kıızı asla tercih etmezlerdi. Çerkesler erken evliliğin fiziksel açıdan da erken yaşlanmaya sebep olduğunu düşünürlerdi. Bu nedenle kızlarını çok nadir olarak küçük yaşta evlendirmişlerdir. Uzak geçmişte halk folkloruna baktığımız zaman aile eğitimi ve çocuk pedagojisi arasında bir ilişki vardır. Adıge Halk Destanı'nda Nart kadınlarından olan Laşin, Aşemez'e gönlünü verir. Ona: “*Beni almak için, cesur bir atlı gönderirsen sana gelebilirim.*” der. Aşemez sert ve kararlı bir tavırla Laşin'in teklifini reddeder ve şöyle der:

*Bana en iyi Nart atlısı gibi sözlerle methiyeler düzsen de,
Şarkılar söyleyen de,
Bana sen gerekli değilsin.
Sen henüz bir iğneye, iplik bile geçiremezsin,
Bana sen uygun değilsin.*

¹⁰² Mafedzev, *Status jenşini v sisteme Adıge Habze*, s. 213-214.

*Böyle ancak gelenekleri çiğnersin.*¹⁰³ demiştir.

Örnekte görüldüğü gibi kızın evliliğe ve aile hayatına hazır olmadığını vurgulanmıştır. Laşın henüz iyi bir ev hanımı olacak olgunlukta değildir. Dikiş dikmesini bilemez, görgü kurallarını ihmâl eder.

Oğluna almak istedikleri kızı seçtikten sonra aile gelecekteki gelinleri hakkında bilgi toplar. Bu olaya "Şeupşe"denir. Soylu aileler alacakları kızın sülâlesine, mülki durumuna bakarken; sıradan aileler kızın sağlık durumuna, fiziki yapısına, gelecekte iyi ev hanımı ve iyi anne olup olamayacağına bakarlar. Toplumun o kız ve ailesi hakkındaki düşünceleri de oldukça önemlidir.

2.2.3. Kız Bakma (Lhıkhı)

Kız bakma (Lhıkhı) evliliğin ilk aşamasıdır. Ailelerin ilk kez biraya gelmeleridir. Kız isteme töreni bu buluşma esnasında yapılır. Erkeğin anne ve baba tarafından yakın akrabaları katılır. Âdet olarak kızlar ilk istemede olumlu cevap vermezler. Bazı kaynaklarda kızlara fikrinin sorulmadığı görüşü yer alır. L. Sabançiyeva makalesinde S. Mefedzev'in bu konudaki görüşlerine yer verir: "*Kızı alacak ailenin defalarca kız tarafına gelip gitmelerinden sonra araçlar vasıtasıyla kızdan istenilen cevap alınır. Kız kararını doğrudan açıklamaz. "Anne-babamın hakkımdaki kararlarına saygılıyım.- Sı ahlıhem, si yade-anem zeraşımçe sıarazış."* diye cevap verir. Bu cevap kızın evliliği kabul ettiği anlamına gelmektedir.

Erkekler de eş seçerken özgürdü ve bu seçimi yaparken dikkat ettikleri bazı hususlar vardı: *Bunlar kızın ailesinin mensup olduğu sınıf, varlık durumu ve dini yapısıydı.*¹⁰⁴ Bu üç özelliğe uygun olan kızı eş olarak seçerlerdi. Bazı nedenlerden dolayı ailenin seçtiği kızla evlenmek zorunlu bırakılan erkeler de olmuştur. Fakat kişilerin eşlerini seçmede özgür bırakılmaları genel kaidedir. Kız ve erkeğin evliliğe karar vermelerinin ardından nikâh gerçekleşir.

¹⁰³ **Gadagatl**, A., *Geroişeski Epos Nartı Adıgskih-Çerkeskih*, (Героический эпос Нарты адыгских - Черкесских народов), Maykop 1987, s. 250.

¹⁰⁴ **Sabançiyeva**, L. A., *Gendermiye aspekt obıçnogo prava Kabardintsev* (Гендерный аспект обычного права кабардинцев), Nalçik 2002, s. 89.

2.2.4. Nikâh, Evlilik Türleri ve Kadının Durumu

18-19. yüzyıllarda Çerkes halkı arasında farklı dinlere mensup insanlar da bulunurdu. Bu nedenle nikâh, kişiler hangi dine mensuplarsa o dinin gereklerine göre yapılırdı. Bu konuda geleneksel bir âdet yoktu. Nikâh dışında düğünü ilgilendiren bütün işler geleneksel âdetlere göre gerçekleştirilmiştir. Ayrıca İslam dininde görülen çok eşlilik durumu Çerkes toplumunda pek görülmezdi. Onlar genellikle tek eşli kalmayı devam ettirmişlerdir. Alman bilim adamı Adam Olearius Kafkasya'da bulunduğu sırada *Müslüman olan diğer toplumlardan farklı olarak Çerkeslerin tek eşli*¹⁰⁵ olduklarını ifade etmiştir. Çerkeslerde Sovyet döneminde az da olsa çok eşlilik görülmüştür. Bu duruma genellikle çocuğu olmayan ailelerde rastlanırdı. Çocuğu olmayan kadın eşini, soyunun devamlılığı için kendi rızasıyla evlendirirdi. Bu evlilikten bir çocuk dünyaya geldiğinde çocuksuz olan kadın çocuğu bağrına basar, onu kendi evlâdı gibi sever ve büyütürdü. Dolayısıyla çocuğu olmayan eş aile tarafından dışlanmaz, hatta bu yaklaşımından dolayı saygı görürdü. İkinci evliliği yapan eş de ilk eşin ona izin vermesinden dolayı saygı duyardı. Medeni yasaya göre nikâh ilk eşte kaldığı için dünyaya gelen çocuk ilk eşin üzerine yazılırdı.

Çerkeslerde “levirat evliliği” de bir dönem uygulanmıştır. *Levirat evliliği, bir erkeğin ölen erkek kardeşinin dul eşi ile nikâhlandırılması ile gerçekleşen bir evlilik türüdür.*¹⁰⁶ Burada kadının çocuklu olması esastır. Eğer dul kalan gelinin çocuğu yoksa böyle bir evlilik yapmaya mecbur değildir

Çerkeslerde uygulanan bir başka evlilik türü de “sorarat evliliği” dir. Bu tür evlilik, karısı ölen erkeğin baldızlarından biri ile evlenmesi durumudur. Öksüz kalan çocuklara, teyzesinin anne yarısı olma münasebetiyle daha iyi bakacağı düşüncesi ve çocukların yabancı bir annenin elinde büyümesini engellemek için uygulanmıştır. Sorarat ve levirat evlilikleri kadın ve erkek genç yaşlarda dul kaldığı zaman uygulanan bir âdetti. Çok yaşlı kişiler böyle evlilikler yapmazlardı.

¹⁰⁵ Katançiyev, a.g.m. s.144.

¹⁰⁶ <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Левират> (E.T.: Ocak 2017)

2.2.5. Başlık (Vase)

Başlık parası dünyanın birçok ülkesinde görülen evlenme ile ilgili en yaygın kültürel ritüellerden biridir. Başlık, evlenecek erkeğin kız babasına veya kızın akrabalarına yaptığı toplumlara göre değişen hukuksal ve toplumsal uygulamaları içeren, hediye niteliğinde bir ödemedir. Başlık İngilizcede “bridge price” veya “bride wealth” olarak adlandırılır. Türkçede “başlık” olarak kullanılır. Çerkeslerde kullanılan karşılığı ise “vase” dir. Kafkasya'da Türk toplulukları arasında ise başlık “Kalım” sözcüğü ile ifade edilir.

Başlık uygulaması tarih boyunca özellikle Babil, Hitit, Çin olmak üzere birçok kültürde var olan güçlü bir gelenektir. Bu gelenek yalnızca doğu toplumlarında uygulanan bir gelenek gibi görünse de Asya, Avrupa, Afrika kıtalarında az da olsa uygulanmaktadır. Eskiden “satış bedeli” olarak da nitelendirilen başlık âdeti günümüzde “hakların korunması” şeklindedir. Her toplum için genel bir anlam taşısa da uygulamada ve toplum tarafından algılanışında farklılar görebiliriz. Hristiyan ve Musevilerde uygulanan şekli birçok toplumda uygulanan başlık uygulamasından farklıdır. Onlarda başlık kelimesi “drahoma” olarak adlandırılır ve evlenme öncesinde gelinin güveye verdiği para ya da maldır. Bazı toplumlarda başlık uygulamasına pozitif anlam yüklenirken, bazı toplumlarda ise “satış bedeli” olarak negatif bir anlam yüklenmiştir.

Başlık uygulaması tarih boyunca Çerkes toplumunda da uygulanan bir âdet olmuştur. Çerkeslerde kızlar tüm aile fertlerince çok sevilirdi. Büyüyüp evlenme çağına ulaştığında tabiatı gereği evlilik çağına ulaşan kız evlendirilirdi. *Kızın ailesi, karşı taraftan kıza biçtikleri değeri göstermeleri için sembolik bir miktar alırdı. Alınan bu miktar zamanla âdet haline dönüşmüş başlık müessesini oluşturmuştur.*¹⁰⁷ Çerkes toplumunda başlık parası anlamına gelen vaseye yüklenen anlam pozitifdir. U. Özcan ve M. G. Dalyan bir makalelerinde *Çerkeslerin, kadınları bir “işçi” ya da “ırgat” mesabesinde değil “güzellik” aynasından değerlendirdikleri*¹⁰⁸ görüşüne yer vermişlerdir. Çerkeslerde başlık, erkek tarafının gelinin çeyizine katkıda bulunması anlamı taşıdığı gibi, yarısı kadına bırakılmak suretiyle boşanma durumunda kadının

¹⁰⁷ Var, K., “Vase” *Kamçı Gazetesi*, Yıl 1, sayı 7. s. 2.

¹⁰⁸ Özcan, U. ve Dalyan, M. G., “XIX.Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”. *Milli Folklor*, 2013, yıl 25, sayı- 98, s. 152.

yaşamını kolaylaştırması için teminat anlamı da ifade etmektedir. Çerkeslerde başlık almanın çocuklarını satma anlamına geldiğini iddia edenlerde olmuştur. Fakat bu toplumda başlık almak hiçbir zaman kızını satmak olarak algılanmamıştır. Çerkeslerde kız için koyulan para az olursa, kızın ailesi kızına gereken değerin verilmediği düşünür ve bunu bir hakaret olarak algılardı. Bu nedenle erkek tarafı da kızı incitmemek için başlık miktarını yüksek tutmaya özen gösterirdi. Dolayısıyla toplumsal başlık Çerkeslerde kadının satılması gibi değerlendirilmeyip, kadına değer katan bir olgu olarak algılanmıştır.

Başlık geleneğinde dünyanın birçok yerinde uygulama şekli ve miktarı olarak farklılıklar görülür. Çeyiz olarak adlandırılan başlık miktarı, kişinin maddi şartlarına uygun olarak belirlenir. Kimi zaman nakit para kimi zaman ise hayvan (sığır, at, öküz) olabildiği gibi değerli süs ve ziynet eşyası şeklinde de olabilir. *Başlık gelinin yakınlarının belirlediği miktara göre alınır. Doğu toplumlarında başlık olacak miktarın belirlenmesi ile evlilik akdinin ilk adımı atılmış olur.*¹⁰⁹ 19. yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Müslüman kesiminde geleneksel hukukun ve şeriatın iç içe geçmesiyle birlikte başlık ikiye ayrılmıştır. *Bunun biri evlenmeden önce kızın ailesine çeyiz hazırlanması için yapılan ödemedir. Diğeri ise evlendikten sonra kadının tasarrufuna geçmesi için vaadedilen ödemedir. Başlığın evlendikten sonra vaadedilen kısmı İslam'da Mehr olarak adlandırılır.*¹¹⁰ Mehrin anlaşmaya bağlı olarak yarısı veya tamamı erkekte kalabilir ya da boşanma durumunda kadının mülkiyeti de olabilir. Bu ayrım toplumun değişik katmanlarında farklı şekilde uygulanmıştır.

Başlığın türü ve miktarı erkek tarafının durumuna göre aileler arasında gerçekleşen anlaşmaya göre belirlenirdi. Miktar konusunda J. Bell, *19. yüzyılın ilk yarısında, batı Çerkeslerinde bir prensin gelin için ödediği vassenin 50-60 büyükbaş hayvan olduğunu*¹¹¹ ifade etmiştir. Rus etnograflardan olan A. Mikiyeviç'ten edinilen bilgiye göre ise *Abzakhlarda bu miktar 1000-2000 ruble arasında değişmektedir. Aynı zamanda vassenin büyükbaş hayvan, at, silah ve değerli eşya olarak da ödenebildiğini*

¹⁰⁹ Çibirov, L. A., *Traditsionnaya duhovnaya kultura Osetin (Традиционная духовная культура Осетин)*, Moskva 2008, s. 81.

¹¹⁰ Harsiye, a.g.e. s. 95.

¹¹¹ Bell, D., *Dnevnik prebivaniya v Çerkessii (Дневник пребывания в Черкессии)*, Nalçik 1974, s. 520.

de¹¹² ifade etmiştir. 19. yüzyıl kaynaklarına göre başlık miktarı Kabardeylerde prens soyundan olan kızlar için 1000 -1500 ruble, soylu ailenin kızları için 800-1000 ruble, köle ailelerin kızları için ise yaklaşık 300 ruble kadardı.¹¹³ V. Vasilkova kitabında 19. yüzyıl başında Temirgoy sülâlesini örnek göstererek köle bir kız için ödenen miktarı 600 ruble, soylu bir kız için ödenen miktarı 1500 ruble, prens veya sultan kızı için ise 3000 ruble olduğunu, dul olan asil bir kadın için ödenen miktarın 400 ruble, dul olan köle bir kadın için ödenen miktarın ise 200 ruble olduğunu¹¹⁴ ifade etmiştir. F. Leontoviç'in 1882 yılında yayımlanan *Kafkas Dağlılarının Gelenekleri* adlı kitabında, prensler ve soylu ailelerin başlık olarak 7-8 köle, en iyi atlardan, değerli bir zırh ve en iyi silahlardan hediye ettiklerini¹¹⁵ yazmıştır. Kimilerinin yüksek miktarlardaki başlığı ödeyecek durumu yoktu. Bu nedenle birçok araştırmacı erkeklerin evlilik yaşının gecikmesini başlık miktarını denkleştirememesine bağlamışlardır.

Başlık olarak belirlenen miktarı erkek tarafı düğün gününe kadar hazır etmek zorundadır. Para, değerli eşya, büyükbaş hayvan, at ve silahın dışında kızın gelinliği, diğer giysileri ve erkek tarafından hazırlanan çeyizin hepsi başlık olarak sayılmıştır. Çok nadir olarak görülmekle birlikte, bütün hazırlıklar bittikten sonra kız evlenmekten vazgeçtiği durumda kıza ödenen para, erkek tarafına geri verilmezdi. *Kızın ailesi tarafından hazırlanan çeyiz ise para olarak (phu-vase) veya giysilik kumaş (şığınıpkhe) olarak kıza verilirdi.*¹¹⁶ Çerkeslerde erkek tarafının verdiği başlık önceden tamamıyla kızın ailesine kızın ihtiyaçlarını karşılaması için ödenirdi. Fakat bu durum İslam'ın kabul edilmesinin ardından değişmiş, başlık ödeme şekli iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı gelinin ailesine verilmiş diğer kısmı ise İslam'ın belirttiği gibi kadının teminatı olarak görülüp, tasarrufu kadına bırakılmıştır.

Başlık âdetinin uygulama şekli ve anlamı bakımından Çerkes toplumunda olumlu özelliktedir. Bu uygulama 18. ve 19. yüzyıllarda istisnasız uygulanmıştır. Fakat

¹¹² Mahviç-Matskeviç, A. O., *Abadzehi, İh Bit, Nravı i Obıçai* (Абаздзехи их быт нравы и обычаи), Web sayfası: http://aulassoki.ucoz.ru/load/ehtnografija_i_genealogija_kavkaza/chast_2/18-1-0-86 (E.T.: Ocak 2018)

¹¹³ Meretukov, M. A., *Semya i brak u adıgskih narodov-XIX- 70-e godı XX.v.* (Семья і брак у адыгских народов-XIX-70-е годы XX.в), Maykop, 1987, s. 161.

¹¹⁴ Vasilkov, V. V., *Oçerk bita Temirgoyevtsev* (Очерк быта темиргоевцев), s. 20-32 Web sayfası: http://mountaindreams.ru/download/v/vasilkov_v_v_oçerk_byta_temirgoevcev_smompk_1901_29.pdf (E. T.: Aralık 2017)

¹¹⁵ Leontoviç, a.g.e. s. 135.

¹¹⁶ Bgajnokov, *Adıgi* (Адыгу), s. 329.

günümüzde artık başlık uygulamaları önemini yitirmiş nadir de olsa köylerde uygulayan az sayıda aile bulunmaktadır.

2.2.6. Gelinin Kıyafetleri (Şığmıpxe)

Gelin için yapılan hazırlıklarından biride kıyafetleri ve çeyizinde olması gereken eşyaların hazırlanmasıdır. Bu eşyalar damadın yakınları tarafından hazırlanırdı. Gelinin yeri aile için çok önemliydi. Bu nedenle geline hediye edilecek eşyalar için öyle paralar harcanırdı ki bazen meblağı başlıktan bile fazla olabilmekteydi. Hediyeler arasında gümüş veya altından kemer, göğüslük, "nise pıye" dedikleri koni şeklinde başlık (Türk fesine benzeyen başlıklar da vardır ve buna da "pıye kuançe" denir.), bir ayakkabı, büyük ve küçük olmak üzere iki tas, gümüş testi, bakır su kapları, yatak, şilte, ayna, dikiş makinesi, tam takım şeklinde geleneksel Çerkes kostümü de vardı. *Eski Çerkeslerde Çerkes kostümü genellikle sarı, koyu kırmızı veya beyaz renkte olurdu. Kostümde başlığa ilştirilen şal ipekten olurdu.*¹¹⁷ Bu hediyeler "gelin alma" (nısaşe) töreniyle birlikte gelinin evinden damadın evine getirilir, gelinin odasına yerleştirilir ve tamamen gelinin kullanımına bırakılırdı.

2.2.7. Kız Kaçırma

Çerkeslerde evlilikler genellikle birbirlerine denk olan kişiler arasında yapılırdı. Bazen farklı sınıflardan ailelerin çocukları da birbirine âşık olabilirdi. Böyle bir durumda aile kızlarını vermek istemezse, damat adayı kızın da rızasını alarak onu kaçırdı. Han Girey kitabında kız kaçırmayı şu şekilde anlatmıştır: *"Baba oğlunun rızasını almadan ailesine uygun gördükleri bir kızla evlenmesini talep ettiğinde ya da delikanlının sevdiği kızı ailesi başka biriyle evlendirmek istediğinde bu genç, sevdiği kızı kaçıtır. Kızı kaçırmada ona gencin arkadaşları yardım eder ve kızı güvendikleri bir aileye teslim ederler. Delikanlı nikâh yapılana kadar kızın kaldığı eve gitmez ve yakın ilişki kurmaz."*¹¹⁸ Rızası ile kız kaçırmının bir diğer sebebi, Çerkes halklarının hepsinde uygulanan başlık parasının yüksek olmasıydı. Yoksul insanlar bu meblağı denkleştiremediğinde kız da razıysa erkek kızı kaçırmaya yönelirdi.

¹¹⁷ Bgajnokov, *Adıgi(Адыгу)*, s. 355.

¹¹⁸ **Girey, H.**, *Çerkeskiye predaniya (Черкессие предания)*, Nalçık 1989, s. 163.

Rızası olmadan kız kaçırımlar da görülürdü. Bu tip vaka çok yaşanmasa da böyle bir suç için belirli yaptırımlar uygulanmıştır. Bunun için ilk olarak para cezası sistemi uygulanırdı. *Kızı kaçırın kişi tarafından, kaçırdığı kızın namusuna leke gelmesi durumunda olayın sonu cinayetle de bitebilirdi.*¹¹⁹ Kız kaçırma durumunda bazen ateşli silahların harekete geçirildiği, şiddetli kavgaların yaşandığı zamanlar da olmuştur. Sorunları çözmek için büyüklerin (thamadelerin) araya girdiği uzun süren sorunlar da yaşanmıştır. Tarafların anlaşmaya varamaması halinde, başlık sorununa mahkeme karar verirdi. Belirlenen miktar kızın ailesine erkek tarafından mutlaka ödenmesi gerekirdi. Kız kaçırımlarda son söz kadına verilirdi. Son kararı kadın verse de yine tam bağımsız değildi. Çerkes araştırmacı yazar T. M. Katançıyev *karar verirken kadının tamamen bağımsız olmadığını, ailesinin ve yakınlarının onayı ve görüşlerini dikkate almak zorunda olduğunu*¹²⁰ ifade etmiştir. Köleden bir kız kaçırıldıysa ve başlık tam olarak ödenmediyse, onların arasında karı-koca ilişkisi görülmezdi. Onlar birlikte yaşayamaz, koca sadece eve geceleme için gelirdi. Erkek kadına başlığın tamamını öderse ilişkileri normal karı-koca ilişkisine dönebilirlerdi.

Çerkeslerde kız isteme gerçekleşikten sonra nikâh yapılsın veya yapılmasın kız, nişanlısının sorumluluğundadır. Bu nedenle baba evindeyken kız başka bir erkeğe kaçarsa, nişanlısı kızın öcünü almakla yükümlüdür. Erkek tarafı için bu durum kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Eğer kızın kaçırılmasında, kızın kendi ailesinden birinin yardımı varsa kız tarafı erkek tarafının vereceği başlıktan feragat eder. Genç kız ise kendisini kaçırın kişi ile arasında bir yakınlaşma olmadıysa nişanlısına teslim edilir.

Kızı kaçırın kişi, kızın ailesine manevi olarak uğrattığı zararı tazmin için yirmi küçükbaş hayvan, iki öküz, iki inek vermek durumunda kalır. Bu dönemde Çerkeslerde kız kaçırma sonrasında sorunun çözümlenemeyip, bu husumetin kan davasına dönüştüğü aileler de olmuştur. Doğu toplumlarında kan davası sıkça görülmekteydi. Kan davası Çerkeslerde bir gelenek değildir. Böyle bir olay bu toplum tarafından hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Fakat çok nadir de olsa eski zamanlarda yaşanmış vakalar vardır.

¹¹⁹ Stal, K. F., *Etnografiçeskiy Oçerk Çerkeskogo Naroda (Этнографический очерк черкесского народа)*, Web sayfası: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/.../text3.htm (E.T.: Temmuz 2017)

¹²⁰ Katançıyev, T. M., *Kabardinskoye Obıçnoye Pravo: yivo osobennosti (Кабардинское обычное право: его особенности)*, Nalçik 2003, s. 141.

Çerkeslerde bir erkek bir kadını veya genç kızı iğfal ederse cezası o erkek için ölümdü. En hafifletici olanı yüklü miktarda para cezası veya yaşadıkları topraklardan kovulmaktı. Öyle bir olay halk için fevkalâde utanç vericiydi ve asla sineye çekilebilecek bir olay değildi. Toplumun da kabul etmediği böyle bir durumda genç kızın da rızası varsa onun *böyle bir işe teşebbüs etmesi ailesine karşı büyük bir saygısızlık olarak değerlendirildiğinden, evleneceği zaman başlıktan alacağı miktar büyüklerin verdiği kararlarla düşürülürdü.*¹²¹ Çerkeslerde kaçma ve kaçırma olayları pek tasvip edilen olaylar değildir. Bu duruma sebebiyet veren kişi mutlaka aile ve toplum tarafından ağır bir şekilde cezalandırılır. Kendi rızası ile kaçan kız, evlilik törenin için ailesi tarafından herhangi bir destek görmez, baba evinden de gelin olarak çıkamaz. Baba evinden gelin olarak çıkması için evlilik kararında ailenin rızası olması gerekmektedir. Geleneklere göre kadın kaçma durumunda son derece sert şekilde cezalandırılır.

2.2.8. Gelin alma (Nısaşe)

Çerkeslerde toplumun kabul ettiği normlara uygun gerçekleştirilen evlilik sürecinin bir aşaması da gelin almadır. “Gelin alma (nısaşe)”, gelinin baba evinden düğün alayına birlikte çıkarılıp, damadın evine götürülmesi sürecidir. Gelin baba evinden “Nıseyişe Voridade” olarak adlandırılan gelin çıkarma şarkısı eşliğinde alınır. Kızlı-erkekli düğün alayı tarafından yapılan gelin alma (nısaşe) olarak adlandırdıkları tören, gelin ve ailesi için düğün töreninin en prestijli anıdır. Çünkü bu, genç kızın telli duvaklı, alınının akıyla yeni bir hayata adım atışının ilk anıdır. Bu süreç gelin ve damadın ailelerinin gözetimi altında gerçekleşir. Aile tarafından yakın akrabalar davet edilerek, onların da bu özel ana ortak olmaları istenir. Bu törenin sonunda gelin, baba evinden çıkarılır ve kız evindeki düğün sona erer. Gelin alındıktan sonra erkek evine gidilirken, kızın yanında ona yardımcı olması için varsa atalık ailenin kızı gider. Görülüyor ki atalık süresi bittikten sonra da aile genç kızın hayatının çoğu döneminde önemli rol oynar, iki aile arasındaki ilişki devam eder. Atalık aileler, eğitim konusunda büyük hassasiyet gösterdikleri gibi sonrasında da yetiştirdikleri genç üzerinden ilgiyi eksik etmezler. Atalık ailede büyüyen kız, bu evden gelin olarak çıkartılır. Atalık ailenin geline yaklaşımı ve kızın ikametinin kendilerinde olması, ona duyulan saygının ve ona verilen değer bir başka göstergesidir. Gelin alma yapılırken gelinin ailesi kızlarının

¹²¹ Smirnova, Ya. S., “*Semya i semeynyy bit kultura i bit narodov severnogo kavkaza* (Семья и семейный быт народов северного кавказа), Moskva 1968. s. 193.

giysilerini damadın evine gönderir. Bunun yanında damadın annesine, babasına, kız ve erkek kardeşlerine âdetler gereği hediyeler hazırlanır. Gelin yeni evine yine “Nıseyişe Voridade” şarkısı ile getirilir. Karşılıklı olarak iki genç kapıya yaklaşır. *Ellerindeki kamanın uçlarını birleştirirler. Gelin bu kamaların altından geçerek eve girer.*¹²² Bu ritüelde söylenen gelin şarkısının sözlerinde gelin tasvir edilir. Bu şarkı gerek Kuzey Kafkasya gerekse Kuzey Kafkasya dışında yaşayan Çerkeslerde, düğünlerde gelin alma törenlerinde söylenir. Bu şarkı ile baba evinden çıkarılan gelin, yine bu şarkı ile yeni evine kabul edilir. Şarkının aşağıda Çerkes dilinde söylenişi ve Türkçe anlamı yer almaktadır.

NIŞEYİŞE WORİDADE

Wex Weri Dede mafer ti nısa,

Wer tı nısem fede demisa!

Weriya!

Çele zakhaw desım wukheşa,

Wukhezişe ç'alem wudeja!

yaşlansın! Weriya!

Wuipş-wui Guaşşe weğaş'üa,
nazlayasın,

Pşıkho deş'ü nıse Tha weş'a!
yapsın Weriya!

Te vuzeretş'öş'ew wuşeta

Tızereşimutew temuata!

Weriya!

Ey uğurlu Weriya Dade, gelinimiz,

Ah gelinimiz gibisi yok ya! Weriya!

Köydeki tek delikanlı alıyor seni,

Seni alan delikanlıyla birlikte

Weriya!

Kaynananı-kayınpederini

Kayınbiradere iyi davranan gelin
Tanrıseni! Weriya!

Bizim umduğumuz gibi olasın

Bizi olmadığımız gibi anlatmayasın!

*Weriya!*¹²³

Şarkının sözlerinden de anlaşıldığı üzere geline değer verilmiştir. O evin uğuru sayılmıştır. Fakat şarkıda her ne kadar kadın değerli gösterilse de erkek ve ailesi plana

¹²² Karpov, *Jenskogo prostranstvo v kulture narodov kavkaza*, s. 77.

¹²³ Lut'e, A., Weriya Dade (Çerkes Halk Öyküleri), (Çev: Fahri Huvaj), Adige Yayınları- 13, Ankara 2015. s.124

çıkarılmaktadır. Bu sözler ailelerin ataerkil bir yapıda olduklarını vurgulayan ifadelerdir.

Gelinin damat evine gelmesinden 4-5 gün sonra gelinin nehir kenarına götürülme ritüeli gerçekleştirilir. Kadınlar, genç kızlar ve çocuklar eşliğinde yeni gelin su kenarına götürülür. Bu Kuzey Kafkasya'da diğer halklar tarafından da uygulanan bir âdettir. Çoğu Kafkasyalı halkın kültüründe bu ritüel biraz daha renkli geçer. Nehre giderken bir testi ve bir miktar krep götürülür. İğne ile kreplerden birkaç tane suya atarlar. Abhazlarda ise gelinler suya yumurta atar. Ona eşlik eden kayınvalidesi su kenarında dua eder. Bu duanın gelini hastalıklardan koruyacağına inanılır. Orada bulunanlar gelinle birlikte temiz sudan bir miktar alırlar. Bu sudan evlerine de götürürler. Törenden sonra gelin artık su kenarına gelmeye ve düzenlenen bazı sosyal etkinliklere katılmaya hak kazanır. Kuzey Kafkasyalı diğer halkların aksine Çerkeslerde bu âdet daha sade bir şekilde yapılır. *Gelinin ilk kez dışarı çıkması adına düzenlenen merasimdir. Bu merasim sırasında nehir kenarına giderler ve oradan bir miktar su alıp eve dönerler.*¹²⁴ Bu merasim yapılırken mutlaka kadınlar akordeon çalarlar. Gelini su kenarına götürme âdeti benzer şekilde eskiden Çeçenler ve Ruslarda da uygulanırdı. Onlar da gelini suya götürdüklerinde gelinin nasibinin artacağına inanmışlardır.

2.2.9. Duvak Ritüeli

Burada bahsedilen birçok toplumda uygulanan gelinin taktığı duvak ve gelinin koca evine götürülürken yüzün kapatılması âdetidir. Bu âdet sadece Çerkeslerde değil Osetya'da, Azerbaycan, Dağıstan, Karaçay ve Gürcistan'ın Megrel (Iaz) bölgesinde de benzer şekilde uygulanan bir ritüeldir. Gelinin başına baba evindeyken bir örtü örtülür ve gelin, damadın evine kadar o örtü ile gider. Örtüyü çıkarmak için özel olarak seçilmiş bir kişi görevlendirilir. Bu kişi, kendi güvenliği ve çevredeki bütün insanların güvenliği için kılıç, hançer ve ok taşır. Gelinin başının kapatılması çok eski zamanlarda efsanelerde de karşımıza çıkmaktadır. Bir zamanlar Kafkasya'da yaşandığı sanılan Amazon efsanelerinden bildiğimiz Amazon kadınlarının da günlük kıyafetlerinde olduğu gibi gelinliklerinde de kendilerine özgü böyle başlık kullanırlardı. *Bu kadınlar*

¹²⁴ **Menyaylova**, Ya. A., "Rol prostranstvenno-vremennih kategoriy v traditsionnoy svadebnoy obryadnosti Narodov Severnogo Kavkaza (Роль Пространственно-временных категорий в традиционной свадебной обрядности народов Северного Кавказа)", *Jurnal: teoriya i praktika obşestvennogo razvitiya*, № 9, 2014 , s. 77. Web sayfası: <http://teoria-practica.ru/vipusk-9-2014/>(Erişim tarihi: Mart 2017)

giysilerinin göğüs kısmına metal takılar takarlardı. Bel kısmında yine yoğun metallere kaplı, zırhı olan bir kayış bağlarlardı. Eskiden dünyanın birçok yerinde gelinler, benzer şekilde başını koruyacak bir zırh ve zincirle yapılmış kolye takmışlardır. Bu metaller onları şeytani güçlere karşı koruyan bir kalkan vazifesi görürdü.¹²⁵ Bu ritüel Çerkeslerde de aynı amaçla gerçekleştirilir. Ayrıca gelini kötülüklerden korumak için bir erkeğin görevlendirilmesi de kadının zayıf olduğunu gösteren ataerkil algılayışın bir parçasıydı.

2.3. ÇERKESLERDE AİLE YAPISI VE GELİNİN KOCA EVİNDEKİ DURUMU

İnsanlığın binlerce yıl önce yaratmış oldukları değerlerinden en önemlisi ailedir. Aile kurumunun ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bir kerede mi yoksa farklı zamanlarda mı geliştiği de bilinmemektedir. Ataların insan olmadan önce mi yoksa sonra mı aile yaşantısını ortaya attığını da tam olarak bilinmiyor. Kökenini tam olarak tanıtamazsak da aile kavramını şöyle tanımlayabiliriz: “*Ekonomik açıdan ve çocukların yetiştirilmesinde işbirliği yapan herkesin veya çoğunluğunun ortak bir alanda yaşadığı evli bir çift veya yetişkin akraba bireylerden oluşan gruptur.*”¹²⁶ Bu tanım, hısımlığa dayalı her türlü hane çeşidini içermektedir. Çekirdek aile veya farklı şekilde oluşturulan geniş aileler.

Aile insan topluluğunun organize olmuş çekirdeğidir. Hiç bir ulus, hiçbir kültürel değer aile olmadan var olamaz. Aslında kendi özünde toplumsal bir yapı olan aile, içinde bulunduğu kültürel yaşam biçimlerine ve belirli kurallara göre şekillenmektedir. Çoğu Geleneksel toplumlarda kimse evlilik sözleşmesi yapmaz, ancak evlilik hayatına giren herkes evlilik yasalarına uymak zorunda kalır. Evlilik yapan kişi evliliğin kurallarını yaratmaz veya icat etmez. Kişi evliliğin kurallarına kendini adapte eder.

Her toplumda ailenin temel işlevi anne-baba ve çocuklar olarak birlikte yaşamaktır. Fakat ailenin kuralları, bireylerin birbirine yaklaşımı kendi kültürel yapılarına bağlı olarak değişebilir. Çerkesler de kendi gelenekleri içerisinde şekillenen kurallar çerçevesinde aile ilişkilerini sürdürürler. Çerkesler aileyi sevgi ve saygı temeli üzerine kurarlar. Öyle ki Çerkes atasözlerinde de bu durum vurgulanır. “*Birbirini seven*

¹²⁵ Karpov, *Jenskoye prostranstvo v kulture narodov kavkaza*, s. 55-56.

¹²⁶ Gough, a.g.m. s. 54.

*çiftlere engel olmayın”, “Sevgiyle zafere ulaşılır”, “Ateşe sevdiğinizle girin.”*¹²⁷ Aile onlar için iki kişinin sevgisiyle başlar, çocuklarla birlikte sevgi katlanır. Tam bir aile bağı oluşur.

Çerkeslerde iki tür aile yapısı görülür. Anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ve üç dört neslin bir arada yaşadığı geniş aile. Bu tür geleneksel aileler daha çok köylerde yaşamlarını sürdürür ve geçimlerini çiftçilikle sağlarlar. Yaşamları küçük bir alanla sınırlıdır. Dolayısıyla bireyler birbirlerinden münferit bir yaşam sürmezler, ortak bir kültür içinde hayatlarını sürdürürler. Bu tür köylerde yaşayan geleneksel ailelerde aile içi kurallar kesin çizgilerle belirlenmiştir. Hane halkı birbirleri ile olan ilişkilerini bu kurallara göre düzenlerler. Aile içerisinde kadın ve erkekten beklenen bazı sorumluluklar ve onların aile içerisindeki yerini belirleyen bazı durumlar vardır. Aşağıdaki başlıklarda aile içerisinde kadın yaşamı ve kadının ailedeki yerinden bahsedilecektir.

2.3.1. Gelinin Koca Evindeki İlk Yılı

Yukarıda ifade edildiği üzere gelin alma merasiminden sonra gelinin eve girmesi ile aile hayatı başlar. Çerkeslerde eve gelin gelmesi büyük mutlulukla karşılanır. Bir Çerkes atasözünde bu şöyle ifade edilir: *“Kadın nasibiyle birlikte gelir.- Şüzım nasıp khıdok'o.”*¹²⁸ Fakat gelinin koca evine girmesinden sonraki hayatı bekâr hayatından farklı ve biraz da meşakkatli olur. Gelin, genellikle ailenin diğer bireylerinden daha erken kalkar, bahçeyi süpürür, pınardan su getirir, evi temizler. İlk yıllarda, süt sağmasına yemek pişirmesine izin verilmez. Bunlar kayınvalidenin görevidir. Gelin ilk yılında kayın validesi ile aynı odada oturamaz. Kayınvalidesi ile oturabilmesi için iki yıl geçmesi gerekir. Gelin, ailesini ziyarete yalnızca kayınvalidesinin izni ile gidebilir. 18-19. yüzyılda evli kadınlar evden dışarı çıkarken üzerine geniş bir şal örterlerdi. Yeni gelin de dışarı çıkmadan başına şalını örter ve dışarı çıkarken yanında aileden bir kadın veya kayınvalidesi olur. Başına örtü örtmesi onun evli olduğu anlamına gelir. Çünkü Çerkeslerde genç kızlar başlarını kapatmazlar. Başındaki örtüden toplum içerisinde o kişinin gelin mi yoksa genç kız mı olduğu anlaşılırdı. Gelin evliliğin ilk yılı dolmadan anne-babasını ziyarete gidemez. Sadece ağır bir hastalık geçirirse yahut gelinin

¹²⁷ Çuntıjeva, a.g.e. s. 17

¹²⁸ Çuntıjeva, a.g.e. s. 35.

ailesinden birinin hasta olması durumunda bir yıl dolmadan da onları ziyaret edebilir ya da ailesi kızın evine gelebilir.

Çerkeslerde ev içerisinde kaçınma âdeti uygulanırdı. Bu gelenek gereği gelinin ev içerisindeki yaşamını biraz zorlaştırmaktadır. Bu âdet gereği gelin, kocasının akrabaları geldiğinde bu konuklarla birlikte aynı odada oturmaz, toplum içinde konuşması da uygun görülmezdi. Gelinin akrabalarla konuşması aile içerisinde büyüklerin iznine bağlıydı. Bu düzenin belirli kısıtlamaları şöyleydi: özellikle evliliğin ilk yıllarında veya daha uzun bir süre kadın özellikle kocasının tarafından olan yaşça büyük erkeklerin huzurunda konuşmaz, onunla olan iletişimi evin genç üyelerinin aracılığı ile sağlardı. Benzer kısıtlamalar bir yıl içerisinde büyüklerin talebi ile daha serbestleşirdi. Fakat gelin her konuda serbestlik kazanamazdı. Kadın ileri yaşlara geldiğinde akrabaları ile konuşması, onlarla birlikte oturması konusunda serbest olurdu. Evin küçük gelini kayınvalidesine asla direkt olarak cevap vermez, ya da söylemek istediklerini direkt olarak iletemezdi. Söylemek istediklerini büyük gelin aracılığıyla iletirdi. Evlilikten bir yıl geçmesiyle birlikte gelinin konuşmasına izin verilirdi. Gelinin konuşturulması küçük bir merasimle gerçekleşmekteydi. Akşam yemeğinde evin büyükleri başta olmak üzere bütün hane halkı bir araya gelirdi. *Kayınvalide aile ve akrabaların huzurunda geline Çerkesce, “mır sîd?” -bu nedir? diye sorar. Gelin, “psî”-su, diye cevap verir. Kayınvalide ve gelin bu sudan birer yudum alırlar. Erkek tarafı geline armağan verir. Bu küçük merasimden sonra gelin konuşma hakkı kazanırdı.*¹²⁹Geline hediyesi kayınvalidesi tarafından, bu diyalog gerçekleşmeden önce verilirdi. Ailenin ekonomik durumuna göre bir takım elbise, büyükbaş hayvan veya altın, gümüş gibi değerli eşyalar hediye olarak verilebilirdi. Bu hediye geline verilen değer bir göstergesi sayılırdı. Yıllar geçmesine rağmen gelinin kayınvalidesiyle konuşmadığı da olurdu. Böyle bir durumda gelin kayınvalidesiyle işaret diliyle iletişim kurardı. Karı-koca başkalarının önünde birbirine bakmaz ve konuşmazlardı. Bu durum ilk çocuğun doğumuna kadar sürerdi. Genç kadın ilk doğumuna kadar kayınpederi ile de hiçbir surette konuşamazdı. Bu titizlikle devam ettirilen bir süreçti. Bu âdet günümüzde Kuzey Kafkasya dışında yaşayan Çerkesler tarafından da hâlâ devam ettirilmektedir.

¹²⁹ Kunov, a.g.e. s. 86

Genç kadının yeni ailesi ilk yıl ona hitap edecekleri bir takma ad seçerler. Ömrünün sonuna kadar onu taktıkları o isimle çağırırlar. Gelinin ailenin bir ferdi olarak tanındığını sembolize eden bir âdettir. Ayrıca gelene yeni bir ad vermezsen ruhunun açılmayacağı düşünülür. Gelin, aile bireylerinin hiçbirine isimleriyle hitap etmez. Yedi-sekiz yaşlarında küçük bir yakını bile olsa onu taktığı isimle çağırır. Onlara, “güzel” (dahe), “güneş” (*tıĝe*) gibi sembolik isimler takar. Gelinler kocasının diğer akrabalarına da gerçek isimleriyle hitap etmezler. *Gelin, kayınlarına “altın süvari”, “iyi çocuk” görünmelerine ise “güzel kaşlı” (napse dahe), “sevgili” gibi naif isimlerle hitap ederler. Kocasının diğer akrabalarını, kuzenlerini de benzer takma isimlerle çağırırlar.*¹³⁰ Gelin de kocasına ismiyle asla hitap edemez. Bu durum büyük ölçüde kaçınma geleneğinden kaynaklanmaktadır. Sovyet bilim adamları “geçmişin kalıntısı” olarak adlandırdıkları kaçınma geleneğinin, aile hayatında ve toplumsal yaşamda sıkıntılar yarattığı görüşündedir. Fakat Çerkesler için durum öyle değildir. Onlar bu kuralların Çerkes gelenekleri gereği olduğunu düşünür, kimse itiraz etmeden gerekli davranışları koşulsuz yerine getirir.

Kayınvalideye Çerkesler “guaşe” derler. Guaşe, geline ilk yıl bildiği bütün işleri öğretir. Ev işleri onun yönetiminde gerçekleşir. Aile bireyleri ve gelin arasında sorun olmasına izin vermez. Kayınvalide aile ilişkilerini düzenlemede kilit rol oynar. Taktik olarak, gelinin yanlış yaptığı veya bir işi bilmediği durumda, ona sert bir şekilde müdahale etmez. Yapması gerekenleri yumuşak bir dille anlatır. Gelin kayınvalidesine hem kendisinden yaşça büyük olduğu için hem de kocasının annesi olduğu için saygı duyar ve ona değer verir. Gelinler kayınvalidelerinin isteklerini yerine getirmek zorundadır.

Büyük ailelerde birden fazla gelin olduğunda, gelinler arasında anlaşmazlıklar sıkça görülürdü. Evde ilk yılı olan gelin, pek ses çıkarmazdı. Gelinler arasında en kıdemli olanının sözü geçerdi. Gelinler arasında geçimsizlik sık görülse de bu durumu dışarıya veya kocalarına asla yansıtmazlardı. Erkekler durumu anlasalar bile asla gelinler arasındaki ilişkiye müdahil olmazlardı. Böyle bir durumda koca hiçbir zaman karısının tarafını tutmaz, erkek kardeşinin karısını haklı bulurdu. Çünkü kendi karısına arka çıkmak ayıp sayılırdı. Gelinin kocası ile arasında bir tartışma olduğunda,

¹³⁰ **Kodjesau**, E. D., “Polojenije v Adıgskom obşestve (Положение женщин в Адыгском обществе в прошлом)”, *Kultura i Bit Adıgov*, Vıpusk 9, Maykop 2001, s. 34.

kayınvalide buna müdahale edebilirdi. Kocanın gelini dövmesine veya ağır sözler söylemesine izin verilmezdi. Böyle bir durumda anne oğlunu uyarırdı. Gelinin hatalı olduğu durumda ise kayınvalide 'kızını dinle gelinin anla' mantığıyla hareket edip gelini incitmeden uyarırdı.

Henüz çocuğu olmayan gelin aile içerisinde çok çekingen olurdu. Çocuk sahibi olduktan sonra ev içerisinde daha rahat davranırdı. Çerkeslerde çocuğun dünyaya gelmesi büyük sevinçle karşılanırdı. Çocuğun olmaması ise büyük talihsizlik olarak değerlendirilirdi. Aile, gelinin koca evine girdikten sonra iki yıl içinde çocuğunun olmasını beklerdi. Çocuk olmazsa aile bu durumdan çok rahatsız olurdu. Gelinin çocuğunun olmayacağı anlaşıldığında gelin için bitkisel tedavi yöntemlerini bilen, herhangi bir hastalığı bu yöntemlerle tedavi edebilen şifacı kişilerden yardım istenirdi. (Tıbbın gelişmediği bu dönemde Çerkeslerde bitkilerden faydalanılarak yapılan şifacılık oldukça yaygındı. Bu şifacılığı daha çok kadınlar yaparlardı.) Kadına uygulanan tedaviden sonra hiç çocuğu olmayacağı anlaşılırsa, kocasının ailesi tarafından gelin baba evine gönderilirdi. Gelinin kısır olması, Çerkeslerde erkek tarafı için en geçerli boşanma sebeplerden biriydi. Görüldüğü gibi aile hayatı kurmada kadın değerli olsa da neslin devamını sağlayamayan kadın bu değeri kaybetmektedir. Kadın genellikle iki-üç çocuğu olduktan sonra evi yönetmeye başlardı. Evin bütün kurallarını öğrenir ve evin yöneticisi olurdu.

2.3.2. Kadının Ailedeki Görevleri

Bir ailedeki kadınlar ve erkekler toplumsal cinsiyete bağlı bir işbirliğine dayanan işbölümü yaparlar. Bu cinsel farklılığa bağlı işbölümü olarak esneklik ve yapılan işlerde değişkenlik gösterir. Çocuk bakımı, ev işleri ve haneyle ilgili el işleri, çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenilir; savaş, avlanma, yönetim işleri, hane dışındaki ağır işler ise erkekler. Aile içerisinde *karı-koca görevleri birbirinden ayrılırdı. Ailenin reisi her zaman koca kabul edilir, karısı her zaman kocasına itaat ederdi. Ancak erkeğin “kölesi” değildi.*¹³¹ Kadın ondan bağımsız bir varlığı olan, belirli özgürlüklere ve ayrıcalıklara sahip bir bireydi. Kafkasya'ya giden birçok seyyah, misyoner, asker, kültür

¹³¹ Hanahu, R. A., *Traditsionnaya kultura Severnogo Kavkaza: vivozı vremeni (sotsial'nofiloloģeskiy analiz)*, Традиционная культура Северного Кавказа: вызовы времени (социально-филологический анализ), Майкоп 1997, s. 35

araştırmacısı, Çerkes kadınlarının belirli özgürlüklerinin olduğunu fakat günlük yaşamlarında çoğu yönden erkeklere bağımlı olduklarını ifade etmiştir.

Ataerkil aile yapısı görülen Çerkeslerde ailenin reisi“evin en büyük erkeği” anlamına gelen “vune thamae” dir. Ailenin yaşça en büyük olan kadını ise “evin hanımı” ya da “evin prensesi” anlamına gelen “vune guaşe” dir. Her ne kadar evin reisi erkek olsa da en büyük saygı evin yaşça en büyük hanımına gösterilir. Çoğu konuda ona danışılarak karar verilir. Çünkü vune guaşe ailede ev işlerini yönetir. Ailenin reisi olan vune thamate önemli kararlarda karısına danışır. Bazı durumlarda kadının fikirleri daha belirleyici olur. Kocasının ölümünden sonra vune guaşenin aile içerisindeki konumu ve değeri değişmez. Ailede ona karşı özel bir saygı vardır ve Çerkeslerde anne olan bu kadınlar için belli başlı ifadeler de kullanılır. Kadına “*evin prensesi*”, “*manevi koruyucusu*”, “*ailenin güneşi*” gibi olumlu nitelikler atfedilir.

Çerkes ailelerde kadın ve erkeğe ait olan sorumluluklar açık bir şekilde ayrılır. Erkekler fiziki bakımdan daha yatkın oldukları için ekim, hasat, bağ-bahçe gibi tarım işlerine bakarlar. Kadın sahada yapılan bu gibi işlerde çok nadir olarak yer alırlar. Genellikle kadınlar hayvanların sağılması ve onların bakımıyla ilgilenirler. Erkek bir evin geçim araçlarını temin ederken, evin genel olarak tüm işleri, çocukların ve erkeklerin bakımı tamamıyla kadına aittir. Kadın çalışma alanı tek bir yerle sınırlanmış gibi görünse de bir dizi sorumluluk onun omuzlarındadır. Bu bakımdan incelendiğinde kadının sorumlulukları erkeğinkinden ağırdır. Çerkeslerde bir kadının yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve bu sorumlulukları yerine getirebilme becerisi oldukça önemlidir. Bu konuda Han Girey: “*Çerkes kadının yükümlülüğü ağırdır. Kocasının bütün kıyafetlerini baştan aşağı diker. Ayrıca evin tüm yükü kadınlardadır. Konuk sofrasını hazırlar ve gereken hizmeti yerine getirir. Misafirlere yemeğin sonunda, misafirin ve kocasının hizmetten memnun olup olmadığı sorulur. Misafiri en iyi şekilde ağırlamak ve kocasının takdirini kazanmak, Çerkes kadınının itibarını belirleyen en önemli nitelikler.*”¹³² der. Buradan anlaşıldığı üzere kadın ve erkeklerin sorumluluk alanları farklıdır. Ev kadının olağan çalışma alanıdır. Bütün aile bireylerinin baştan aşağı giysilerini kadınlar diker. Çerkeslerde erkekler dikişle uğraşmazlar. İthal ettikleri kumaşlar dışında kalan kumaşları yine kadınlar yaparlar. Kadınlar bu malzemelerin

¹³² Girey, *Zapiski o çerkesii...*, s. 255.

üretimini evlerinde yaparlar. Silah yapımı mobilya üretimi, evde ve dışarıda kullanılan aletlerin üretimi ağır işler oldukları için bu işler erkeğe aittir. Asil ailelerin kadınları ile sıradan bir yaşam süren köylü kadınların sorumlulukları birbirinden farklıdır. Asil olmayan kadınlar, bütün bu işleri kendilerini yaparlar, onların herhangi bir yardımcıları yoktur. Soylu kadınların durumu biraz farklıdır. Bu kadınların yaşamları daha rahattır. Ev işleriyle pek uğraşmazlar, daha çok ev işlerinin yönetirler. Zamanlarını dikiş-nakış gibi el işleri ile değerlendirirler. Ev içerisinde onların hizmeti yapan yardımcıları bulunur.

Kadınlar günlük hayatlarında boş vakit hiç bulamazlar. Bütün günü evde, mutfakta ve bahçede çalışarak geçirirler. Temizlik ve ev içerisindeki düzenden kadın sorumludur. Çerkes kadınları evlerinin temizliğine çok özen gösterirler. Sabah erken saatlerde kalkarlar, avluyu süpürürler, toprağı sularlar. Böyle kadınlara “hamarat” (huphe) derler. Eğer evde genç kız varsa annesine bu işlerde yardım eder. Bununla ilgili şöyle bir âdet vardır; evlenme çağında oğlu olan aile genç kızı olan bir eve ziyarete gittiklerinde öncelikle o evin avlusunun temizliğine bakarlar. Bu şekilde o genç kızın hamarat olup olmadığına karar verirler.

Kadınların ev işlerinin en önemlisi yemek pişirmektir. Bu kadınların evrensel görevlerinden biridir ve transkültürel bir fenomene dönüşmüştür. Çoğu toplumda olduğu gibi Çerkeslerde de bu görev kadına aittir. Ölen kişinin anma yemeği, düğün yemeği, bayram yemeği ve kurban yemeğini hazırlama görevi kadındayken bu yemeklerin servisi genç erkeklere düşmektedir. Erkek ve kadının yemek sofrası birbirinden farklıdır. Bu yalnızca Çerkesler için geçerli olan bir durum değildi. Yuri Lotman Rusların yemek yeme kültüründen bahsederken, İngiliz yazar J. R. Arona'nın *Fransa'da Yemek Yeme Sanatı: 19. yüzyılda Görgü Kuralları ve Menüler* kitabını referans alarak, *kadınların yemek yeme ritüellerinin dışında tutulması ve kutsal yemek masasına adanmış kişilerin arasında sayılmadığı*¹³³ görüşünün altını çizmiştir. Çerkeslerde de bu farklılık görülür. Fakat bu aile arasında geçerli değildir. Şenliklerde, düğünlerde, bayramlarda erkeklere ve kadınlara konuk masalarında sunulan yemekler farklıdır. Erkekler için et yemekleri hazırlanır. Kadınlara süt ürünlerinden elde edilen

¹³³ **Tekuyeva, M. A.**, “Povsednevnyaya jizn jenşini v Adıgskom traditsionnom obşestve, (Повседневная жизнь женщины в адыгском традиционном обществе)”, *Jenski Faktor v İstorii*, Nalçik 2012. s. 278. ic.kbsu.ru/Info/sgi/sgi_Tekueva1.doc (E.T. : Şubat 2017)

yiyeceklerden yapılmış yemekler ikram edilir. Örneğin erkekler için kümes hayvanları kesilip tavuk kızartması (çetlibje) ve kuru et (lığur) yapılırken, kadınlar için khoyjabkhe, paste veya ekşi krema, mısır unu, yumurta ve rendelenmiş peynirle yapılan maramise hazırlanır. Sonrasında çay ile birlikte tatlı olarak Çerkeslerin şelame dedikleri bol yağda kızartılan bir tür hamur işi ikrâm edilir.

Günlük yaşamda yemek sofrasında cinsiyet hiyerarşisi vardır. Geniş ailelerde yemek sofrasına önce thamate olan ailenin en yaşlı erkeği oturur. Onlar yemeklerini bitirdikten sonra yaş durumlarına göre evin diğer erkekleri sonra da çocukları ve en son kadınlar yemeklerini yerler. Geleneksel çekirdek ailelerde anne, baba ve çocuklar bir arada aynı sofrada yemek yiyebilir, büyük ailelerde ise bu pek mümkün değildir.

Geniş ailelerde yeni gelin, kocası ve büyüklerin olduğu yemek masasına asla oturmaz. Gelinin büyüklerinin yanında yemek yemesinin ayıp karşılanır. Dilbilim profesörü B. Balkarov, kadınların yemek yeme alışkanlıkları ile ilgili bir olayı şöyle anlatır: *“On beş yaşıma kadar annemi, büyükannemi veya ailenin diğer kadınlarını yemek yerken hiç görmedim. Küçükken onları, soludukları hava ile beslendiklerini düşünürdüm. Onları erkeklerinkinden farklı olarak başka yüksek bir düzenin parçası olarak algıladım. Annemi yemek yerken ilk kez gördüğümde ve yeryüzündeki bütün kadınların yemek yediğini öğrendiğimde şaşkınlığımı gizleyememiştım.”*¹³⁴ Çerkeslere göre kadının bir başkasının yanında yemek yememesinde kadının ikinci plana atıldığı ve ona değer verilmediği anlamına gelmez. Bu karşıdaki kişiye gösterilen saygının bir ifadesidir. Bu sadece erkeklere karşı uygulanan bir davranış değildir. Ailedeki yaşça büyük kadınların veya yabancı birisinin olduğu ortamda da yine bu hususa dikkat edilir. Bu konuya başka bir örnek şöyledir: *“Büyük Vatan Savaşı'na katılan kocasının ölümüyle, erken yaşlarda dul kalan Huj Varakova savaştan önce kocasıyla dört yıl yaşamış, ona iki evlat vermiştir. Savaşın başlamasıyla kocası cepheye gönderilmiştir. Birlikte oldukları dönemde Huj Varakova kocasıyla birlikte bir kez olsun yemek sofrasında oturmamıştır. Kocası ile olan ilişkisini belirli bir mesafeyle sürdürmekten gurur duymuştur, O yanımdayken bir bardak dahi su içmedim. Kocam yemek yediğimi, hatta elimi ağzıma götürdüğümü bile hiç görmemiştir.”*¹³⁵ diyerek kocasına duyduğu

¹³⁴ Tekuyeva, a.g.m. s. 279.

¹³⁵ Tekuyeva, a.g.m. s. 279.

saygıyı ifade etmiştir. Yemek yeme ritüellerine bakarak bazı araştırmacılar, kadının aile içerisinde rolünü köle olarak tanımlanmıştır. Fakat kadınların bu şekilde yaşamalarının sebebi kaçınma geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu da Çerkeslerde cinsiyetler arası despotizm yaratmak için değil saygıyı canlı tutmak amacıyla uygulanmaktadır. Bir diğer sebebi ise bu davranışın kadınlara ait incelik ve tevazunun bir tezahürü olarak görülmesidir. Özellikle genç kızlar yemek yerken çirkin bir görüntü oluşacağı endişeyle toplum içinde pek yemek yemezler.

Görüldüğü gibi kadınların aile içi yükleri fazla ve yaşamları zordur. Kuzey Kafkasya'yı ziyaret eden çoğu araştırmacı, bölgede bulunan diğer toplulukların kadınlara göre Çerkes kadınlarının daha özgür olduklarını ifade etmişlerdir. Fakat yine de bu konuda farklı görüşler de vardır. Ş. Nogmov, F. Dubois, F. Blaramberg gibi araştırmacılar kadınların kocasının emrinde bir nevi köle olduğu görüşündedir. İncelediğimiz kaynaklarda iki ayrı görüş göze çarpar. Bu nedenle yabancı yazarların gözünden kadınların konumu hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu durum araştırmacıların cinsiyet paradigmasını algılayışlarındaki öznellikten kaynaklanmaktadır. Fakat şunu söylemeliyiz ki yerel âdetlerden vardığımız sonuca göre bir erkeğin kadın ile iyi ilişki kurması gereklidir. Bu aile saadeti için son derece önemlidir. Çerkesler bu konuda şöyle derler: “*Karınla husumet içinde olmaktansa dünya ile savaşta olman daha iyidir.*”¹³⁶ Bu nedenle aile içerisinde kadınla hoşgörüye dayalı, saygı ile inşa edilmiş bir ilişki, başarının ve aile refahının anahtarı olarak görülür ve kadının yerini belirler.

2.3.3. Annelik Olarak Kadının Görevleri

Kadın kavramının en önemli bileşenlerinden biri “anneliktir”. Anne kavramının semantik alanı “yumuşaklık”, “hassasiyet”, “sevecenlik”, “iyilik”, “yetiştirme” gibi anlamları içerir. Kadının evrendeki en temel görevi anneliktir. Anne olmak onların kaderidir. Ana sıcaklığı, ana kucağı gibi naif ifadeler onlar için kullanılmıştır. Aile hayatının tesisi kadının görevidir. Bütün toplumlarda kadının başat görevi, annelik ve zevcelik olarak değerlendirilir. Çerkes toplumunda da bu böyledir. Anne ve eş olarak aile içerisinde geleneklerine uygun davranış biçimleri vardır. Çerkeslerde anneler

¹³⁶ Berzukova, A. A., “Gendernıye harakteristiki sotsial'nın pozitsiy jenşin v traditsionnom Adıgskom obşestve (Гендерные характеристики социальных позиции женщин в традиционном адыгском обществе)”, Web sayfası: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-harakteristiki-sotsialnyh-pozitsiy-zhenschin-v-traditsionnom-adygskom-obshchestve> (E.T.: Aralık 2017)

âdetleri gereği, çocuklarına olan sevgilerini fazla gösteremezler. Kız çocukları, annelerine olan sevgilerini çok nazikçe ve açıkça ifade edebilirler. Erkek çocukları ise anneye karşı biraz daha ölçülüdür.

Tabiatı gereği babanın mesafeli tavrının tersine, anne evladına karşı daha ılımlı yaklaşır. Çerkeslerde anneye saygı her şeyden önce gelir. Bu sebeple evde herkes tarafından sayılan kişi evin annesidir. Anne çocukları ile birlikte yemek yer. Belirli bir yaşa gelene kadar çocuklar anne ile yatabilirler. Fakat anne çocuklarının laubali davranışlarına izin vermez. Anne çocuklarını iyi terbiye etmeye ve temiz giydirmeye özen gösterir. Anneye su vermek ve su bitirinceye kadar beklemek çocuğun görevidir. Anne çocuğuna gerçek ismiyle hitap etmez “karagözlüm”, “hokka burunlum”, “deniz gözlüm” gibi takma isimlerle çağırır. Onlar iyi bir anne oldukları kadar iyi bir de eş olmalıdırlar. *Kocasından evvel yatmazlar, geceleri kocasının dönmesini beklerler hatta kocasını beklerken sabaha kadar uykusuz kaldıkları da olur.*¹³⁷ Kadınlar erkeklere göre daha yüksek bir empati duygusuna sahiptirler. Anne çocuklarıyla olan ilişkisinde sempatik, nazik, çocuklarının ve kocasının ruhundaki en ufak bir değişimi bile sezecek basirete sahiptir. Babalar ise çocuklarına karşı anne kadar yakın değildir. Mizaç olarak daha serttir. Kız çocuklarının eğitiminde anne büyük rol oynar. Çerkes atasözünde belirtildiği gibi “Annenin ahlakı, kızı için bir ölçüdür.” Çerkesler kız seçerken önce annesinin kim olduğuna bakarlar. Kızın tercih edilmesinde annesinin çok etkisi vardır. Çünkü kızı yetiştiren annedir.

Kaçınma âdeti, annelerin evlatları ile olan ilişkilerinde de görülürdü ve Çerkes âdetlerinin dışına çıkılmazdı. Çerkeslerde kadınlar aile büyüklerinin yanında çocuklarını sevemez, onlarla ilgilenemezlerdi. Çocuğu hasta olduğunda onun için endişelendiğini asla belli etmezler, sadece gecenin ilerleyen saatlerinde odalarına çekildiklerinde çocuklarıyla ilgilenme imkânı bulurlardı. Evladını kaybeden annenin yavrusu için haykırarak ağlaması da ayıp sayılırdı. Acısını yalnız kaldığında sessizce yaşardı. *Onun ağlarkenki sesi asla duyulmazdı. Çocuğu ölüm döşeğinde bile olsa kaçınma âdeti gereği kadın büyüklerin yanında utanır, onlara saygısızlık etmekten imtina eder ve çocuğuna ilgi gösteremezdi.*¹³⁸ Bu duruma örnek bir olay Kafkasya'da Hakurinehable köyünde

¹³⁷ Kodceşau, a.g.m. s. 39.

¹³⁸ Bahova, O. V., “Обычай избегания у Кабардинцев”, Web sayfası: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/7-2/3.html> (E.T.: Ocak 2017)

yaşanmıştır: “Olay *Hakurinehable ahalisinden olan Abrek sülâlesinden bir genç ile Boleteko prensi arasında geçer. Gecenin karanlığında bir grup genç, atıyla giden Boleteko sülâlesinden bir prensle karşılaşır. Gençler prensten, atından inmesini ve gelin konvoyunu takip etmesini isterler. Prens, gençlerin bu cüretkâr tavırlarına çok sinirlenir ve silahını çeker, kalabalığa doğru ateş etmeye başlar. Kurşunlardan biri kalabalık arasındaki bir gence isabet eder. Ağır yaralanan Abrekov, evine zorlulukla getirilir. Köy ahalisi hemen Abrekov'un evine toplanır ve Boleteko'nun sebep olduğu durumu öfkeyle karşılarlar. Genç çok ağırlaşır. Ölüm döşeğinde olan yaralı genç, annesinin yanına gelmesini ve onunla vedalaşmayı ister. Durum annesine iletilir. Gencin annesi asırlar boyu devam eden büyüklerin yanında evladına yaklaşmasının ayıp sayıldığı âdeti nasıl çiğneyeceğini bilmeden kararsızlıkla bir köşede dikilir. Avlu, köyün ileri gelenleriyle doludur. Gencin annesi onca büyüklerin olduğu kalabalığın arasından geçip oğlunun yanına gitmeye cesaret edemez. Daha sonra büyüklerle bu durum için istişare başlar. Bazıları annenin ölüm döşeğinde olan evladını görmesi yönünde cevap verirken, bir kısmı âdetlerin çiğnemenin kabul edilemeyeceğini savunur. En sonunda gecenin ilerleyen saatlerinde, annenin oğlunu görmesine izin verilir. Fakat geçen sürede genç annesiyle vedalaşamadan hayatını kaybeder.”¹³⁹ Bahsedilen bu hikâyede Çerkeslerde örf ve âdetlerde yer alan kuralların kolay kolay terk edilmediğini, âdetlerin eski zamanlarda çok sıkı bir şekilde uygulandığı görülür. Âdetlerin her şeyin üstünde olduğu dikkat çeker. Bu nedenle Çerkeslerde geleneklerin pek esnetilmemesi bazı koşullarda özellikle kadınların yaşamını zorlaştırmıştır.*

2.3.4. Kaçınma Geleneği, Kadın ve Erkeğin Durumu

Kaçınma geleneği, büyüklerle küçükler arasında mesafe koyma anlamına gelmektedir. Kaçınma âdetinin işlevi şudur: Ana-babayı çocukların laubaliliğine karşı çocukların da onların lüzumsuz azarlamalarına karşı korumak, kişiliklerinin ezilmesine fırsat vermemek, aile bireyleri arasında saygıyı muhafaza etmektir. Kaçınma âdeti sadece ana-baba ve çocuklar arasında değil gelin ve damadın da büyüklerden kaçınması, büyüklerin yanında bazı davranışları sergilememesi şeklinde de görülür. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki kaçınma âdetini tarihçi, etnograf ve Kafkas araştırmacısı M. Kosven

¹³⁹ Kodcesau, a.g.m s. 40.

kaçınma geleneğini *ataerkilliğe geçişin bir kalıntısı olarak değerlendirir.*¹⁴⁰ Ataerkil hiyerarşisinin uygulandığı aile içerisindeki kaçınma geleneğinin bir sebebi de çok kuşaklı büyük ailelerde bireyler arasında çatışmaların çıkmasını ve ailelerin parçalanmasını engellemektir. Tarihçi H. Dumanov: “*Çerkeslerdeki kaçınma geleneğinin, Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarındakinden daha güçlü bir şekilde yerine getirildiğini*”¹⁴¹ dile getirir. B. Bgajnokov *Adiğe Görgü Kuralları* adlı kitabında bireylerin, kaçınma âdetini aralarındaki karşılıklı tevazu ve saygıdan ötürü uyguladıklarının altını çizer.

Âdetler gereği karı-koca sokakta karşılaştıklarında birbirlerine yabancı gibi davranır, birbirlerinden konuşmadan uzaklaşırlar. V. Miller: “*Karı koca bir yerde karşılaşırsa, yanından geçip gider. Yan yana olmaları ayıptır (haynaptır). Erkekler, karısının sağlığını ilgilendiren önemli bir mevzu bile olsa karısıyla insanlar içinde asla konuşamazlar. Yaşlandıklarında bu katı kurallar biraz esnetilir. Karı-koca daha rahat iletişim kurarlar.*”¹⁴² Misafirlerin bulunduğu odada eşlerin her ikisinin de ortamda olmaları ayıptır. Koca varken karısı çıkar. Karısı kalacaksa ortamdan kocası ayrılır. Karısına son derece âşık olan bir erkek, ona olan sevgisini toplum içinde asla açığa vuramaz. Yakınlarının, arkadaşlarının, komşularının hatta tanımadığı insanların yanında bile karısı hakkında yabancılardan bir tonda bahseder. Bunlar kaçınma geleneğinin getirdiği zorunlu davranış biçimleridir.

19. yüzyılda Kafkasya’da bulunmuş olan araştırmacılar, kaçınma âdetinin olumlu yanlarına da değinmiştir. Bu yazarlar, Rus hizmetine giren ve Karadeniz kıyılarında oldukça iyi tanıyan, Fransız aristokrasisinden Teba de Marigny, Rus askeri birliğinde general olarak görev yapan Alman asıllı İ. Blaramberg, İngiliz araştırmacı Edmund Spencer, Alman bilim adamı Karl Koh'tur. E.Spencer Çerkeslerin kaçınma âdetlerini M.Ö. 2000 yıllarında antik çağ devletlerinden olan Spartalıların hayatlarının düzenleyen “Lycurgus” yasalarına benzetir: “*Evli erkekler insanların gözü önünde hanımlarıyla birlikte görünmezlerdi. Gündüz vakti denk gelirlerse birbirlerinden kaçınmaları gerekirdi. Bu gelenek, kadın cinsine karşı yapılan bir saygısızlık olarak*

¹⁴⁰ **Kosven**, M. O., *Etnografiya i istoriya Kavkaza: issledovaniya i materialy*, Maykop (Этнография и история Кавказа: исследования и материалы), Maykop 1961, s. 91.

¹⁴¹ **Dumanov**, H. M., *Jabagi Kazanoko i obıçay izbeganiya- Jabagi Kazanoko 300 let (Жабаги Казанокко и обычай избегания)* (Red. Z. M. Naloyev), Nalçik 1987, s. 105.

¹⁴² **Çibirov**, L. A., *Traditsionnaya duhovnaya kultura Osetin (Традиционная духовная культура Осетин)*, Moskva 2008, s. 517.

*algılanmazdı. Bu eski âdet, eşler arasında sevginin devamını sağlardı. ”*¹⁴³ D. Longvort da E. Spencer ile aynı görüştedir. 19. yüzyılda *The Times* gazetesindeki yazısında bu konuyu şöyle anlatır: “*Çok eski çağlarda yaşayan Spartalılar gibi Çerkesler de eşlerini gizlice ziyaret ediyorlar. Çocuklarına ve karısına bu konuda küçük bir taviz bile vermelerine izin verilmiyorlar.*”¹⁴⁴ Teba de Marigny ise kitabında şu ifadelerle yer verir: “*Erkeklerin hanımlarından kaçması, onları hor gördükleri anlamına gelmez. Birbirlerini zorlukla görmeleri, onlara gizli bir aşk yaşıyormuş gibi heyecan veriyor, birbirlerine daha çok bağlanmalarını ve birbirlerine duydukları sevginin daha da kuvvetlenmesini sağlıyordu. Böylece eşler birbirine daha tutkulu şekilde yaklaşıyor ve sevgileri uzun ömürlü oluyordu. Bu yöntem başka hiçbir millette yoktur.*”¹⁴⁵ Han Girey *Çerkesya'da Gezi Notları* adlı kitabında bu geleneği şöyle anlatır: “*Eskiden soylu sınıftan olan bir erkek, evliliğin ilk gününden sonra evinden uzaklaşır, cesaretini ve yiğitliğine göstermek için arayış içine girerdi. Kadınla pek bir araya gelemezdi.*”¹⁴⁶ Rus araştırmacı ve tarihçi M. Kovalevski, Çerkes ailelerde kadın ve erkeklerin ev içerisinde farklı mekânlarda bulunup karı-kocanın birbiriyle gün içerisinde sıkça bir araya gelip, vakit geçirememesi durumunu *Amazon kadınlarının eşlerinin ve çocuklarının birbirinden bağımsız olarak ve birbirlerini görmeden sürdürdükleri yaşam biçimine benzetir.*¹⁴⁷ Etnograf M. Meretukov: “*Erkekler ve kadınlar ayrı mekânlarda yaşıyordu. Erkekler kadınların yaşam alanlarına erişemiyordu. Gün boyu kadınlardan uzaktı. Gün içerisinde kocası dışında yakınları kadınlarla birlikte vakit geçirebiliyordu. Erkek yalnızca gece yarısı karısının yanına gidebiliyordu.*”¹⁴⁸ diyerek Kovalevski ile aynı görüşü paylaşır.

Kaçınma geleneği yüzlerce yıldır Çerkeslerin geleneklerinde uygulanan bir âdettir. Bu âdet kişilerin davranışlarını kısıtlamasına rağmen aynı zamanda bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerinin ölçülü olmasını da sağlamış ve aile içerisinde laubali

¹⁴³ **Spencer, E.**, *Puteşetviya v Çerkesiyu (Путешествия в Черкесию)*, Adıgeya 1994 Web sayfası: http://apsnyteka.org/467-spencer_puteshestvia_v_cherkesiu.html (E.T.: Ekim 2017)

¹⁴⁴ **Longvort, D.**, “God sredi Çerkesov (Год среды черкесов)”, Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka), (Ed: V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 573.

¹⁴⁵ **Marini, T. D.**, “Puteşetviye v Çerkessiyu (Путешествие в Черкессию)”, Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka, (Ed: V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 297.

¹⁴⁶ **Girey, Zapiski o Çerkesii**, s. 328.

¹⁴⁷ **Kovalevski, M. M.**, *Zakon i obyçay na Kavkaze (Закон и обычай на Кавказе)*, Maykop 1890, s. 23-25.

¹⁴⁸ **Meretukov, M. A.**, *Semya i brak u Adıgskih narodov-xix-70-e godı xx.v. (Семья и брак у адыгских народов. (xix-70-e годы xx.v.))*, Maykop 1987, s. 65.

davranışların sergilenmesine engel olmuştur. 19. yüzyılda İslam'ın bu coğrafyada yayılmasıyla birlikte daha sıkı bir şekilde uygulanır hale gelmiştir. Günümüzde Türkiye'de yaşayan Çerkeslerde de bu âdet kaybolmamış, gelenekselliği sürdüren ailelerde yine eskiden olduğu gibi kaçınma âdetinin gerekleri yerine getirilmektedir.

2.3.5.Boşanma ve Kadının Durumu

Evlilik, erkek ve kadın arasında toplumsal açıdan kabul görmüş ve süreklilik arz eden bir ilişkidir (ancak ömür boyu olmak zorunda değildir). Boşanma da evlilik kadar önemli durumdur. Boşanmak geleneksel toplumlarda hoş karşılanmayan bir durum olsa da aile içerisinde yaşanan bazı olumsuzluklar sonucunda evliliği bitiren bir işlemdir. Çerkeslerde boşanma da evlenme kadar hak sayılmıştır. Kocasının namusu altında bir kadın erkeğinin ona kötü davranması, ona zarar vermesi halinde bunu ispatladığı zaman, kocasının rızası alınmadan boşanabilir. Böyle bir durumda boşanma kocanın iznine bağlı değildir. Aile büyükleri buna karar verip, onay verdikten sonra boşanma gerçekleşir. Fakat boşanmanın gerçekleşmesi için evliliği devam ettiremeyecek kadar ciddi ve çözülmesi zor olan bir mesele olması gerekir. Kadın kocasına yeteri kadar itaatkâr olmak zorunda ve saygı duymak zorundadır. *Erkek de karısına karşı hoşgörülü, saygılı ve ona sadık olmalıdır. Eşler tarafından bu konuların ihlal edilmesi, boşanmak için açık bir gerekçedir.*¹⁴⁹ Boşanmada kadın için yakınlarının onayı da önemlidir. Boşanma ile dul kalan kadına, *Çerkesler “fuzab”*¹⁵⁰ derler.

Kadın kocasından ayrılmak istediğinde onun tek başına şahitliği yeterli değildir. Kadının babası, annesi, erkek kardeşi varsa evde büyüklerin şahitliğine de başvurulur. Özellikle annesinin fikri çok önemlidir. Bunun dışında başka sorunlarda yaşça büyük, akıllı, bilge kadınların fikrine de başvurulabilir. İşin içinden çıkılması zor olan durumlarda böyle bilge kadınların görüş ve önerileri büyük önem taşır.

Çerkeslerde boşanma çok sık görülen bir durum değildir. Müslüman olan kabilelerde boşanma molların evinde yapılırdı. Boşanacak kişiler buraya çağırılırdı. Önce ailenin önemi ve boşanmanın, Allah'ın en sevmediği helal olduğu vurgulanır ve aile kurumunu devam ettirmeleri için çağrıda bulunulurdu. Sonuç alınmazsa molla boşanmalarını dini usullere göre onaylardı. Boşanan erkek ve kadın 40 gün içerisinde

¹⁴⁹ Leontoviç, *Adatı Kavkazskih gortsev*, 1883, s. 153.

¹⁵⁰ Bgajnokov, *Adıgi (Адыги)*, s. 338.

yeni bir evlilik yapamazdı. (Bazı kaynaklarda bu süre 3 ay olarak belirtilmiştir). İki çeşit boşanma şekli vardı: Birincisi, kocanın istemesiyle şahitler huzurunda yapılan boşanma. Böyle durumda her iki taraf da başkalarıyla ikinci evliliği yapabiliyordu. *İkinci tür boşanmada ise kadın evden ayrılıp baba evine döner. Kocasını, boşanacağına dair uyarır. Anlaşma sağlandığında kadının evine dönme hakkı vardır. Anlaşma sağlanamazsa ve iki yıl içerisinde boşanma olmazsa, kadının babası ve akrabaları aracılığıyla boşanma gerçekleştirilirdi. Bundan sonra kadın ikinci evliliği yapabiliyordu.*¹⁵¹ Şeriat hukukuna göre karısını boşamak isteyen bir erkeğin tanıkların önünde talak hakkıyla boşadığını söylemesi yeterliydi.¹⁵² Âdetler gereği boşanma durumunda kocası kadının maddi olarak hakkını güvence altına almalıdır. Vaadedilen başlık miktarını kadına ödemelidir. *Çerkesya Hakkında Tarihsel ve Etnografik Makaleler* kitabında Rus etnograf ve Kafkas araştırmacısı olan L. Lyulye boşanma durumunda gerçekleştirilen uygulamaları şöyle anlatır: “Boşanmaya bağlı olarak başlık (vase) konusunda anlaşma yapılır. Eğer bir kadın kendi isteğiyle kocasını bırakırsa, anne-babasının evine geri döner ve başlık kocasına iade edilir. Aksine hiçbir sebep yokken ayrılmayı erkek talep ederse, kadına vaat ettiği başlığı geri alma hakkını tamamen kaybeder. Belirli durumlarda yalnızca yarısını talep edebilir.”¹⁵³ Kendi talep etmesi ile gerçekleşen boşanmada ise kadın bu hakkını tamamen yitirir. Ya da anlaşma yapılırsa (bu erkeğin inisiyatifine kalmıştır) kadına başlığın bir kısmını verebilir. Bir kadının çeyizi ve düğünden aldığı hediyelerin kullanımı üzerinde ne ailesinin ne de kocasının müdahale hakkı yoktur. Boşanma veya ölüm durumlarında bu eşyalar yine kadının tasarrufunda kalır.

Kadının çocuk sahip olamaması boşanmaya neden olan diğer ciddi sebeplerden biridir. Çünkü çocuk soyun devamını sağlar. Erkeğin soyun devamını sağlayacak başka bir kadınla evlenmesi için öncelikli olarak önceki eşten boşanması gerekmektedir. Çerkeslerde İslamiyet'ten önce çok eşlilik pek görülmediği için böyle bir durumda kuma olarak ikinci eşi almaktansa boşanmayı tercih etmişlerdir.

¹⁵¹ Klaproth, a.g.e. s. 217.

¹⁵² **Kaziyev, Ş. M., ve Karpayev, İ.V.,** *Povsednevnyaya jizn gortsev Severnogo Kavkaza v XIX. veke.* (Повседневная жизнь горцев Северного Кавказа в XIX. веке) Web sayfası: http://apsnyteka.org/554-povsednevnyaya_zhizn_gortsev_severnogo_kavkaza_v_19_veke.html (E. T.: Haziran 2018)

¹⁵³ **Lulye, L. Ya.,** *Çerkesiya: İstoriko-etnografiçeskiye statı* (Черкессия: Историко-этнографические статьи, Kiev 1991, s. 52-53.

Kocasının ölmesiyle kadının dul kalması durumunda da âdetler gereği bazı uygulamalar gerçekleştirilir. Çerkesler gelinlerini elkızı olarak görmeyip, ailenin bir parçası olarak kabul ettiklerinden aile büyükleri onun baba evine dönmesini istemez, ömrünün sonuna kadar onlarla birlikte yaşamaları için gelini ikna etmeye çalışırlar. Eğer kadın bunu kabul etmeyip baba evine dönmek isterse, varsa çocukları baba tarafında kalır sadece bakıma muhtaç olan çok küçük yaştaki çocuğunu yanında götürebilir. Belirli yaşa geldiğinde onu da babasının evine geri göndermesi gerekir.

2.3.6.Miras ve Kadının Sahip Olduğu Haklar

Kadınların miras haklarına gelecek olursak kadın babadan kalan mirastan genel olarak faydalanamamıştır. *Erkek mirasçılarının yokluğunda kadın varis olabilirdi.*¹⁵⁴Baba öldüğünde ailenin reisi en büyük erkek evlat olurdu. Anne de yine evi yönetirdi. Böyle durumda miras bölünmezdi. Annenin ölümünden sonra eğer kardeşler mirası bölüşmek isterlerse en büyük pay, yaşça büyük olan kardeşe düşerdi. En küçük pay ise yaşı en küçük olana verilirdi.Erkeğin sahip olduğu mal varlığı kadından fazla olmalıydı. Bu nedenle kadına eğer aile arasında yapılan anlaşmayla pay verilecekse diğer kardeşlerden daha az pay verilirdi.Etnograf Lulye miras haklarını şöyle açıklar: “*Bir kadının kocası öldüğünde kadına kocasından miras düşmez. Mirasçılarının ortak kararı olursa dul kalan kadına mirastan pay verilebilir. Kadının mirastan kalanlar arasından küçük çocukları için bir ev seçme hakkı vardır. Ölen kişinin yaşadığı ev miras olarak ailenin en büyük erkek çocuğuna verilir.*”¹⁵⁵Evlilik dışı doğmuş çocuğun, babasının mirasından hakkı olmazdı. Evlilik dışı dünyaya gelen bu çocuklara, kardeşleri isterlerse yardım ederlerdi. Çocuksuz olan kadına kocasından miras verilmezdi. Mirastan faydalanması için mutlaka çocuğunun olması gerekliydi. Miras hakkı geleneklerde belirli çizgilerle belirtilmiştir.Fakat bu konuda kurallara uyarak, miras paylaşımı yapmak ailenin inisiyatifine kalmıştır. Görüldüğü üzere Çerkes kadını birçok alanda gördüğü saygının ve hakkın aksine miras konusunda ikinci plana atılmıştır.

¹⁵⁴ Harsiyev, a.g.e. s. 94.

¹⁵⁵ Lulye, a.g.e, s. 52.

2.4. TOPLUMSAL ALANDA KADININ YERİ

Toplumun psiko-kültürel zihniyetinin bir yansıması olan milli davranış kalıpları, temelde sosyal yaşamın düzenleyicisi olarak büyük önem taşır. Bir toplumun görgü kuralları kendilerine özgüdür. Görgü kuralları genel kabul görmüş ilke ve davranışlardır. Genel kabul gören bu kuralların Çerkes toplumunda, ideal kadın-erkek davranış kalıplarını oluşturması üzerinde önemli etkisi vardır. Bu kurallar toplumun ayrılmaz parçasıdır. Bu nedenle kadınların toplumsal konumu ve toplumda algılanışı Çerkes ahlakının bir göstergesi sayılır. Görgü kuralları, belirli etnik grupların kültürlerine bağlı olarak da oluşturulabilir ya da dinsel özellik taşıyabilir. Örneğin görgü kuralları birçok Müslüman toplulukta şer'î hükümlerde ve âdetler içinde çözümlenen dini ve lâik hukuk sistemi içerisine girmiştir. Çerkeslerde ise “Adiğe habze” adı verilen Çerkes gelenekleri içerisinde yer alan etik kurallar hem hiçbir yapı içinde çözümlenmemiş, bağımsız oluşturulmuş kurallar olarak görülür, hem de kültürün önemli bir parçası olarak değerlendirilir. Bu bölümde “Adiğe Habze” adı verilen bu etik kurallar çerçevesinde Çerkes kadınlarının sosyal yaşam içerisindeki durumları, ayrıcalıkları ve Çerkeslerin kadına yaklaşımı incelenecektir.

2.4.1. Çerkeslerde Kadına Yaklaşım ve Toplumsal Hakları ve Ayrıcalıkları

Geleneksel ataerkil toplumlarda bireylerin karşılıklı ilişkileri, evlilikleri, aile durumları, geleneksel örf ve âdetlerde yer alan kurallarla düzenlenmiştir. Ataerkil toplumlarda kadın ve erkeğin konumu hemen hemen benzerdir. Erkek egemendir ve toplumda değerlidir. Kadının toplumdaki durumu erkeğinki gibi değildir. Erkeğin gerisindedir. Erkek yönetir, kadın yönetilir. Ataerkil olan Çerkeslerde kadın ve erkeklerin davranışları, konumları “Adiğe Habze” dedikleri Çerkes geleneklerine göre belirlenir.

Doğu toplumlarında kadın yarı-tutsaktır. Batı toplumlarında evlenmemiş kızın evli kadınlara oranla daha çok hakları vardır. *Evli bir kadın kocasının izni olmadan bağış ya da alım-satım sözleşmesi yapamaz. Ticaret yapma yetkisi bulunmaz. Kendi ailesinden kalan mallar üzerinde bile kocasının izni olmadan tasarruf hakkı yoktur.*¹⁵⁶ Çerkeslerde durum bu kadar katı değildir. Aile birliği içerisinde kadın mülkünü ve

¹⁵⁶ İleri, a.g.e. s. 56.

parasını istediği gibi kullanabilir. Kadın ihtiyacı olan yoksul birine kendi adına hayır yapmak istediğinde onun bu cömert arzusunu eşi derhal yerine getirir. O kişinin ihtiyacı karşılanır.

Çerkes toplumda kadınların onurları ve haysiyetleri mümkün olduğunca korunmuştur. Kadına kaba kuvvet uygulamak, onu hor görmek, haysiyetini zedeleyecek herhangi kötü bir söz söylemek de kesinlikle yasaklanmıştır. Yaşlı kadınlara karşı daha çok hassasiyet gösterilir. Onlar biraz daha özel konumdadırlar. Çünkü onlar toplumda veya ailede çözümlenmesi gereken meselelerin kararında önemli rol oynarlar. Onların bilgi ve tecrübesine bağlı olarak olaylara yaklaşımı ve verdikleri kararlar oldukça değerlidir. Bir bakıma ailenin reisi sayılan erkeklerle denk tutulmuştur. Bu geleneğin çok eski kökleri vardır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Nartlarda Seteney Guaşe çok önemli bir kadındı. Sözü dinlenen bir kişi, çoğu zaman son karar merciiydi. Çerkeslerin folklorunun bir parçası olan Nart Destanı'nda yer alan bu özellik benzer şekilde Çerkeslerde de görülür. Aynı şekilde kadının sözü önde tutulur ve onlara saygıda kusur edilmez. 18. yüzyılın başında Çerkesya'yı ziyaret eden Fransız A. Motre edindiği izlenimleri şöyle aktarır: “*Yaşça büyük kadınlar, kadın cinsinin temsilcileriydi. Aynı zamanda en akıllıları ve en bilginleriydi. Kâhinler gibi tıbbi bilgilerini uyguluyorlardı.*”¹⁵⁷ Yazar burada kadınların saygın konumlarını açıklamının yanında kadınların ezoterik açıdan özelliklerine de değinmiştir. Çerkeslerde kadınlar gibi erkekler de şifacılık yapabiliyordu. Fakat kadınlara sadece bitkilerle uygulanan tedavileri yapmalarına izin verilirdi. Ameliyat gibi ciddi ve meşakkatli operasyonları yalnızca erkekler yaparlardı. Bununla birlikte kırık çıkık gibi rahatsızlıkların tedavisi de yine erkeklerin göreviydi.

Çerkeslerde kadının güvenliği çok önemlidir. “*Emanet edilen kadına nezaret edin.- Tshubz pşerikh huşane.*” Bu eski bir Çerkes yasasıdır. Çerkes geleneklerine göre kadın bir yerden başka bir yere giderken onun güvenliğini her şeyden önde tutulur. Kişi yolda karşılaştığı bir kadına onun güvende olmadığını düşündüğü durumda gideceği yere kadar nezaret etmek zorundadır. Aynı şekilde genç bir kızı, gideceği yere kadar

¹⁵⁷ **Motre, A.**, “PuteşestviyeGospodina A de la Motre v Yevropu,Aziyu i Afriku (Путешествие Господина Абри де Ла Мотре в Европу,Азию и Африку)”Adigi Balkartsı i Karaçayevsı v izvestiyah Evropeyskih avtorov XVIII-XIX, (Ed. V. K. Gardanova), Nalçik 1974. s. 143.

götürmesi için görevlendirilen erkek ona göz kulak olur. Onun güvenliğini kendi canından öte tutar.

Toplumda hukuki işlemlerde kadın ve erkeğin birbirlerine karşı üstünlüğü yoktu. İki cinsiyet arasındaki ilişki Çerkes âdetlerine göre şekil alırdı. Bir dava olduğunda erkeğin olduğu kadar kadının şahitliğine de başvurulabilirdi. Kadının şahitliği de erkeğin ki kadar önemliydi. Bu açıdan geleneksel Çerkes toplumunda Çerkes geleneklerine göre kadınların ve erkeklerin mutlak bir mevkii olduğunu söylemek yanlış olur.

Kadınların toplumsal konumlarıyla ilişkili olan önemli özelliklerinden biri de barış sürecindeki rolleriydi. Kadınların sahip oldukları bu haklardan özellikle “arabuluculuk” ve “koruma hakkı” dikkat çeker. Erkek arabulucuların savaştan tarafları uzlaştıramadığı durumlar olmuştur. Böyle durumlarda kadınlar ön olana çıkmıştır. Kadınların erkekler arasında yaşanan kavga sırasında, başındaki örtüsünü atarak kavgayı sona erdirmeye yetkisi vardır. Kadın kavga esnasında sol elinde tuttuğu başörtüsüyle kavga edenleri uzlaştırmak için onların arasına girer. Taraflara, kavgayı bitirme talebinde bulunur. Kadınların uzlaştırma özelliklerini gösteren Terek'te 1918-1920 yılları arasında yaşanan iç savaş sırasında gerçekleşen bir olay şöyledir: *Beyaz muhafızlar, komünistlerle işbirliği edenlere karşı katliam yapmak için Kokolkino köyüne girerler. Komünistlerle işbirliği yapan bir kişi, köyde yaşayan Zaze Bliyeva adlı yaşlı bir kadından koruma talebinde bulunur. Koruma talep eden kişi, Zaze'nin köy ahalisine, kendisinin beyaz muhafızlara verilmemesi yönünde talepte bulunacağını umar. Askeri karargâhın konuşlandığı evinde bu durumu konuşmanın doğru olmayacağını ve misafirperverlik geleneğine ters düşeceğini düşünen Zaze, köy meydanında infazı gerçekleştireceklerin önüne tören kıyafetleri içinde çıkar. Âdeta meydan okurcasına başındaki beyaz şalı çıkararak salları ve infazı durdurur.*¹⁵⁸ Kadın, kan davasını son verme, verilmiş olan ciddi cezaları iptal ettirme, kişiler arasındaki husumeti bitirme hakkına da sahiptir. N. Danilevski kitabında özellikle bu konuya değinmiş, kadına duyulan saygı ve onun toplumdaki gücünü gösteren bu âdeti şöyle anlatmıştır: “Kafkasya halkları arasında erkekleri koruma hakkına sahip olan kadınlar hakkında şöyle bir âdet vardır. Kadınlara özgü sadece güzellik ve vefa değil ayrıca söz konusu özellik de önemlidir. Kadının olduğu yerde herhangi intikam, ceza veya cinayet

¹⁵⁸ Tekuyeva, a.g.m. s. 272.

gerçekleştirilemez, başka bir zamana ertelenirdi. Kan dökülmesini durdurmak isteyen bir kadın, kavga eden erkeklerin arasına girebiliyordu; düşmanı tarafından takip edilen kişi, kadınların yanına sığındığında veya onlara temas ettiğinde dokunulmaz oluyordu. Bunlar Çerkes (Adiğe) kadınlarının en önemli hakları, onlara sunulan en önemli ayrıcalıklıydı.”¹⁵⁹ Kadınların sahip oldukları toplumsal ayrıcalıklardan olan “arabuluculuk” özelliği ile yapay akrabalık (Obıçay soprisyajniçestva) kurulurdu. Bir kadının evine sığınan bir yabancı o kadının koruması altına girerdi. Bu yabancı kişi dudağını kadının göğsüne dokundurması ile o andan itibaren kadının düşmanı veya yakın arkadaşlarını öldüren bir katil bile olsa, kadının evladı gibi olurdu. Bu yolla yapay akrabalık kurulurdu. Feodal ilişkilerin geliştiği dönemde yapay akrabalık geleneği hem demokrat hem aristokrat kabileler arasında yayıldı ve “kardeş birliğini” güçlendirirdi. Bu gelenek korunmaya ihtiyacı olan kabile veya toplulukların bir araya gelip, sayılarının artırılarak gruplar arasında kardeşliğin etkisini güçlendirmeye olanak sağladı. Kolektifin her üyesi, kabile dayanışmasına göre geleneklerde yer alan kurallara uymak zorundaydı. Burada kadınların koruyucu olmaları hususunda haklarının olduğunu gösteren argümanlar vardır: Kardeşlik yemini eden iki köyün sakinleri kararlaştırdıkları yerde bir araya gelirler. Köyün ahalisi arasından en saygın erkek ve diğer köy sakinlerinden en saygın olan yaşlı bir kadın, kalabalığın arasından meydana çıkarlar. Orada bulunan cemaat karşısında erkek, kadının göğsüne dudağını değdirir: “Bundan sonra senin oğlun olacağım.” der. Bu birliğe katılmak isteyen daha çok köy var ise aralarından seçtikleri saygın kişiler, aynı törenle benzer davranışı tekrar ederler.¹⁶⁰ Kadının göğsüne dokunulmasının sebebi, onun sahip olduğu annelik vasfıdır. Çünkü anne Çerkesler için en değerli varlıktır. Çerkesler için anne sütünden daha değerli bir şey yoktur. Bu davranışın tamamlanmasının ardından birliği kabul eden kişiler, Kur'an-ı Kerim'i ellerine alarak onun şahitliğinde bundan sonra birbirlerine her yönden karşılıklı yardımda bulunacakları için yemin ederler. Bahsedilen bu olay Temirgoylar ve Şemgohovlar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır. Çerkesler için çok önemli olan birlik ve beraberlik sağlayan bu yapay akrabalık kurumunun oluşmasında kadınların etkisi çok büyüktür. Kardeşlik adıyla bilinen bu olayla erkeklerin siyasal ve sınıfsal ittifakını resmileştirme yetkisi, geleneksel kurallar gereği kadına verilmiştir.

* Geleneksel erkek giysisi.

¹⁵⁹ Danilevski, a.g.e. s. 181

¹⁶⁰ Tekuyeva, a.g.m. s. 272

Oset bilim adamı V. Abayev toplumsal bir durum olan Kafkasyalı dağlı kadınların eğitimine dikkat çekmiştir. Kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmadığı görüşündedir. Bu bağlamda bilim adamı, eğitimci, yayıncı A. Gassiyev durumun vahametini şöyle açıklar: “*Kadın okulları toplumun zaaf noktasıdır. Kuzey Kafkasya’da bir kadın okulunun bulunmamasının başlıca nedeni, varlıklı nüfusun toplumun bir parçası olan kadınların eğitimine kayıtsız kalmaları ve şehir yönetimindeki ana rolüdür. Genç nesil kadınlara eğitim verilmesinin, onların egemenliğini sarsacağı inancındadırlar. Gelecekteki eşlerine eğitim verirseler, haremdeki boş vakitlerini kitap için harcarlar. O zaman ataerkil gelenekler olan korku, itaat ve sadakatin yok olacağını düşünürler.*”¹⁶¹ Gassiyev’in burada vurgulamak istediği eğitimsiz kadının ataerkil zihniyet tarafından daha kontrol edilebilir olduğu ve hâkimiyetlerini yitirmek istemeyen önceki otoritelerin kadın eğitime önem vermemesidir. Toplumbilim araştırmacısı İ. N. Boltenkova kadın eğitiminin önemini vurgulamak için makalesinde Pedagog H. A. Uruymagov’un görüşlerine yer verir: “*Eğitilmiş kadın farklı düşünür. Çünkü zihinsel olarak gelişmiş bir kadın, kız çocuklarını daha bilinçli bir şekilde yetiştirebilir ve onlara bağımsız bir yaşama giden yolu gösterebilir.*”¹⁶² Çünkü kadın, ancak özgürlükte doğal yeteneklerini gösterme fırsatı bulabilir. Kadınların eğitimsiz bırakılması onların sosyal ve politik uyanışlarını engellemiş, ataerkil feodal sistem içerisinde geri planda kalmalarına neden olmuştur. 18. yüzyıla kadar Çerkeslerde yetiştirme ve eğitim halk pedagojisi çerçevesinde gelişti. Bu sistemi oluşturan ahlaki ilkeler, normlar, davranış kuralları, yaşam tarzları ve manevi değerleriyle birlikte nesilden nesile aktarılarak gelişimi devam etti. Dağlı olarak da adlandırılan Kafkasyalı halklarının eğitime başlandığı ilköğretim 1803 yılında Yekaterinadar’da açıldı. 1866’da Maykop’ta ve 1868’de ise Labinski bölgesinde okullar açıldı. Adıgey’in Tahtamukay köyünde devrimden çok önce Rus yazar L. Tolstoy’un maddi desteği ile ilk kadın okulu açıldı. Rus klasik edebiyatına ait eserler, sözlükler, ders kitapları ile zengin bir kütüphane oluşturuldu.¹⁶³ Daha sonra Kuzey Kafkasya’nın diğer bölgelerinde gelişmeye bağlı olarak açılan okulların sayısı artmıştır. Açılan okullarla kadınların eğitim seviyesi yükselmiş, kadının

¹⁶¹ Gassiyev, A. A., *İzbrannyye proizvedeniya (Избранные произведения)*, Владикавказ, 1992, s. 39.

¹⁶² Boltenkova, İ. N., “Sotsiokulturnoye Polejieniye Jenşini v Kavkazskom Obşestve” (Po Materialam Vıstupleniy Gorskih Prosvetiteley) (Социокультурное положение женщины в кавказском обществе (по материалам выступлений горских просветителей), *Vestnik Kostromskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. N. A. Nekrasova*, Vıpusk: 2, Tom 14, 2008, s. 221 <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiokulturnoe-polozhenie-zhenschiny-v-kavkazskom-obschestve-po-materialam-vystupleniy-gorskih-prosvetiteley> (E.T.: Mart 2017)

¹⁶³ www.adygheya.ru/about/information/obrazovaniye-i-nauka/ (E.T.: Haziran 2018)

aydınlanmasına engel olan eğitim sorunu ortadan kalkmıştır. Tornau *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları* adlı kitabında Çerkeslerin eğitim hakkındaki bakış açılarına yer vermiştir: “Yüksek sınıftan Çerkesler okuma-yazmaya karşı çok ilgili değillerdi. Kadınları ise okuma-yazmaya son derece ilgi gösteriyordu. Aralarında Türkçe öğrenenler bile vardı. Bazen kadınlar resmi yazışmaları yapar, mektupları yazarlardı.”¹⁶⁴ diyerek eğitimin gelişimi açısından şartların olgunlaşmamasına rağmen kadınların bu konuda ne kadar ilgili ve gayretli olduklarının altını çizmiştir.

Kadınlara saygınlık kazandıracak bazı sosyal ayrıcalıklar verilmiştir. Bu ayrıcalıklar onların toplumdaki yerini belirler. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Çerkesler kadınları tamamen toplumdan izole eden, sosyal yönden onları tamamen ezilmiş pozisyona getiren durumlar içerisine girmemişlerdir. Aksine bu ayrıcalıklar toplum içinde kadına saygınlık kazandırmıştır.

2.4.2. Kadına Saygı

Bir toplumun ahlaki yapısını o toplumun kadınlarına olan davranışı ve saygısı belirler. Çerkes toplumunda genel itibariyle kadına karşı saygı içeren ve kendilerine has incelik taşıyan âdetler vardır. Çerkeslerde kadına karşı saygı işareti, ilk olarak onlara hitaplarında görülür. Yaşça büyük kadınlara “annemiz” kendisiyle yakın yaşlarda olanlara “kız kardeşim”, küçüklere ise “güzel” (dahe) derler.

Âdetlerde kadına saygı her şeyden önce kutsal görev anneliği üstlenmelerinden ileri gelir. *Çerkes toplumu kadınları fedakârlığı, koruyuculuğu, üretkenliği, saygınlığından ötürü onları her zaman özel bir yere koymuştur.*¹⁶⁵ Çünkü yuvanın temeli kadındır. Saygı sadece kadınlara gösterilen bir davranış değildir. Toplum içinde karşılıklı olarak gösterilir. Çerkes âdetlerine göre oturan bir erkeğin yanından yaşlı bir kadın geçse erkek ona hürmetinden yerinden kalkar. Bu kişi saçları ağarmış seksen yaşında bir ihtiyar bile olsa, bir kadın gördüğünde Çerkes gelenekleri gereği o da ayağa kalkmalıdır. Çerkeslerde yaşlı erkekler genellikle köylerde, yol kenarlarındaki bahçelerde, çimenliklerde biraya gelip sohbet ederlerdi. Bu yaşlılar otururken önlerinden bir kadın geçse hemen ayağa kalkarlardı. Kadınlar da onları rahatsız

¹⁶⁴ Tornau, *Bir Rus subayın Kafkasya anıları...*, s. 151.

¹⁶⁵ Devrim, a.g.m. s. 97.

etmemek için varsa başka bir yol oradan gitmeyi tercih derlerdi. Bu davranış karşılıklı saygı ve tevazunun göstergesi sayılırdı. Çerkeslerde yaşlı kadınlara duyulan saygı ne onun maddi durumundan ne de toplumsal konumundan kaynaklanırdı. E. Spenser, *Kafkasyalı bu halk arasında zavallı, yoksul bir kadına bile yaşlı ise büyük hürmet gösterildiğini* ¹⁶⁶söylemiştir. Bu davranış yaşlı olsun genç olsun her yaştaki kadına gösterilirdi.

Kadınların bulunduğu ortamda kavga etmek kadına karşı saygısızlık olarak görülürdü. Kadına kaba sözler edilmezdi. Ortamda bir kadın varken erkeğin ağzından uygunsuz bir kelime çıktıysa bu kişi, yaptığı hatayı telâfi etmek için kadına mutlaka bir hediye vermesi gerekirdi. Kadına gösterilen başka bir saygı ifade eden davranış da şudur: *“Hasta bir kadının yanında, bir kişi çok susamış bile olsa hasta kadına hürmetinden dolayı asla su içmezdi.”* ¹⁶⁷Çerkeslerde nezaket göstermek son derece önemliydi. Yalnızca kadınlara değil yaşlılara, misafirlere ve ilişki içerisinde olduğu bütün insanlara karşı da çok nazik davranılırdı. Bu saygı karşılıklıydı. Kim bir kişiye saygıyla yaklaşırsa, karşı tarafta ona o şekilde yaklaşmak durumundaydı.

Kadını toplumda savunmasız ve zayıf hale getirenin kadın cinsiyetinin biyolojik özellikleri olduğuna şüphe yoktur. *Bu nedenle bir kadınla savaşılmaya asla izin verilmezdi. Bu bir erkeğin onuruna ters düşerdi. Savaş sırasında bile bir kadını incitmek, aşağılamak ve hatta öldürmek kınanacak bir davranış olarak görülmüştür.* ¹⁶⁸Saygının temelinde olan hümanistik anlayışı gösteren bir diğer âdet ise şuydu: Dul bir kadının evinin önünden geçenler onun bahçesinde kesilmesi gereken odunları keserlerdi. Yoldan geçen kişinin genç olması gerekmezdi. Bu kişi ihtiyar da olsa kadının bu ağır işini yapardı. Kadınlardaki kırılğan ve zayıf yapı, erkeklerde ona yardım etme bilincini oluşturmuştur. Ayrıca bu Çerkes görgü kurallarının hümanistik temellerini meydana getirmiştir.

Çerkes kadınına gösterilen saygı kızların ve erkeklerin bir araya geldiği düğün gibi ortamlarda da belirgin bir şekilde görülmüştür. Saygı Çerkeslerin folklorik

¹⁶⁶ Spenser, E., *Puteşetviya v Çerkesiyu (Путешествия в Черкесию)*, Adıgeya 1994 Web sayfası: http://apsnyteka.org/467-spencer_puteshestvia_v_cherkesiu.html (E.T.: Ekim 2017)

¹⁶⁷ Kodcesau, a.g.m. s. 34.

¹⁶⁸ <http://adygi.ru/index.php?newsid=13767> (E.T.: Aralık 2017)

unsurlarından olan danslarında görülür. Kızlara düğün ortamında sağ taraf verilir. Çerkes düğünlerinde erkek dansa başlayacağı zaman genç kıza selam verir. Dans bittikten sonra erkek, kız yerine geçene kadar ona eşlik eder, selam verir, kıza sırtını dönmeden geri çekilerek yerine geçer. Erkeğin kıza selam vermesi ve ona arkasını dönmeden uzaklaşması Çerkeslerde saygının temelini oluşturur. Dansta yer alan saygı göstergesi olan bu davranış sadece yetişkinler için geçerli bir kural değildir. Dansa çıkan çocuklar da karşıdaki kıza selam vererek oyuna başlarlar. Küçük yaşlarda erkek çocuklarına kadınlara karşı olan bu ince davranış aşılanır.

Çerkeslerde fiziksel mesafe önemlidir. Sözlü iletişim kuracakları zaman kadın ve erkeğin aralarına belirli bir mesafe koymaları gerekmektedir. Mesafeyi korumak da bir saygı göstergesidir. Çerkes gelenekleri gereği herhangi bir yerde akrabalık ilişkisi yoksa, erkeklerin kadınlara kazara bile olsa fiziksel olarak dokunması büyük bir hakaret sayılır. Erkek kabahatinden ötürü özrünü, nazıkçe ifade etmelidir. Erkek bir kadından ayrılırken onu sağ tarafında bırakacak şekilde ayrılmalıdır ve ona asla arkasını dönmemelidir.

Han Girey saygı konusunu kitabında şöyle anlatır: “Çerkes kadını bir erkekle yolda karşılaşırsa kadın başını öne eğer ve onunla hiç konuşmadan, sessizce geçip giderlerdi. Aileden veya yabancı bir erkek eve girdiğinde kadın oturur haldeyse, gelen kişiye hürmetten ayağa kalkardı. Eve gelen kişi köle konumunda olsa dahi ona saygı duyar ve yerinden doğrulurdu. Bu saygı kadını küçülten bir durum olarak algılanmazdı, tam tersi kadını saygın konuma getirirdi.”¹⁶⁹ Çerkes bir aileye gelen konuk uğurlanırken, dışarıda bulundukları esnada kadınlar oradayken atına binemezdi. Böyle bir davranış kadınlara karşı bir saygısızlık olarak addedilirdi. Kadın ev içerisinde kocasından sonra gelirdi, toplum içerisinde ise erkekten daha kıdemliydi. Bu özelliği selamlama âdetinde görebiliriz. Eve bir konuk geldiğinde saygı göstergesi olarak konuk önce kocasına selam, verir sonra hanımını selamlar. Aile dışında ters bir düzen vardır. Önce kadına sonra kocasına selam verilir. Çerkesya'yı ziyaret eden K. Koh yazdığı notlarında bu konuya değinmiştir: “Her iki cinsiyetten bir grup dışarıda karşılaştığında önce kadınlar selamlanır.”¹⁷⁰ Bu cenaze törenlerinde de görülür. Başka bir köye cenaze için giden

¹⁶⁹ Girey, *Zapiski o çerkesii...*, s. 292-293.

¹⁷⁰ Koh, K., *Puteshestviye po Rossii v Kavkazskiiye zemli* [1836, 1837, 1838 gg.], *Имеемеческое по России в Кавказе земли* [1836, 1837, 1838 гг.] Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-koh_k-puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)

kafileden cenaze evinin avlusuna ilk olarak kadınlar girer ve orada önce kadınlara selam verilir. Sonra erkekler avluya girer. Cenaze sahiplerinden bir kişi de avluda gelenleri karşılamak için mutlaka hazır bulunmalıdır.

Çerkes geleneklerine göre kadınlara saygıyı ifade eden başka bir kural da şuydu: *Bir kadın yolda savaştan veya avdan dönen atlı bir erkekle karşılaşır, erkek avın veya elindeki ganimetin bir kısmını o kadına ayırmak zorundaydı. Çerkes şövalye yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası haline gelen bir geleneğe göre avdan dönen gençler, köyde güzelliği ile ünlenmiş bir kızın evine konuk olurlardı. Başarılı iş çıkardıkları için ve o genç kızın onuruna kadeh kaldırırlardı. Eğlencenin sonunda avcılarının her biri avının bir kısmını konuk olunan kıza bırakırdı.*¹⁷¹ Ayrıca o civarda saygın bir yaşlı kadın var ise ona da pay verilirdi. Bunun yanında yolda karşılaştıkları yabancı bir kadına da ganimetten verirlerdi. Bu şövalye tutum geleneklerde kadına saygı ilkesine dönüşmüştür. Han Girey saygı konusuna şöyle değinir: *Çerkeslerin ev hayatını diğer Asyalı halkların yaşam tarzına göre değerlendirip yargılayan herkes yanlış bir düşünceye sahiptir. Onların şövalyelik hırsı geleneklerine bazı güzellikler getirmiştir. Bu güzellikler arasında en dikkat çeken kadınlara atfedilen görkemli saygıdır.*¹⁷² Kadının önünden at üzerinde geçmek de saygısızlık olarak görülmüştür. *Atının üzerindeyken bir kadınla karşılaşan atlı, 20-30 metre ilerideyken atından inmeli. Kadının sağ tarafından geçmesine izin vermeli, atının eyerini ise sol eliyle tutmalı ve kadın geçinceye kadar öylece beklemelidir. Kadına sırtını dönmeden sola dönerek uzaklaşmalıdır.*¹⁷³ Burada erkeğin kadına sağ tarafı vermesinin nedeni erkeklerin hançer veya kılıçlarını sol tarafında taşımasıdır. Kadın erkeğin silahını görmesi ayıp olduğundan kadına geçmesi için sağ tarafı verilir.

Çerkeslerin yolda yürüyüşlerinde bile bir düzen vardır. *Bir erkek ve kadın yolda yürüdüklerinde kadın erkeğin solunda yer almalıdır. Eğer bu kişi evli ise kadın erkeğin solundan yürür. Anne veya kız kardeşi ise yine erkeğin sağında yer alırdı. Eğer iki kadın*

¹⁷¹ VII. Etika i etiket (Этика и этикет), s. 65. Web sayfası: <http://www.caucasusmorpheus.org/ru/wp-content/uploads/2011/09/etikette.pdf> (E.T.: Ocak 2018)

¹⁷² Girey, H., *Zapiski o Çerkesii (Записки о Черкесии)*, Nalçik 1978, s.117.

¹⁷³ VII. Etika i etiket (Этика и этикет), s. 63. Web sayfası: <http://www.caucasusmorpheus.org/ru/wp-content/uploads/2011/09/etikette.pdf> (E.T.: Ocak 2018)

varsa erkek kadınların ortasında yürürdü.¹⁷⁴ Bu davranış içeren ritüeller zor gibi görünse de Çerkeslerde akraba ilişkilerini anlamada yardımcı oluyordu.

Çerkeslerin bilinen halk bilgisi ve Çerkes geleneklerini ve uygulama esaslarını bir düzene koyan Kazanuko Jabağı kadınlara çok saygı duyardı. Kazanuko Jabağı'nın bununla ilgili bir anısı şu şekilde anlatılmaktadır: “*Bir gün dağlılardan bir grup erkek, Kazanuko Jabağı'nın evine gelir. Avluya girdiklerinde şaşırıp kalırlar. Kazanuko Jabağı kadınlarla birlikte bahçede soğan dikiyordur. Dağlı gençler şaşkınlıkla Jabağı'ye dönüp sorarlar:*

—*Kadınlarla soğan dikmek sana yakışır mı hiç?*

— *Kazanuko Jabağı, “Kim yardıma muhtaç bir kadına yardım etmezse o makbul bir erkek değildir.”*¹⁷⁵ diye cevap verir.

Ölüm döşeginde Kazanuko Jabağı'nın miras olacak sözlerini işitenler olmuştur: “*Hanımınızı aşığulamayın! Onu yargılayacağınız zaman iki kere düşünün.*”¹⁷⁶ Toplumda belli bir kesim kadına ataerkil bakış açısıyla yaklaşırsa da bu halk bilgisi, kadına değer verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kadınlar daha öncede belirtildiği gibi el işleri, temizlik, dikiş nakış gibi işlerle uğraşır, gerektiğinde evin erkeğine kolaylık olması açısından sadece tarladan alınan hasatın düzenlenmesinde yardım eder. Ağır tarla işleri, hayvan otlatma, odun kesme gibi zahmet gerektiren işleri yapmak zorunda değildir. Çerkeslerde söyle bir söz vardır: “*Tırpan ve balta kadının eline aldığı en kötü şeydir.*”¹⁷⁷ Kadınların böyle ağır işlerde çalıştırılmaması da kadına verilen değer ve saygının bir göstergesidir.

Kadınlarının saygınlığını şu atasözleri açık bir şekilde göstermektedir:

1. *TI'ıkhur şüzim yağagufetl'ıbzager aşıyiguxiyğaç'i, yets'ıts'ı - Kendine güveni olan bir koca hanımına saygı gösterir, kendine güvenmeyen erkek ise eşini sürekli incitir.*

¹⁷⁴ VII.Etika i etiket (Этика и этикет), s. 63. Web sayfası: <http://www.caucasusmorpheus.org/ru/wp-content/uploads/2011/09/etikette.pdf> (E.T.: Ocak 2018)

¹⁷⁵ <http://intercircass.org/?p=523> (E.T.: Şubat 2017)

¹⁷⁶ <http://intercircass.org/?p=523> (E.T.: Şubat 2017)

¹⁷⁷ Mafedzev, *Status jenşini v sisteme...*, s. 205.

2. *Pser yişi s'uzer yağagunaj- Kadının şerefi için can feda edilir.*
3. *Bzıtlfiğem yivbire zi khutlfiğer, zı çilağom yeğaxiyeşünep,şharem zi çilağom yavbire khutlfiğer,zı bzıtlfiğem yeğaxiyeşun - Bütün bir köy,bir kadın tarafından ayıplanmış erkeğin şerefini onaramaz, ama bir kadın, bütün bir köy tarafından ayıplanmış erkeğin şerefini kurtarabilir.*
4. *Şüzim yi hatırge pş'eşüşter faş - Kadının hatırı için yapabileceğin her şeyi yap.*
5. *Jığem yepxire habzer, bzıtlfiğemi yex- Kadının durumu yaşlının durumu gibidir. (yani aynı saygıya layıktır).¹⁷⁸*

Bu atasözleri ve yukarıda bahsettiğimiz kadına saygıyı ifade yaklaşımlar kadının toplumsal konumunu ve toplumda kadın algısını değerlendirmemiz açısından oldukça önemlidir. Yukarıdaki örneklerde açıkça görüldüğü gibi kadın her zaman sosyal bilincin ve varoluşun odağı olmuştur. “Dünyada kadın ile başlamayan hiçbir şey yoktur.” Bu nedenle Çerkes toplumunda kadınlar saygı konusunda hep öncelikli olmuştur.

2.4.3. Cenazelerde Kadın Davranışları

Çerkes halk kültüründe cenaze törenlerinde cinsiyete göre belirli davranış biçimleri vardır. Ölen birinin ardından ağıt yakmak, dövünmek Çerkeslerde kabul görülmez. Geleneklere uygun bir davranış değildir. Ölen kişinin annesi, kız kardeşi, karısı her kim olursa olsun asla toplum önünde sesli bir şekilde ağlamaz, kendini harap etmez. Bu görgü kurallarının bir parçasıdır. Bu davranış biçimi, eski zamanlardan bu yana hâlâ korunan âdetlerden biridir. Cenaze törenlerinde kadın ve erkekler ayrı gruplar halinde dururlar. Merhumu kabristana sadece erkekler götürür. Kadınlar bu törene katılmazlar. İtalyan gezgin D. Interiano Çerkesler hakkında yazdığı ilk raporunda, kocasını yitiren bir kadının cenazedeki tutumunu şöyle anlatmıştır: “*Merhum, kadından daha yüksek bir yerde duruyordu. Kadın gözünü hiç ayırmadan kocasına bakıyor, ağzından tek kelime çıkmıyor, ağlamıyordu. Çünkü ağlamak utanç verici bir durumdu.*”

¹⁷⁸ Hızal, A. H., “Adigelerde Aile Eğitimi Saygı ve İsim Takma Gelenekleri”, *Birleşik Kafkasya Dergisi* Ekim-Kasım-Aralık 2000 sayı:24, s. 4-5

¹⁷⁹ Bu davranış biçimi daha çok asil çevrede görülen bir davranış biçimiydi. Zira sıradan insanlarda, kölelerde yas durumunda kendini kısıtlama zorunluluğu yoktu. Benzer bir durumdan Han *Girey Çerkes Efsaneleri* kitabında da bahsetmiştir: “*Bu elem verici olayda, merhumun kız kardeşinin gözlerinden tek bir damla yaş akıyordu. Çevresindeki köylü kadınlar ağlıyor, çırpınıyorlardı. Onun bu metaneti ise herkesi çok şaşırtmıştı.*”¹⁸⁰ Cenazede gelenekler gereği kadınlar için uygulanan kısıtlamaları Nalçikova bir makalesinde şöyle ifade eder: “*Kadının kocasıyla vedalaşma hakkı bile yoktu. Kadına kocasının cenazesinin bulunduğu odaya girmesine izin verilmiyordu.*”¹⁸¹ Bu kural, Çerkes feodal toplum yapısının oluşma döneminde, Çerkes gelenekleri içerisinde iyice kemiklemişti. Kadınların cenaze davranışlarında İslam inancının da etkisi görülmüştür. İslam'a göre de ölen kişinin ardından ağıt yakmak, bağırarak ağlamak doğru değildir. Çerkeslerde gelenekler gereği kadınlardan böyle davranışlar beklenmezdi. Kadınlar acısını ve vefasını başka türlü gösterirdi. Kocasını ölen kadın, merhumun mezarını kırk gün boyunca günün herhangi bir saatinde ziyaret etmek zorundaydı. Onlar mezarı ziyaret etmek için tek bir günü bile kaçırmazlardı. 19. yüzyıldan sonra bu âdet terk edilmiştir.

Avankulat (dayı kültü) sisteminin görüldüğü dönemlerde, kadın için erkek kardeşinin önemi kocasına göre daha fazlaydı. Avankulat sisteminin uygulandığı bu dönemde kadınlar kocaları ile birlikte değil, erkek kardeşlerinin yanına gömülürdü. Ölen kadının erkeğe yakın olması için çiftin birlikte aynı mezara gömüldüğü zamanlarda olmuştur. Bu daha çok İslam öncesi Çerkeslerin Şapsığ boyunda görülmüştür. Karısı daha önce öldüyse onun kalıntıları mezarından çıkarılıp, bir köşede toplanır, sonra merhumun mezarına birlikte koyulurdu.

Eski cenaze ritüelleri artık günümüzde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Köylerde pek görülmesine de kentlerde artık cenaze törenlerine kadınların da yoğun katılımı görülmektedir.

¹⁷⁹ **İnteriano, D.**, Bit i Strana Zihov, İmenuyemih Çerkesami (Быт и страна зихов, именуемых черкесами) Adigi Balkartsı i Karaçayevsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XVIII-XIX), (Pod. Red. V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 52.

¹⁸⁰ **Nalçikova, E. A.**, “Steorotipi Jenskogo Povedeniya v Pohoronno-Nominalnih Obryadah Adıgov (Steorotipy ženskogo povedeniya v pohoronno-nominalnykh obryadakh adıgov)”, *İstoričeskiy Vestnik* VII, Nalçik 2008, s. 134.

¹⁸¹ Nalçikova, a.g.m. s.141.

2.4.4. Savaşta Kadının Rolü

Yaradılış itibariyle erkek güçlü, kadın ise daha narin bir yapıya sahiptir. Bu nedenle erkek savaşta aktif rol oynasa da kadın da zekâsıyla bu alanda önemli bir görev üstlenmiştir. Kadının savaş koşulları altında fonksiyonel konumu çok yönlüdür ve birkaç temel şekilde tezahür eder; savaşın güçlü bir uyarıcısı olarak savaşçı kadın, Çerkes savunma gücünde stratejik bir faktör olarak karşımıza çıkar. Çerkes kadınının askeri olarak harekete geçirici gücü ilk olarak evlilik geleneklerinde başlar. Çerkes kadını, sağlam bir askeri zafere sahip şanlı bir savaşçıyla evlenmeyi ister. Aksi takdirde hatırı sayılır, soylu, varlıklı bir ailenin oğlu bile olsa reddedilebilir. Bu nedenle Çerkes gençleri savaşa katılıp, harp alanında adını yücelten cesareti göstermek zorundadır. Bu durum Çerkes folkloruna görülür. *Jane prensi olan Canbulat'ın sevdiği kız, ona anavatanının şanına yakışır büyük bir askeri zaferle dönerse, onunla evleneceği şartını koşturmuştur. Ünlü Prens Uluda efsanesinde Prens, kızı için kendi yerine geçirebileceği askeri ünü olan bir damat aramıştır.*¹⁸² Kadınlar savaşın arka planında görünseler de aslında güçlü bir şekilde ön plana çıkmışlardır. Kadınların savaşlarda lojistik desteği çok önemliydi. Çerkes erkeklerinin günlük hayatta her işlerine koşan kadınlar, cephede de erkeklerden desteğini esirgememişlerdir. Savaşta bulunan askerlerin üniformalarını yine kadınlar dikmiş, yaralananlara tıbbi yardımı onlar yapmışlardır. Ünlü filozof F.Nietzsche'nin de dediği gibi: *Erkek savaş için iyi yetiştirilmeli, kadınsa savaşçının dinlenmesi için...*¹⁸³ Çerkeslerde de erkek savaşçı olarak yetiştirilir, kadın ise arka planda ona destek olandır. Fakat savaş kararı onlardan bağımsız alınmazdı. Çünkü *savaşın bütün yükünü çeken kadınlardı. Bu nedenle kadınların rızası olmadan erkekler böyle büyük sorumluluk getirecek savaş kararını tek başına vermezlerdi.*¹⁸⁴ Kadınlar görüldüğü gibi sadece savaşçıya yardımcı olmamış, savaş gibi önemli bir kararın verilmesinde önemli rol oynamışlardır.

¹⁸² “Rossiyskaya gendernaya istoriya s “yuga na “zapad”: Prosloye Opredeleyayet Nastoyaşeye (Российская гендерная история с “юга” на “запад”: прошлое определяет настоящее), Materiali Şestoy Mejdunarodnoy Konferensii RAİJİ i İEA RAN, 3-6 Oktyabrya 2013 goda, Tom 1, Kabardino-Balkarskiy Universitet, Nalçik-Moskva 2013, s. 165-167. Web sayfası: <http://www.kavkazoved.info/news/2014/11/17/funkcionalnyj-status-cherkesskoj-adygskoj-zhenschiny-v-usloviyah-vojny-xv-xix-vv.html> (E.T.: Haziran 2017)

¹⁸³ Nietzsche, F., *Zerdüşt Böyle Diyordu*, Varlık Yayınları 2002, s. 58.

¹⁸⁴ Ostahov, A. A., *Funksionalny status Çerkeskoy (Adıgskoy) jenşini v usloviyah voynı XV-XIX vv.)* (Функциональный статус черкесской (адыгской) женщины в условиях войны -XV–XIX вв.) *Rossiyskaya Gendernaya İstoriya s “yuga na “zapad”: Prosloye Opredeleyayet Nastoyaşeye*, Tom 1, Nalçik-Moskva 2013, s. 166.

Kadınların acımasız bir savaşın başlamasında kilit rol oynadığı zamanlar da olmuştur. Bu duruma, *bir Türk paşası tarafından Çerkes gelininin kaçırılmasının ardından, Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devletinin Kafkasya'daki kalesi olan Azak Kalesinin misilleme olarak yakılması örnek gösterilebilir.*¹⁸⁵ Benzer bir olayda (1817-1864) Kafkasya-Rus savaşında yaşanmıştır. Rus ordusunun Çerkesya'ya yaptığı seferlerde Ruslar'ın Çerkes kadınlarına ve çocuklarına işkence etmeleri üzerine onlara misilleme olarak, Çerkes Kordon Hattında Ruslara karşı seri saldırılar düzenlenmiştir.

Kadınların savaş koşullarındaki durumu ile ilgili bir diğer argüman ise onların doğrudan savaşa katılmalarıydı. Çok sayıda Çerkes kızı binicilik ve silah kullanma becerisine sahipti. Babaları ve kardeşleriyle birlikte savaşa katılmalarına izin veriliyordu. Çerkes kadınının savaşta arka plan olmanın dışında fevkalade savaşçı olarak sahneye çıktığı anlar da vardır. *Çin Hanlığının Kabardey topraklarına düzenlediği saldırılarda sıradan bir kadın olan Latin Kay, Çin Hanlığının en iyi savaşçısı Vityazya Kaysyna'yı yenerek Çin ordusunu Kabardey topraklarından geri çekilmeye zorlamıştır.*¹⁸⁶ Kadının savaş sahnesine çıktığı durum edebiyat eserlerinde de ifade edilir. Rus şair Lermontov'un *İsmail Bey* adlı uzun şiirinde Prens İsmail'in yanında savaşa katılan Zara karakterinde görülmektedir.

18-19. yüzyılları arası yazılan eserlerde, Çerkes kadınlarının savaşçı özelliklerine vurgu yapılmıştır. Fransız seyyah A. Motre: “*Çerkeslerin kadınları oldukça iyi atlılardı. İyi bir avcı, aynı zamanda ok atmakta da son derece ustaydılar.*”¹⁸⁷ demiştir. Benzer görüş K. Koh tarafından da dile getirilmiştir: “*Kızlar genellikle erkek kardeşleriyle büyürler. Onlar gibi at sürmeyi iyi bilirler. Ok atmakta da hünerlidirler.*”¹⁸⁸ Kadınların cesur oluşları dilden dile dolaşmaktadır. Bu kadınlar düşman yerleşim yerlerine saldırılarında ve boğa kaçırmalarıyla da meşhur olmuşlardır. Çerkes kadınlarının savaşçı olmadıklarını ileri süren L. Lyule'nin şüphelerini çürütmektedir.

¹⁸⁵ Ostahov, a.g.m. s.166

¹⁸⁶ Ostahov, a.g.m. s.167

¹⁸⁷ **Motre**, A. D., “*Puteşestviye gospodina A de la Motre v Yevropu i Aziyu (Путешествие господина А. де ла Мотре в Европу, Азию и Африку)*”, Çerkeşenka, (Ed. H. H. Skunov ve İ. H. Skunova), Maykop 1992, s. 47.

¹⁸⁸ **Koh**, K., *Puteşestviye po Rossii v Kavkazskie zemli*[1836, 1837, 1838 gg.], *Путешествие по России в Кавказе земли*[1836, 1837, 1838 гг.] Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-koh_k_puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)

Çerkes kadınlarının savaş alanlarında sağladığı en büyük kazanç, Çerkes savaşçıların morallerini yükseltmeleriydi. Bu moral askerin olağanüstü direnç göstermesini sağlamıştır. Bu husus Çerkeslerde askeri tarihin sayfalarında sıkça görülür. *Eski Çerkes efsanelerinin birinde bir Çerkes boyu olan Janeler, Kırım Tatarlarıyla savaşmadan önce savaş alanına eşlerini getirirlerdi. Eşlerinin varlığı onların kaçma olasılığını ortadan kaldırıp, olağanüstü bir cesaret göstererek, son derece kararlılık ve azimle sayısız düşmanı yenmeye zorlardı.*¹⁸⁹Görülüyor ki kadınlar savaşın her yönüyle erkekler üzerinde etkili olmuştur.

Sonuç olarak savaş, ağırlıklı olarak erkek faaliyeti olarak görülse de kadınlar savaşa ya aktif olarak katılmış yada arka planda destek vermiştir.Çerkes erkeklerinin cesaretinin ve askeri başarılarının ardında kadınlar bulunmaktadır. Onların telkinleri erkelerin savaşçı yanlarını tetiklemiştir. Bir bakıma savaşta kadın ve erkeğin durumu bir tarafı dişi diğer tarafı erkek olan ikiyüzlü Roma tanrısı Janus'a benzer. Biri diğerinin gölgesi ve ayakta kalmasını sağlayan tek güçtür. Kadınların bu gücü onların toplumsal yerini belirleyen önemli bir husustur.

¹⁸⁹ Ostahov, a.g.m. s.167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.GİYİM -KUŞAMLARI

Giyim, insanın var oluşundan bu yana, bedenini doğa şartlarına karşı korumak amacıyla ortaya çıkmış bir olgudur. Giyim her toplumun kendi sosyolojik, ekonomik, folklorik yapısı ile birlikte yaşadıkları coğrafi koşullar ve iklim şartlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Giyim-kuşam etnik toplulukların tarihsel gelişimi boyunca sadece onları birbirinden ayıran kültürel bir simge değil, aynı zamanda etnik grubun manevi değerlerini yansıtmaya açısından önemli bir unsurdur. Bu geleneksel öğeler içeren giyim tarzı sayesinde toplumlarla ilgili pek çok bilgi edinebiliriz.

Bu bölümde geleneksel yaşayışa sahip Çerkesler de kadın giysileri üzerinde durulacaktır. Giysinin semantiği ve temel unsurları anlatılacaktır.

3.1.Geleneksel Kadın Giysisi

Çerkesler geleneksel giyim-kuşam en erken 6. yüzyılda oluşmaya başladı. O dönem Hristiyanlık dininin hâkim olduğu ve Bizans'ın etkisinin görüldüğü bir dönemdi. Bu nedenle kıyafetlerin son şeklini alması biraz geç dönemde gerçekleşmiştir. Geleneksel giysi son formunu 18-19. yüzyıllarında almıştır. Özellikle 14-15. yüzyıllardaki formu günümüzde kullanılan kıyafetlerin prototipleridir.

Geleneksel kostüm üzerine en kapsamlı çalışmayı Kafkas araştırmacısı Ye. Studenetskaya yapmış ve 16.yüzyıldan başlayarak 20.yüzyıla kadar ki dönemden başlayıp, kostüm tipolojisi ve sınıflandırmasını hazırlamıştır. Etnograf M. Azamatova ulusal Çerkes giysilerinde süslemeler ve diğer ayrıntılar üzerine çalışmıştır. Tarihçi ve etnograf E. Shilling kıyafet tasarım ve semantiği üzerine çalışma yapmıştır. N. Neflyuşeva ise eserinde kadın kıyafetlerinde kullanılan renklerin ve sembollerinin anlamları üzerine yoğunlaşmıştır.

Çerkes kıyafetlerinde simetri ve zarafet çok önemlidir. Han Girey geleneksel Çerkes kıyafetleri için şu yorumu yapmıştır: “*Çerkesler giysilerinde çok özenlidirler. Kıyafetlerini oluşturan her bir parça birbiriyle son derece uyumludur. Giysileri çok şık ve muazzamdır.*”¹⁹⁰ Avrupalı yazarlar Çerkeslerin maddi kültürünün bir unsuru olan ulusal giysilerinin estetik tasarımına verilen önemin yaşam koşulları, coğrafi konunu ve tarihsel koşulları dışında, onların derin bir estetik anlayışlarıyla bağlantılı olduğunu düşünürler.

Çerkes halkları arasında geleneksel erkek kostümü birbirine çok benzer motiflere sahiptir. Üst tarafa giyilen “çerkeska”, ayağa giyilen özel yapılmış “l'ey” adı verilen ayakkabı ve başa taktıkları kürk kalpak. Kadın kıyafetleri ise daha çok yerel çeşitliliği sahiptir. Yalnızca kadın kıyafetlerinde farklılıklar görülür. Belirli parçaları genel özellik taşıırken, belirli parçaları özel anlam taşır. Başlık her iki cinsin yerel kıyafetlerinde tamamlayıcıdır. Çerkes kıyafetlerinin en önemli özelliği uzun süre dayanıklı olmasıdır.

Üst giysi olan bel kısmından daralıp, bileklere kadar uzanan kaftan, kaftanın içine giyilen uzun bir gömlek, şalvar, kemer, başlık ve ayakkabı geleneksel kadın kostümünün temel parçalarıdır. Çerkesler kaftana “sey” derler. Geleneksel kıyafetlerinin her ögesi bir kompozisyonun özel birer parçası gibidir. Bu kompozisyonda en dikkat çeken parça kaftandır (sey). Kaftan (beşmet prototipi) bel kısmından daralıp ayaklara kadar hafif genişler. İki yakası birleşmez. Kaftanlar renk olarak genellikle koyu renkte dikilir. Çerkes kadın kıyafetlerinde fosforlu renkler kullanılmaz. Çerkeslerde soylu veya köylü olsun kıyafet formunda hiçbir farklılık yoktur. Alt sınıftan kadınlar ve genç kızlar günlük işlerle meşgul olduklarından, daha rahat hareket etmeleri için kaftanın etek boyunu biraz daha kısa tutmuşlardır. Soylu kızlar kısa etekli kaftan giymezler. Onlar günlük işlerden bağımsızdır. Bu nedenle daha şık giyinirler. Kabardey bölgesini ve Çerkesya'yı ziyaret eden Türk gezgin Evliya Çelebi, yerel sakinlerinin giyim kuşamlarından bahsederken, *asil soylu kadın ve genç kızların giydikleri kaftanda Müslüman ve İran giyim kültürünün etkisinin olduğunu*¹⁹¹ dile getirmiştir. *Kaftan özellikle 18. ile 19. yüzyıllar arasında kadın ve erkek*

¹⁹⁰ Girey, *Zapiski o Çerkesii...*, s. 242.

¹⁹¹ Çelebi, E., *Kniga puteşestviy (Knuza Pymeuuecmuü)*, Maykop 1979, s 61.

*kostümlerinin bir parçası olmuştur.*¹⁹². Kaftanın içine içlik diyebileceğimiz bir tür gömlek giyilir. Gömleğin boğaz kısmı hâkim yaka şeklinde dik ve yuvarlak formdadır. Boyuna kadar iliklenir. Üste giyilen kıyafetler daha ağır kumaşlardan yapılır. (*Beloreçenski'nin mezarlarından çıkarılanlar kalın ipek, brokar, aksamik kadifedir*).¹⁹³ Uzun gömleğin ya da elbisenin altına en son olarak “ğünşenç” denilen pantolon giyilir. İçe giyilen gömlek, alt elbise ve pantolon genellikle beyaz, pembe, mavi renkte ince kostik, saten ve ipek kumaştan dikilir. Çerkes giysisinin başka bir parçası da başa takılan ipek şaldır. Bu şal kızları haşerelerden de korur. Genç kadın, gelinliğine taktığı ipek şalı, ilk gecesinden sonra en yakın arkadaşına hediye eder.

Çerkes geleneksel kostümü pitoresk bir eser gibidir. Onun tablo konusu olmaya degecek güzelliği birçok Rus ve yabancı ressama ilham vermiştir. Kadın kıyafetlerinin güzelliği ve benzersizliği, Avrupalılarda da estetik bir zevk uyandırmıştır. Çerkes kıyafetleri belirli bir dönem Avrupa'da moda olarak kullanılmıştır. E. Spenser karşılaştığı Şapsığ kabilesinin liderlerinden birinin karısının giysilerini şöyle tasvir eder: “Aynı zamanda bir anne olan kadın, gümüş metallere kaplı, mavi şık bir elbise giymişti. Gümüş ile süslü bir kemer, renkli bir pantolon, ayağında kırmızı renkte bir ayakkabı vardı. Başına boynu ve omuzlarına zarifçe düşen saçlarını tamamen kapatan bir şal takmıştı. Türk usulü şal, bedenin büyük bir kısmını sarıyordu. Elbisenin detayları olan altın ve gümüş ipliklerle yapılan işlemlerdeki ince işçilik ve mükemmel tasarım, oldukça dikkat çekiciydi. Özellikle üzerindeki metaller, antik Venedik ustalarının elinden çıkmış gibi fevkalade görünüyordu.”¹⁹⁴ Ünlü tarihçi araştırmacı F. Dubrovin, kadınların elbiselerinin el yapımı kumaşlardan dikildiğini, bileklere kadar uzunlukta olduğunu, renk olarak genellikle mavi tercih ettiklerini, giysisinin altına giydikleri pantolonun pamuklu kumaştan yapıldığını, yine üst giysisi olarak sert pamuk kumaştan dikilen kaftan giydiklerini ifade etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹² **Studenetskaya**, Ye. N., *Odejda narodov Severnogo Kavkaza XVIII-XX vv. (Одежда народов Северного Кавказа XVIII-XX. вв.)*, Maykop 1989, s. 45.

¹⁹³ Natho, a.g.e. s.109.

¹⁹⁴ Çuntıjeva, a.g.e. s. 60.

¹⁹⁵ **Dubrovin**, N. F., *İstoriya voynı i vladıçestva russkih na Kavkaze: Tom I. (История войны и владения русских на Кавказе том 1)*, Sankt-Peterburg 1871, s. 291. Web sayfası: <https://www.runivers.ru/lib/book3084/> (E.T.: Şubat 2018)

Evli kadınlar ve genç kızların giysilerinin formunda bir fark yoktu. Dekorasyon ve renk şeması açısından farklılıklar bulunurdu. Genç kızların elbiseleri daha canlı renklerde çoğunlukla kırmızı veya karışık renkte olurdu. Giysilerinde uyumsuz renkler asla kullanılmazdı. Evli kadınların giysilerinin renk tercihleri biraz daha ölçülü olurdu ve genellikle koyu renkler tercih ederlerdi. Kemer giysilerin zorunlu bir parçası değildir, yalnızca varlıklı ailelerin kızları ve soylu erkeklerin hanımları takarlardı. Giyilen giysinin kumaşının kalitesi, kullanılan renkler, desenler kadının ait olduğu sınıfa, yaşına, evli yada bekâr olduğuna işaret ediyordu. Sosyal statüsü yüksek olan kadınlar günlük hayatta da süslemeleri olan kıyafetler giyerlerdi. *Soylu kadınların giysileri daha kaliteli ve pahalı kumaşlardan yapılırdı. Yaşlı kadınlar açık renkte, sade, pamuklu kumaştan yapılmış elbise giyerlerdi. Onların giysilerinde genç kadınların ki gibi yoğun süslemeler yoktu.*¹⁹⁶ Soğuk havalarda yaşlı kadınlar yünlü bir şal örterlerdi. Kadınlar bazen eldiven takarlardı. Genellikle bu eldiven koyun derisinden yapılırdı.

Halk arasında en fakir kesim bile özel günlerde kıyafetlerine çok özen gösterirdi. Böyle günlerde giydikleri giysilerin kumaşları, süslemeleri, renkleri daha özeldi. Kadın giysileri sadece geleneksel anlamda estetik göstergesi değildi. Aynı zamanda kadınların bireysel olarak zevklerini ve tarzını da yansıtırdu. Düzensiz dikilmiş, özensiz motifler ve parlak renkler tercih edilmezdi. *Kırmızı renk aristokrat kültürün bir yansıması, soyluluğun sembolüydü.*¹⁹⁷ Üst giysilerinde *Çerkes kızları turuncu, mavi, yeşil renklerini pek kullanmazlardı.*¹⁹⁸ Yaşlı kadınlar ise genellikle koyu renk elbise giymeyi tercih ederlerdi. Kadınlar kırmızı ve beyaz rengi giysilerinde kullanırken, erkekler başlıklarında beyaz rengi, giysilerinde de kırmızı rengi kullanmazlardı. Üst giysi için kullanılan ipek kumaş genellikle koyu bordo, koyu mavi, koyu yeşil gibi mat renklerde olurdu.

3.1.1. Kadın Ayakkabısı (Tsokhehurai)

Kadın ayakkabısı (tsokhehurai), Çerkes kadınlarının geleneksel ayakkabılarıdır. Soylu kadınların giydikleri ayakkabı, açık renklerde ve yumuşak deriden yapılırdı. Ayrıca üzerinde işlemleri olanlar da vardı. Köylüler ve köleler deri veya keçeden

¹⁹⁶ **Taysayev, K. U.,** *Modernizatsiya traditsionnogo bita Osetin v XIX veke (Модернизация традиционного быта осетин в XIX веке)*, Vladikavkaz 2008, s. 106.

¹⁹⁷ Gubjnokov, a.g.e. s. 36.

¹⁹⁸ Studenetskaya, a.g.e. s.48.

yapılmış ayakkabı giyerlerdi. Yazları köylü kızları çıplak ayakla gezerlerken, aristokrat ailelerin kızlarını kimse çıplak ayakla görmezdi. Asil soylu genç kızlar düğünlerde takunyaya benzer yüksek ayaklıklar giyerlerdi. *Bu ayakkabı ayaklık (phevak'e) diye adlandırılır. Yerden 20 cm. yüksekliktedir. Uzun ayakkabı, uzun başlık, kadının görkemli kıyafeti kadının soylu olduğunu gösterir.*¹⁹⁹ Genç kız dansa çıkacağı zaman iki kız arkadaşı ayaklığı çıkarmasına yardım eder, kız dansa çıkar, oyun tamamlandıktan sonra yine bu iki kızın yardımıyla ayaklığı tekrar giyer ve düğün sırasına geçerlerdi. Bu ayaklıklar kadının toplumsal statüsünün bir göstergesi olmuş ve kadının konumunu belirleyen bir unsur haline gelmiştir.

3.2. Giysinin Semantik Unsurları

Nesilden nesle aktarılan ve maddi kültürün bir ürünü olan geleneksel Çerkes giysisinin işlevsel açıdan semantiğini oluşturan bazı özellikleri vardır. Etnografik verilerinden çıkan analizlere göre S. Hokon etnik Çerkes giysisinin karmaşık formda olup, özgün fonksiyonel özelliklere sahip olduğunu vurgular ve giysilerin tasnifini şu şekilde yapar:

1-) *Kuzey Kafkasya'nın değişken hava şartlarına göre görünen ve görünmeyen elbise detaylarıyla çok katmanlı olması.*

2-) *Kesimi ve dikişi ile insan vücudunun önemini vurgulaması ve vücut hatlarının belirgin gösterilmemesi.*

3-) *Çerkes insanın günlük uğraşlarına bağlı olarak giysilerin fonksiyonel ve rahat olması.*

4-) *Çerkes kimliğine vurgu yapan güzellik ve ahenge duyulan hayranlığı yansıtması açısından elbisenin estetik olması ve süsleme ve metallere donatılması.*²⁰⁰

Çerkes giysilerinin oluşmasında sadece doğal koşullar etkili olmamıştır. Özellikle kadın giysilerinde kadının doğasına uygun bir şekilde tasarlanmıştır.

¹⁹⁹ **Saralp, M.**, *Adigskiy natsionalnyy kostum v kontekste vremeni (Адыгский национальный костюм в контексте времени)*, Saint Petersburg 2009, s. 70.

²⁰⁰ **Hokon, S. E.** *Etnokostyum v sovremennoy v kulture Adıgov: Sotsiokulturnıye aspekty (Этнокостюм в современной в культуре адыгов: Социокультурные аспекты)*, *Saratovskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Univeristeta*, Saratov 2014. Web sayfası: <http://www.dslib.net/teorja-kultury/jetnokostjum-v-sovremennoj-kulture-adygov-sociokulturnye-aspekty.html> (E.T.: Eylül 2017)

20. yüzyılda Rus kültürünün etkisi ile Çerkes kıyafetlerinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kafkasya'da yeni kadın giysilerinin ortaya çıkmasının ardından, geleneksel kıyafet kültürü terk edilerek etek, ceket, eşarp, gömlek, bluz gibi yabancı modası olan parçalar tercih edilmeye başlanmıştır. Kaynaklara göre kültürün ayrıntıları belirli eğilimler neticesinde değişmeye başlamıştır. Eski zamanlarda farklı topluluklar tarafından taklit edilen Çerkes kıyafetleri işlevselliğini ve popülaritesini kısmen de olsa kaybetmeye başlamış, yerini çoğunlukla Rus kent kültüründen alınan kumaşlar ve daha pratik, moda uygun kıyafetler almaya başlamıştır.

3.3.Korse(Pşa)

Çerkes kızları 9-10 yaşlarına bastıklarında korse (pşa) takmaya başlarlar. *Korse bekâretin simgesi sayılır. Evlendiklerinin ilk gecesinde genç kızın korsesini kocası çıkarır.* ²⁰¹ Korse genellikle keçi derisi veya maroken deriden yapılır. Göğüslerinin gelişmesini engellemek için belden göğse doğru sıkıca iki ahşap levha yerleştirilir. Göğsünün üzerine gelen kısımdan bastırılıp korsenin içine sıkıştırılır. Belden sıkıca bağlanır. İnce bel, düz göğüs Çerkesler için ideal güzellikte temel ölçüttür. Düz göğüs bekâretin göstergesiyken, iri göğüs annelik işareti olarak görülür. D. Monpere: “*Vücuda direk giyilen korse, beli ve göğsü sıkıştırır. Korse belin ince, göğsünde küçük kalmasını sağlar.*” ²⁰² Korseyi takarken iki elinin baş ve işaret parmağıyla belini kavraması ve parmakların birbirine değmesi gerekir. Eğer değmezse bu kızın yeteri kadar zayıf olmadığı anlamına gelir. Kız belinin incelmesi için diyet yapar. Korse geleneksel formda giyilen gelinliğin de en önemli parçasıdır. Han Girey istisnasız bütün kızların korse giydiğini söylemiştir. Fakat korse sadece soylu ailelerin kızları için bir zorunluluktur.

3.4.Süslemeler

Geleneksel kadın giysisinin dekoratif tamamlayıcı unsurları göğüs üzerine dikilen metal süsler, çeşitli desenlerin kullanıldığı savat işlemeli kemerler, farklı formlarda yapılan armaların işlendiği başlıklar ve aksesuarlardır. Kadın ve erkek giysisi, alt ve üst kısmı birbirinden ayıran bir forma sahiptir. Üst kısmı üçgeni andırır. Bu şeklin

²⁰¹ Mafedzev, *Status jenşini v sisteme...* s. 205.

²⁰² **Monpere**, D. D., “*Puteşestviye po Kavkazu k Çerkesii Abhaztsam (Путешествие по Кавказу к Черкесии абхазцам)*”, Adigi Balkartsı i Karaçayevsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XVIII-XIX), (Ed.V. K. Gardanova), Nalçik 1974, s. 443.

arkaik bir anlamı vardır ve dağları sembolize eder. Çerkeslerin mitolojisine ait ontolojik bir unsurdur. Erkek kıyafetlerinde siyah-beyaz rengin kullanılmasında arkaik bir anlamı vardır. Nart mitolojisinde siyah karanlığı, beyaz aydınlık bir yaşamı simgeler. Kadın elbiselerinde ise sarı renk, yıldızlar ve sırma gibi işlemler çok kullanılır. Yine Nartlarda sarı renk güneşi sembolize eder. Canlılığın ve yaşamın simgesidir. Giyside kullanılan üçgen motif -doğurganlığı; kare-toprağı ve bereketi simgeler. Hayvan figürleri pek kullanılmaz. Sadece kuş figürüne yer verilir. Güneşi sembolize eden daire, yıldız ve boynuz şeklinde figürlerde yine doğurganlıkla ilişkili mitoloji ile ilintili motiflerdir.

Genç kızların ve kadınların kıyafetleri çok zengin bir şekilde dekore edilir. Gündelik kıyafetler daha mütevazı olur ve süsü daha azdır. Ama özel kıyafetlerde kullanılan süsler çok özeldir. Özel kıyafetlere altın işleme yapılır. Altın işleme (zalatoye şityo) Çerkesler için çok önemli bir sanattır. Bütün Çerkes kızları bu işlemeyi bilir. Geleneksel kostümlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Ayrıca kullanılan motifler de çok önemlidir. Özel anlamları vardır. *Çiçek ve bitki motifleri, geometrik şekiller sıkça kullanılır. Göğsünde tutturulmuş düğme ve tokalar gümüş veya altın kaplama ile yapılır.*²⁰³ Giysinin kolunda bulunan dirsekten yere kadar uzanan kol uçlarına bu motiflerden işlenir. Kollarındaki bu uzun parça asaletin sembolüdür. 18-19. yüzyılları arasında tarihçilerin yazarların açıkladıklarına göre geleneksel kıyafetin kol kısmındaki detaylar 19. yüzyılın sonuna doğru değişerek *dirseklerden daralan lob şeklinde bir forma dönüşmüştür.*²⁰⁴ Giysinin üzerinde bulunan süslemeler dışında kadınlar küpe ve yüzük gibi aksesuarlar da kullanmıştır.

3.4.1.Kemer

Kemerler hem erkeklerin hem kadınların kıyafetlerinin bir ayrılmaz bir parçasıydı. Kemer 3-4 cm genişliğinde, parlak desenli, gümüş veya metal tokayla sabitlenmiş deri olup, karmaşık kabartma desenlerden yapılmıştır. Elbisenin beline takılan kemer genç kızlarda ve kadınlarda gümüş işlemlerle süslenirken, yaşlı kadınların kemerleri deri, sırma yahut dokuma kumaştan yapılarak süslenir.

²⁰³ **Andreyevna, V. V.**, “İstoricheskiy analiz Çerkesskogo natsional'nogo kostyuma” (Исторический анализ черкесского национального костюма) <http://www.nauka.x-pdf.ru/17istoriya/385816-1-andreeva-varvara-vladimirovna-docent-kafedri-dizayna-kostyuma-ano-institut-biznesa-dizayna-nacionalniy-tradicionni.php> (E.T.: Ocak 2017)

²⁰⁴ Natho, a.g.e. s. 111-112.

3.4.2.Başlık (Pao, Paa)

18-19. yüzyıllar arasında kadınlar özel günlerde altın işlemeli kadife başlık takarlardı. 19. yüzyıldan sonra başlık artık kullanım dışı kalmış, kadınlar günlük hayatta ipek şal takmaya başlamıştır. *Kız çocukları 14 yaşından sonra başlık takmaya başlarlar. Bu yaş artık onun genç kız olduğunu, aynı zamanda düğünlere katılma yaşının geldiğinin göstergesidir.*²⁰⁵ Kadın evlendikten sonra ilk doğumu yapana kadar bu başlığı takar. Doğumla birlikte çıkarır. Genç kızlarla evli kadınların giysilerinde başlarına taktıkları başlık dışında bir fark yoktur. Kadınların ve erkeklerin taktıkları başlık ise birbirinden çok farklıdır. Belorenceski'nin bulgularına göre kadınların başlıkları konik bir biçimindedir. Tepesinde ufak bir hilal bulunur. Soylu kızlarının başlıkları gümüşten yapılırken köylü kızlarıinki ya kumaştan ya da keçeden yapılır. Başlıktaki süslemeler giysilerindeki gibi parlak ve oldukça gösterişlidir. “Altın işlemeli başlığı” (dışe pao) genellikle soylu ailelerin kızları takarlar. Bu başlık son derece şık ve fevkalade sağlam olur. *Soylu kadınların başlıklarına bulunan hilal, diğer kadınlarınkinden ayrıdır. Hilâlin büyüklüğü soyluluğunun göstergesidir.*²⁰⁶ Süslemeleri genellikle saçak, sırim, sırma, yaldızlı şeritler ve yine özgün arma ve motiflerdir.

Başlık ve şalın kadını kötü gözlerden korumak gibi semantik bir anlamı vardır. Kadında olduğu gibi bir dağlı erkeği içinde başlık silahı kadar önemlidir. Çerkeslerde Kadın başında şal olmadan, erkek de hançeri ve başlığı olmadan kimseye görünmez. Studenetskaya'nın ifadesiyle: “*Başlık sıcak tutması için takılmaz, başlık bir erkeğin izzetinefsi ve şerefının bir simgesidir.*”²⁰⁷ Bu nedenle bir erkeğin kalpağını düşürmek, Çerkeslerde bir kadının elbisesini kesmek gibi hakaret sayılır. Başlık hem erkek hem de kadın için onun toplumsal konumu ve değerini belirleyen unsur olmuştur.

3.5.Gelinlik

Çerkeslerin kadim kültürlerinden gelen giyim kuşamın en önemli parçalarında biri de gelinliktir. Çerkeslerin yaşam tarzlarına ulusal giyim kuşamlarına göre gelinlik de günlük giysilerini oluşturan ana parçalarla benzerlik gösterir. Gelinliğin temel parçaları: Kaftan (sey), gömlek, iç elbise (cane), korse, başlık, duvak ve ayakkabıdır.

²⁰⁵ *Etnoetiket narodov Severnogo Kavkaza (Этноэтикет народов Северного Кавказа)* (Ed: V.A.Tişkova) Moskva-Pyatigorsk 2014, s. 19. Web sayfası: <http://iea-ras.ru/index.php?go=Files&in=view&id=134> (E.T.: Mayıs 2017)

²⁰⁶ Natho. a.g.e. s. 110-111.

²⁰⁷ Studenetskaya, a.g.e. s. 113-223.

Kızlar 12-13 yaşlarından itibaren kaftan giymeye başlarlar. Düğünlere, şenliklere kaftan giyip giderler. Kaftan gömleğin üstüne giyilen parçadır. Kadife, saten, ipek gibi kaliteli kumaşlardan dikilir. Omuzlardan bele doğru daralır ve kemer ile iyice sıkılır. Gevşek olursa fiziği güzel göstermez. Mümkün olduğunca sıkı şekilde kemerle sıkıştırılır. Kaftanın yakası, yan kısımları ve etek kesimi, sırma şerit ve altın ipliklerle yapılan nakış süslemelerle kaplıdır. Kaftanın altına geniş ve uzun ipek veya basma kumaştan dikilmiş, el bileklerini kapatacak şekilde kırmızı veya sarı renkte gömlek giyilir. Gömleğin altında ayaklara kadar uzanan saten bir elbise bulunur. Kol kısımları kaftana bağlıdır.

Kemer, Çerkes gelinliğinin önemli parçalarından biridir. Gümüş kemer çeyiz olarak nesilden nesile aktarılan miras olarak bırakılır. Kemer üzerine gümüş oyma işlemler bulunur. Genç kızın ince belini daha da belirginleştirir.

Başlık, gelinliğin bir diğer önemli parçasıdır. Kırmızı kadife kumaştan yapılır. Alt tarafı düz, konik biçimindedir. Üzerinde çeşitli motifler ve nakış işlemler bulunur. Başlık hem gelini dış etkenlere karşı koruyan bir unsur hem de kadının düğünün en önemli kişisi olduğunun göstergesidir. Duvak, başlığın üzerine yüzünü kapatacak şekilde ince, beyaz ipek bir şaldan yapılır. Ayrıca gelin evinden çıkacağı zaman duvağın üzerinden kırmızı bir şal örtülür. Bu yeni hayata adım attığını gösteren yerel âdetlerden biridir. Gelinliğin altına giyilen ayakkabı geleneksel günlük giysinin altına giydikleri ayakkabı ile aynı formdadır. Ahşap, yüksek takunyaya benzer. Ayaklık şeklinde gelin ayakkabısı çoğunlukla yüksek sınıfa mensup genç kızların giydikleri ayakkabılardır.

Gelinlik üzerinde dikkat çeken bir diğer unsur da üzerinde bulunan motiflerdir. Çeşitli anlamları olan bitki ve hayvan figürleri, üçgen biçimde ve boynuzu anımsatan kavisli figürlerde yer alır. Bu figürler kadının doğurganlık özelliğini vurgular. Gömleğin göğüs kısmına takılan tokaya benzer metaller, Kuzey Kafkasya'daki birçok halkın kadın giysilerinde kullanılır. *Bu metal düğmeler 19. yüzyıla kadar on sekiz adet kullanılmıştır.*²⁰⁸ *Gelinin beline taktığı metal kemer üzerindeki metal süsler, göğsündeki metal ve gümüş plakalar ve taktığı başlığın gelini koruyan bir zırh olduğunu*

²⁰⁸ **Batçayev, V. M.,** *İz İstorii traditsionnoy kultury Balkartsev i Karaçaytsev (Из истории традиционной культуры балкарцев и карачаевцев)*, Nalçik: Elbrus 1986, s. 56.

düşünülmektedir. Bu özellik Amazon kadınlarının evlilik dönemlerinde özellikle bakire kadınların silahlanmalarına benzetilir.

Gömleğin üstüne, kaftanın altına giyilen korse, geleneksel gelinliğin iç parçalarından biridir. Eskiden deriden yapılan korse, sonraki dönemlerde iki- üç kat ipekten yapılmıştır. Korse koltuk altından başlar, bele kadar uzanır. Korsenin ön kısmından küçük deliklerden geçirilen şerit veya sırma ile düğümlenir. Gelin ve damadın ilk gecesinde korsenin düğümü erkek tarafından açılır. Damat düğümünü çözemezse o gece geline dokunma hakkını kaybeder. Bu durum erkek için oldukça utanç vericidir. Delikanlı korseyi çıkarırsa, sembolik olarak geline akrabalarının diktiği yeni bir korse hediye ederdi. Geleneksel gelinlik modası Sovyetlerden sonra tüm dünyada kabul gören beyaz renge dönmüştür. Fakat yine geleneksel motifler içeren gelinlik modelleri de hâlâ tercih edilmektedir.

Sonuç olarak, giysiler hakkında bugüne kadar bilimsel literatürde kültürel bir fenomen olarak karmaşık bir biçimde incelenip, işlevselliğine vurgu yapılan birçok eser vardır. Kostüm iletişimsel kültürün bir ürünü olarak düşünülür. Çerkeslerde giyim kuşa yine erkek ve kadın doğasına uygun tasarlanmıştır. Kadınların giysilerinde bulunan bazı detaylar onun toplumsal konumunu yansıtmaya açısından önemli olmuştur.

Modern yaşam tarzına geçilmesiyle etnik toplulukların kültürel giysi anlayışı yerini kentsel moda anlayışına bırakmıştır. Bunun sonucunda etnik giysiler günlük hayatta kullanılmamakta ya özel günlerde giyilmekte ya da müzelerde sergilenmektedir. Yaşadığımız toplumda Çerkesler de artık bu tip geleneksel giysileri günlük hayatta pek dışında düğünlerde, özel günlerde, düzenledikleri kültürel faaliyetlerde giymeyi tercih etmektedirler.

SONUÇ

Çerkeslerin geleneksel kültürünün temel ilkeleri etik ve görgü kurallarıdır. Bu kurallar Çerkes geleneklerini oluşturmuştur. İncelenen kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Çerkesler yaşamlarını geleneklerine göre sürdürürler ve bu geleneklere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Gündelik yaşamın oluşmasında, aile ilişkilerinin düzenlenmesinde, sosyal kurumlarının örgütlenmesi ve işleyişinde bu gelenekler etkili olmuştur. Ayrıca bu sistemin toplumsal düzeyde insan ilişkilerinin korunmasını sağlayan ve saygıyı temele alan bir sistem olduğu görülmektedir. Çerkeslerde, İslâmiyeti kabul ettikleri 19. yüzyıla kadar din faktörünün sosyal yaşamlarında pek etkili olmadığı görülmektedir. İnanç esaslarına dayalı kurallarının yalnızca sosyal yapıyı düzenleyen Çerkes geleneklerine aykırı olmayan durumlarda uygulandığı anlaşılmaktadır.

Geleneklerin içerisinde yer alan etik ve görgü kurallarına göre kadının izlerini mitolojide de görmek mümkündür. Çerkeslerin kendi kültürlerinin temel taşı olarak gördükleri Nart mitolojisinde kadın ve onun toplumsal konumuna son derece önem attıkları anlaşılmakta, mitolojide yer alan kadın imajı ile sonraki dönem Çerkeslerde kadının yeri ve kadın algısı arasında benzerliklerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle Çerkes kültüründe kadın algısının oluşmasında Nart Destanı'nın büyük önemi olduğunu söyleyebiliriz. Tarihten gelen kadının yüceltilmesi kadının konumunu belirlemektedir.

Çocukların yetiştirilmesinde cinsiyete bağlı olarak belirli eğitim yöntemleri kullanılmıştır. Bu yetiştirme sistemiyle cinsiyet rollerinin sistemli bir şekilde temelden çocuklara kazandırıldığı görülmektedir. Kafkasyalı diğer halkların aksine Çerkeslerde kadına atfedilen değeri yüksek olduğu geleneklerde yer alan bazı âdetlerden anlaşılmaktadır. Kızların evlenmek istediği kişiyi özgürce seçmesi, onların kararlarında özgür olduklarını gösterir. Genç kızlar son derece bağımsız olurken, evlilik hayatına giren kadının yaşamının değiştiği ve sorumluluklarının arttığı görülür. Kafkasyalı diğer topluluklarda olduğu gibi Çerkeslerde kadının ağır işlerde çalıştırılmaması, doğasına

uygun daha hafif işler yaptırılması toplumda kadına karşı cinsiyetçi bir yaklaşımın olduğunu göstermekte, aynı zamanda kadınların kabiliyetlerini gösterme hususunda kısıtlandıkları anlaşılmaktadır. Kadının yaşam alanı yalnızca evidir. Dolayısıyla kadının yaşamı tek bir alanla sınırlandırılmıştır. Aile hukuku alanında incelediğimizde eşlerin birbirinden boşanmasında cinsiyete göre eşitsizlik görülmezken, evliliğin ölüm ile sona ermesi durumunda elde edilen haklarda cinsiyet eşitsizliği görülür. Kadının miras hakkı erkek ile eşit değildir. Kadının maddi yönden hakkı yalnızca başlık ve mehr ile korunmuştur.

Kadınların bu toplumda her yönden ötekileştirilmiş, pasif varlıklar olmadıkları dikkat çekmekte, bu özellik onların toplumsal alandaki ayrıcalıklarından anlaşılmaktadır. Kadın ceza hukukunda da ön plana çıkmakta, kadınların arabuluculuk özelliği ile suçluları affettirmesi gibi ayrıcalıkları kadınların ailedeki ve toplumdaki konumu yükselten özellikler olduğunu göstermektedir. Aile içerisindeki sorumluluklarında sınıfsal yapıya göre farklılıklar görülse de, toplumsal alanda sınıfsal farklılıklara bakılmaksızın, bütün kadınların sosyal statülerinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle yaş durumuna bağlı olarak kadınlar söz sahibi ve toplumda bilge bir danışman olmaları onları önemli bir konuma getirmiştir. Kadınların yapay akrabalık bağı oluşturması, kan davalarını bitirmedeki etkileri oldukça önemlidir. Bu özellikleri ile Ataerkil toplum özelliği gösteren Çerkeslerde kadınlar, tüm sosyal yapıyı birleştirici bir unsur olarak ön plana çıkmakta ve bu nedenle toplumda kadınlara saygınlık payesi verildiği görülmektedir. Ayrıca Çerkeslerde kadın milletin devamlılığı sağladığı ve birikimi aktardığı için değer görmüş ve korunmuştur.

Çerkes toplumunda kadın ve erkeğin giyim kuşamlarında coğrafik şartlar dışında cinsiyet algıları da etkili olduğu görülmektedir. Erkekler savaş koşullarında yaşam sürdüklerinden ve ağır işlerle meşgul olduklarından giysiler daha sade formdadır. Kadın giysileri ise kadınlığını ortaya çıkaracak özellikler taşır. Kadın giysilerinin bu özelliklerinden toplumun ataerkil yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Genç kızların, kadınların ve yaşlıların giydikleri giysilerin formları aynı, kullandıkları renklerde farklılık olduğu dikkat çeker. Kadın giysilerinin renkte ve kalitede birbirinden farklı olmasında yaş faktörü ve toplumsal statü etkili olmuştur. Kadınların toplumdaki yeri hususunda farklılık olmazken, Çerkes toplumun oluşturan sosyal grupların kadınları

arasında ailedeki sorumlulukları ve giyim kuşamları arasında farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir.

Çerkeslerin geçmişten beri sürdürdükleri yaşam tarzlarına göre ve tarihten gelen gelenekleri ışığında kadının toplumdaki yerini ve kadın algısını inceledik. İncelenen kaynaklarda Çerkes toplum yapısı içerisinde kadının önemli bir yeri olduğu görülür. Kadın kimi yerde özgür bırakılmış kimi yerde kısıtlanmıştır. Fakat ataerkil düzenin karakteristik doğası gereği, toplumda kadın tamamen sıkışıp kalmamıştır. Kendisine verilen hakları her zaman kullanan kadınlar oldukları gözlemlenmiştir. Yapılan bu değerlendirmeler ile Çerkeslerde kadının toplumdan tecrit edilmiş yapısının olmadığı, özellikle geleneklerde kadının saygın bir kişilik olarak öne çıktığı dikkat çekmektedir.

Günümüz Çerkes toplumunda kadının özgürleşme hareketleri çerçevesinde kadının yeri ve rollerinde değişimler görülmektedir. Bu özgürleşme süreci uzun ve zordur. Toplumun şu andaki gelişim aşamasında geçmişte ve günümüzdeki cinsiyet ilişkilerine göre Çerkeslerde kadının yerinin tanımlamak için kapsamlı bir analiz gereklidir. Bu konu üzerine yazılmış çok sayıda etnolojik ve tarihsel kaynak mevcuttur. Bizde bu kaynaklardan yararlanarak belirli bir dönemi ele alarak Çerkes toplumunda gelenekler çerçevesinde kadının yerini, rollerini ve toplumda kadın algısını açıklamaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Abayev V. İ.** *Nartovski Epos Osetin (Нартовский эпос Осетин)*, Web sayfası: http://biblio.darial-online.ru/text/Abaev_V_I/index_rus.shtml (Erişim Tarihi: Aralık 2017)
- Akaba, L. H.** *İz mifologii Abhazov (Из мифологии Абхазов)*, Shumi 1976. Web sayfası: http://apsnyteka.org/1778-akaba_1_iz_mifologii_abkhazov.html (Erişim Tarihi: Aralık 2017)
- Andreyevna, V. V.** “İstoriçeskiy Analiz Çerkesskogo Natsional'nogo Kostyuma (Исторический анализ черкесского национального костюма)” Web sayfası: <http://www.nauka.x-pdf.ru/17istoriya/385816-1-andreeva-varvara-vladimirovna-docent-kafedri-dizayna-kostyuma-ano-institut-biznesa-dizayna-nacionalniy-tradicionni.php> (E.T.: Ocak 2017)
- Ay, Ş. Ç.** “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Düzceli Çerkeslerde Evlilik ve Kadın Erkek Rol Algıları”.*Düzce'de Tarih Kültür ve Sanat Dergisi-Düzce Belediyesi Kültür Yayınları Düzce Araştırmaları-4* , Gaye Kitabevi-1. Baskı, Bursa 2016, s. 364-371.
- Baj, J.** *Kökleri, Sosyal Yaşamları, Gelenekleri Çerkesler*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2000.
- Bahova, O. V.** “Obıçai İzbeganiya u Kabardintsev (Обычаи избегание у кабардицев)”, Web sayfası: <http://www.gramota.net/materials/3/2013/7-2/3.html> (Erişim Tarihi: Ocak 2017)
- Barut, A.** “Kırım Hanlığı İle Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesinin yeri”, *Emel Dergisi*, Sayı: 219, Ankara 1997. Web sayfası: www.emelvakfi.org/arsiv.asp?frmSayi=219 (Erişim Tarihi: Aralık 2017)
- Batçayev, V.** *İz istorii Traditsionnoy Kulturi Balkartsev i Karaçaytsev (Из истории традиционной культуры балкарцев и карачайцев)*, Nalçik: Elbrus 1986.
- Belinski, V. G.** *Stat'i i Retsenzii 1841-1844 том 5, (Статьи и рецензии том 5)*, Moskva 1954.
- Bell, D.** *Dnevnik Prebivaniya v Çerkessii (Дневник пребывания в Черкессии)*, Nalçik 1974

Berzukova, A. A. “Genderniye Harakteristiki Sotsial'nih Pozitsiy Jenşin v Traditsionnom Adıgskom obşetsve (Гендерные характеристики социальных позиции женщин в традиционном адыгском обществе)”, Web sayfası: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-harakteristiki-sotsialnyh-pozitsiy-zhenschin-v-traditsionnom-adygskom-obschestve> (Erişim Tarihi: Aralık 2017).

Bgajnokov, B. H. *Adıgi (Адыгу)*, Tiflis 2010.

Bgajnokov, B. H. *Çerkesskoye İgrişçe (Черкесское игрище)*, Nalçik 1991.

Blaramberg, İ. F. “İstoriçeskoye, Topografiçeskoye, Statistiçeskoye, Etnografiçeskoye i Voennoye Opisanıye Kavkaza (Историческое, топографическое, статистическое, этнографическое и военное описание Кавказа)”, (Ed. V. K. Gardanova), *Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka*, (s. 353-435), Nalçik 1974

Boltenkova, İ. N. “Sotsiokulturnoye Polejeniye Jenşini v Kavkazskom Obşestve (Социокультурное положение женщины в кавказском обществе)”, *Vestnik Kostromskago Gosudarstvennogo Universiteta im. N. A. Nekrasova*, Vıpusk: 2, Tom 14, Web sayfası: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiokulturnoe-polozhenie-zhenschiny-v-kavkazskom-obschestve-po-materialam-vystupleniy-gorskih-prosvetiteley> (Erişim Tarihi: Mart 2017)

Britoyeva, A. B. “Funksional'naya Struktura Jenskogo Prostranstva v Nartovskom Epose (Функциональная структура женского пространства в нарттовском эпосе)”, Web sayfası: <https://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7800> (Erişim Tarihi: Kasım 2016)

Brus, G. “Vspominaniya Petra Genri Brusa (Воспоминания Петра Генри Бруса)”, *Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka*, (Ed. V. K. Gardanova), (s. 148-151), Nalçik 1974

Çelebi, E. *Kniiga Puteşestviy (Книга путешествий)*, Maykor 1979.

Çibirov, L. A. *Traditsionnaya Duhovnaya Kultura Osetin (Традиционная духовная культура Осетин)*, Moskva 2008.

Çuntıjeva, T. Ya. *Svadebno-obryadoviye Kultura Priçernomorskih Adıgov Kak Etnopedagogiçeskaya Tsennost' (Свадебно-обрядовая культура причерноморских Адыгов как этнопедагогическая ценность)*, Maykor 1998.

- Danilevski, N.** *Kavkaz i Yego Gorskiye Jiteli v Ninesnem ih Polojeniiye -Kafkasya ve Onun Dağlı Sakinleri*(Кавказ и его горские жители в нынешнем их положении), Moskva 1946.
- Devrim, C.** “Çerkes Kültüründe Kadın Saygısı Hakederek Kazanır”, *Nart Dergisi*, sayı: 41-42, Ocak-Şubat-Mart-Nisan 2005, s. 97-99.
- Djikayev, Ş. F.** *Nıhası Farn (Ныхасы фарн)*, Vladikavkaz 1996. Web sayfası: <https://botana.cc/prepod/drugoe/o4j4bpjh.html> (Erişim Tarihi: Haziran 2018)
- Dubrovin, N. F.** *Çerkesi/Adıgi (Черкесы /Адыги)*, Krasnodar 1927.
- Dubrovin, N. F.** *İstoriya Voynı i Vladıçestva Russkih na Kavkaze:TomI. (История войны и владичества русских на Кавказе том-I)*, Sankt-Peterburg 1871. Web sayfası: <https://www.runivers.ru/lib/book3084/> (Erişim Tarihi: Şubat 2018)
- Dubrovin N. F.** *Çerkesler*, (Rusça'dan çevirenler: Habibe Eren ve Varol Tümer), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2017.
- Dyuma, A.** “Kavkaz. Puteşestviye Aleksandra Duma(Кавказ. Путешествие Александра Дюма)”, *Çerkeşenka*, (Ed: H. H. Skunov ve İ. H. Skunova), Moskva 1992, s.78-85.
- Dumanov, H. M.** *Sotsialnaya Struktura Kabardintsev i Normah Adata(Социальная структура кабардинцев в нормах адата)*, Nalçik 1990.
- Dumanov, H. M.** *Jabagi Kazanoko i Obıçay İzbeganiya-Jabagi Kazanoko 300 Let (Жабаги Казанoko и обıчай избегания)*,(Ed. Z. M. Naloyev), Nalçik 1987.
- Dumezil, G.** *Oset Nart Destanları*, (Çev: Aysel Çeviker), Kafdav İktisadi İşletmesi Yayınları, Ankara 2005.
- Dyuzumel, D.** (1990). *Skifti i Nartı*, (Скифы и нарты), Moskva
- Eliuz, Ü.** Cinsel Kimlik Paniği: Kadın olmak, Web sayfası: http://www.academia.edu/19286170/Cinsel_Kimlik_Pani%C4%9Fi_Kad%C4%B1n_Olmak (Erişim Tarihi: Haziran 2018)

Emiddio, A. D. *Opisaniye Çörnogo Morya i Tatarii* (Описание Чёрного моря и татарии), (Ed. V. K. Gardanova), Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX .veka (s. 61-68), Nalçik 1974.

Etnoetiket Narodov Severnogo Kavkaza (Этноэтикет народов Северного Кавказа), (Red. V. A. Tiškova), Moskva-Pyatigorsk 2014, Web sayfası: <http://iea-ras.ru/index.php?go=Files&in=view&id=134> (Erişim Tarihi: Mayıs 2017)

Fonvil, A. *Posledniy God Voynı Çerkessii za Nezavisimost'*, (Последний год войны Черкесии за независимость), Krasnodar 1927.

Gadagatl, A. M. *Pamyat' Natsii. Genesis Eposa "Nartı"* (Память нации. Генезис эпоса "нарты"), Maykor 1997.

Gadagatl, A. M. *Geroiçeski Epos Nartı Adıgskih-Çerkeskih Narodov* (Героический эпос Нарты Адыгских -Черкесских народов), Maykor 1987.

Gassiyev, V. A. *İzbrannıye Proizvedeniya*. (Избранные произведения), Владикавказ 1992.

Gerder, İ. G. *İdeyi k Filosofiya Çeloveçestva* (Идеи и философии человечества), Moskva 1979.

Girey, H. *İzbrannıye Trudı i Dokumentı* (Избранные труды и документы), Maykor 2009.

Girey, H. *İzbrannıye Proizvedeniye* (Избранные произведения), Nalçik 1972.

Girey, H. *Çerkeskiye Predaniya* (Черкесские предания), Nalçik 1989.

Girey, H. *Zapiski o Çerkessii* (Записки о Черкесии) Nalçik 1978.

Glavani, K. "Opisaniye Çerkessii, Sostavlennoye Ksaverio Glavani, Fransuzkim konsulom v Kırımu i Pervım Vraçok Hana (Составленное Ксаверио Главани, Французским консулом в Крыму и первым врачок хана)", (Ed. V. K. Gardanova), Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX. veka (s. 156-174.), Nalçik 1974.

- Gough, K.** “Ailenin kökeni”, (Hazırlayan: Raina. R. Reiter), Kadın Antropolojisi (s. 53-83), Dipnot Yayınları, Ankara 2016,
- Guçeva, A. V.** “Traditsionnaya Jenskogo İspolnitelstva na Garmonike- İstoki) (Традиция женского исполнительства на гармонике- истоки)”, *Vestnik*, vıpusk-12, Nalçik-El-fa 2005. s.191-203.
- Hanahu, R. A.** *Traditsionnaya Kultura Severnogo Kavkaza: Vıvozı Vremeni (Sotsial'nofilologičeskiy Analiz) Традиционная культура Северного Кавказа: вызовы времени (социальнофилософский анализ)*, Maykop 1997.
- Harsiyev, B, M-G,** Abıçai Semi i Semeynogo Bıta Gortsev Kavkaza s Kontsa XIX do Seredinı XX Veka (Абычай семьи и семейного быта горцев Кавказа с конца XIX до середины XX века), Maras 2015, s. 108. Web sayfası: ingnii.ru/wp-content/uploads/2015/12/Harsiev_obichai.pdf (Erişim Tarihi: Haziran 2018)
- Hızal, A. H.** “Adigelerde Aile Eğitimi Saygı ve İsim Takma Gelenekleri”, *Birleşik Kafkasya Dergisi*, sayı: 24, Ekim-Kasım-Aralık 2000.
- Hofstede, G.** *Culture's Consequences: International Differences in Work- Related Values*. Beverly Hills 1984.
- İleri, N C.** *Kadınlarımız*, (Eski yazı ve Osmanlıcadan aktaran Prof. Dr. Özer OZANKAYA) T.C. Kültür Bakanlığı /1565. Yayınlar Dairesi Başkanlığı, İnsanlık Tarihi Dizisi/3, Ankara 1993.
- İnteriano, D.** “Bıt i Strana Zihov, İmenuyemıh Çerkesamı (Быт и страна зихов, именуемых черкесами)”, (Ed. V. K. Gardanova) *Adigi Balkartsı i Karaçayevsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XVIII-XIX*, Nalçik 1974.
- Kantemir, D. K.** *İstoriya Rosta i Ukladka Ottomanskoy İmperii (История роста и укладка Оттоманской Империи)*, Nalçik, 1987. s. 139-140 Web sayfası: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Kantemir_Dmitrij/text1.htm (Erişim Tarihi: Ocak 2017)
- Karpov, Yu. Yu.** *Jenskoye Prostranstvo v Kulture Norodov Kavkaza (Женское пространство в культуре народов Кавказа)*, Nalçik 2013.

- Karpov, Yu. Yu.** “Jenskiy Lik Kavkaza (Женский лик Кавказа)”, (Ed. Ya. A. Gordin), *Rossiya i Kavkaz (Jurnal Zvezda)*, Sankt-Peterburg 2003. (s. 44-64)
- Katançiyev, T. M.** *Kabardinskoye Obıçnoye Pravo: yego osobennosti*(Кабардинское обычное право: его особенности), Nalçik 2003.
- Kaziyeu, Ş. M. veKarpayev, İ. V.** *Povsednevnyaya Jizn Gortsev Severnogo Kavkaza v XIX. veke. (Повседневная жизнь горцев Северного Кавказа в XIX. веке)* Web sayfası: http://apsnyteka.org/554-povsednevnyaya_zhizn_gortsev_severnogo_kavkaza_v_19_veke.html (E. T.: Haziran 2018)
- Kışyev, A. K.***Harakter Adıgskih Pesen-Kalambiy. Zapiski Çerkesa (Характер адыгских песен-Каламбий. Записки Черкеса*, Nalçik 1988.
- Klaprot, Yu. F.** *Opisanıye Poyezdok po Kavkazu i Gruzii v 1807-1808 godah (Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807-1808 годах)*, Nalçik 2008. Web sayfası: http://apsnyteka.org/493-klaprot_opisanie_poezdok_po_kavkazu.html (Erişim Tarihi: Haziran 2017)
- Kodceşau, E.** “Polojeniye Jenşını v Adıgskom Obşestve (Положение женщины в адыгском обществе) ”, *Kultura i Bit Adıgov*, Vıpusk 9, Maykop 2001.
- Koh, K.** *Puteshestviye po Rossıyu v Kavkazskie zemli[1836, 1837, 1838 gg.], Путешествие по России в Кавказе земли[1836, 1837, 1838 гг.]* Web sayfası: http://apsnyteka.org/2792-kokh_k_puteshestvie_po_rossii_i_v_kavkazskie_zemli.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)
- Kosven, M. O.** *Etnografiya i İstoriya Kavkaza: İssledovaniya i Materialı, Maykop(Этнография и история Кавказа: исследования и материалы)*, Maykop 1961.
- Kovalevski, M. M.** *Zakon Obıçai na Kavkaze, (Закон и обычай на Кавказе)*, Maykop: Afışa 2006.

Kumahov, M. A ve Kumahova, Z. Y. *Nartski Epos Yazık i Kultura, (Нартский эпос язык и культура)*, Moskva 1998.

Kunov, H. A. *Mozdokskiye Kabardinsı-İstoriko-Etnografiçeskoye İssledovaniye, (Моздокские Кабардинцы-историко-этнографическое исследование)*, Maykop 2002.

Kuyok, A. S. *Osnovniye Mifologiçeskoye Obrazı Adıgskogo Geroiçeskogo Eposa Narther (Основные мифологическое образы Адыгского эпоса Нартхер), Adıgski Epos“ Narther” Sokrovişnitsa Mirovoy Kulturi (s.166-183)*, Maykop 2003.

Ladijenski, A. M. *Adatı Gortsev Severnogo Kavkaza (Адаты горцев Северного Кавказа)*, Nalçik 1928.

Lapinski, T. *Gortıı Kavkaza i ih Osvoboditelnaya Barba Protiv Russkih (Горцы Кавказа и их освободительная барьба против русских)*, Nalçik 1995 Web sayfası: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Lapinskij/text12.htm> (Erişim Tarihi: Kasım 2017)

Leoff, C. *Blöfçüniün Rehberi- Feminizm (Çev: Nimet Aytan)*, Tempo Yayınları, İstanbul 1999

Leontoviç, F. *Adatı Kavkazskih Gortsev (Odessa 1882-1883) (Адаты кавказских горцев Одесса 1882-1883)*, Vıpusk 4, Nalçik: El fa 2002.

Longvort, D. *God Sredi Çerkesov (Год среды черкесов)*, (Ed. V. K. Gardanova), Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka (531-585), Nalçik 1974.

Lulye, L. Ya. *Çerkesiya: İstoriko-Etnografiçeskiye Stati (Черкессия: Историко-этнографические статьи)*, Kiev 1991.

Lut'e, A. *Weriı Dade (Çerkes Halk Öyküleri)*, (Çev: Fahri Huvaj), Adige Yayınları-13, Ankara 2015

- Mafedzev, S. H.** “Status Jenşını v Sisteme Adıge Habze (Статус женщины в системе Адыгэ Хабзэ”, *Jurnal Elbruz*, №: 2 (11), 1999. s. 197-225. Web Sayfası: http://apsnyteka.org/2929-elbruz_zhurnal.html (Erişim Tarihi: Aralık 2016)
- Mafedzev, S. H.** *Adıgi. Obıçai,Traditsii (Adıge Habze)*, (Адиги. Обычаи, традиции (Адыгэ хабзэ), Nalçik 2000.
- Mafedzova, L. M.** “Bela: Mujskoy i Jenskiy Vzglyad (Бела мужской и женский взгляд)”,(M.Y. Lermontov-İ.İ.Kaşeyeva), s.40-41. <https://m.cyberleninka.ru/article/n/bela-muzhskoy-i-zhenskiy-vzglyad-m-yu-lermontov-i-i-kashezheva> (Erişim Tarihi: Ocak 2017)
- Mahviç-Matskeviç A. O.** Abadzehi, İh Bit, Nravı i Obıçai (Абаздзехи их быт нравы и обычаи), Çast 2, Web sayfası: http://aulassoki.ucoz.ru/load/ehtnografiya_i_genealogiya_kavkaza/chast_2/18-1-0-86 (Erişim Tarihi: Ocak 2018)
- Marini, T. D.** “Puteşestviye v Çerkesiyu (Путешествие в Черкессию)”, *Adıgi, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka*, (Pod.Red. V.K. Gardanova), Nalçik 1974.
- Marigyn, T. D.** *Çerkesya Seyahatnamesi*, (Tercüme: Aydın Osman Erkan), İstanbul 1996.
- Menyaylova, Ya. A.** “Pol Prostranstvenno-Vremennih Kategoriy v Traditsionnoy Svadebnoy Obryadnosti Narodov Severnogo Kavkaza (Роль Пространственно-временных категорий в традиционной свадебной обрядности народов Северного Кавказа)”, *Jurnal: Teoriya i Praktika Obşestvennogo Razvitiya*, № 9, Web sayfası: <http://teoria-practica.ru/vipusk-9-2014/> (Erişim tarihi: Mart 2017)
- Meretukov, M. A.** *Semya i Brak u Adıgskih Narodov-XIX-70-e godı XX.v. (Семья и брак у Адыгских народов-XIX-70-е годы XX.в.)*, Maykop 1987.
- Monpere, D. D.** Puteşestviye po Kavkazu k Çerkesii Abhaztsam (Путешествие по Кавказу к Черкесии абхазцам)”, *Adıgi Balkartsı i Karaçayevtsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XVIII-XIX*), (Red.V. K. Gardanova), Nalçik 1974.

Motre, A. D. Puteşestviye Gospodina A de la Motre v Yevropu, Aziyu i Afriku (Путешествие Господина Абри де Ла Мотре в Европу, Азию и Африку), (Ed. V. K. Gardanova), Adıgı, Balkartsı i Karaçayevtsı v izvestiyah yevropeyskih Avtorov XVIII-XIX veka (s. 119-148), Nalçık 1974.

Motre, A. D. Puteşestviye v yevropu, Aziyu i Afriku 1674-1743 (Путешествие в Европу, Азию i Африку 1674-1743), Web sayfası:

http://apsnyteka.org/2897-la_mottre_puteshestvie_v_evropu_aziyu_i_afriku.html

(Erişim Tarihi: Kasım 2017)

Motre, A. D. Puteşestviye Gospodina A de la Motre v Yevropu i Aziyu (Путешествие господина А.де ла Мотре в Европу, Азию и Африку), (Ed. H. H. Skunov ve İ. H. Skunova), Çerkeşenka, Maykop 1992.

Nalçıkova, E. “Steorotipi Jenskogo Povedeniya v Pohoronno-Nominalnih Obryadah Adıgov (Стеоротипы женского поведения в похоронно-номинальных обрядах адыгов)”, *İstoriçeskiy Vestnik*, VII, Nalçık 2008.

Natho, K. *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*, Kaf-Dav Yayınları, Ankara 2009.

Nemiroviç-Dançenko V. İ. *Rutsari Gor. İstoriçeski Roman iz Kavkazskoy Voynu*, (Рыцары гор. Исторический роман из Кавказской войны), Moskva 1911.

New York Daily Times, “Horrible Trafic in Circassian Women-infanticide in Turkey”,

August

6.

1856.

Web

sayfası:

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1856/08/06/77055537.pdf>

(E.T.: Haziran 2018)

Nietzsche, F. *Zerdüşt Böyle Diyordu*, Varlık Yayınları 2002.

Ostahov, A. A. “Funksionalniy Status Çerkeskoy (Adıgskoy) Jenşini v Usloviyah Voynu (XV-XIX vv.) (Функциональный статус черкесской (адыгской) женщины в условиях войны -XV–XIX вв.)” *Rossiyskaya Gendernaya İstoriya s “yuga” na “zapad”*: *Prosloye Opredelyayet Nastoyaşeye*, Tom 1, Nalçık - Moskva 2013, s.165-167.

- Özcan** Uğur ve **Dalya**, M. Gökhan. “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları”. *Milli Folklor*, yıl 25, sayı 98. 2013.
- Paz**, O, *Çifte-Alev-Aşk ve Erotizm* (Çev: Tomris Uyar), Okuyanıs Yayınları, İstanbul 2002.
- Sabançiyeva**, L. A. *Gendernıye Aspekt Obıçnogo Prava Kabardintsev*(Гендерный аспект обычного права кабардинцев), Nalçık 2002.
- Saltık** T, “Çerkes Adının Tarihsel Kökeni”, Web sayfası: <https://www.jinepsgazetesi.com/makale/cerkes-adinin-tarihsel-kokeni-1317> (Erişim Tarihi: Haziran 2018)
- Saralp**, M. *Adıgskiy Natsionalnıy Kostum v Kontekste Vremeni* (Адыгский национальный костюм в контексте времени), Saint Petersburg 2009.
- Slocum**, S. Toplayıcı Kadın: Antropolojide Erkek Önyargısı, (Ed. Rayna. R. Reiter), *Kadın Antropolojisi* (s. 37-52.), Dipnot Yayınları, Ankara 2016.
- Smirnov**, Ya. S. *Semya i Cemeynıy Bit ,Kultura i Bit Narodov Severnogo Kavkaza* (Семья и семейный быт народов Северного Кавказа), Moskva 1968.
- Spenser**, E. *Puteşetviya v Çerkesiyu* (Путешествия в Черкесию), Adıgeya 1994. Web sayfası: Web sayfası: http://apsnyteka.org/467-spencer_puteshestvia_v_cherkesiu.html (Erişim Tarihi: Ekim 2017)
- Stal**, K. F. *Etnografıçeskiy Oçerk Çerkeskogo Naroda* (Этнографический очерк черкесского народа), Web sayfası: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/.../text3.htm (Erişim Tarihi: Temmuz 2017)
- Streys**, Ya. Ya. *Tri puteşestviya*(Три путешествия), Moskva 1935.
- Studenetskaya**, Ye. N. *Odejda Narodov Severnogo Kavkaza XVIII-XX vv.*(Одежда народов Северного Кавказа. XVIII-XX. вв.), Maykop 1989.
- Şilling** , Ye. M. “Adıgeyski Uzor”, *Jurnal İstkustvo*, №:3, Maykop 1940.
- Tambot**, Ç. *Çerkes kızı Gulez*, (Türkçesi: Fahri Huvaj), Ankara 2001.

- Tarasova, D'yaçkov.A. H.** *Abazehi-İstoriko-Etnografiçeskiy Oçerk (Абадзехи - Историко-этнографический очерк)*, Web sayfası: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Djachkov_Tarasov_N/text4.htm (Erişim Tarihi: Aralık 2017)
- Taysayev, K.** *Modernizatsiya Traditsionnogo Bıta Osetin v XIX veke (Модернизация традиционного быта осетин в XIX веке)*, Vladikavkaz 2008.
- Tekuyeva, M. A.** “Povsednevnyaya Jizn Jenşını v Adıgskom Traditsionnom Obşestve, Jenskiye Faktor v İstorii(Повседневная жизнь женщины в адыгском традиционном обществе)”, *Jenski Faktor v İstorii*, Nalçik 2012. s. 280. ic.kbsu.ru/Info/sgi/sgi_Tekueva1.doc (Erişim Tarihi: Şubat 2017)
- Tornau, F. F.** *Bir Rus Subayın Kafkasya Anıları*, (Çev: Keriman Vurdem), Kafkas Derneği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999.
- Traho, R.** *Çerkesi (Черкесы.)* Nalçik 1992.
- Tsipinov, A.** *Biografiçeskiy Ukazatel Stati (Биографический указатель статьи)*, Nalçik 2011.
- Tuna, P. M.** “Çerkes Kadınları Dayanışma Derneği Diyanе ve Beşiktaş Örnek Kız Okulu”, *Nart Dergisi*, sayı: 54. s. 37-40.
- Vasilkov, V. V.** *Oçerk Bıta Temirgoyevtsev (Очерк быта темиргоевцев)*, Web sayfası: http://mountaindreams.ru/download/v/vasilkov_v_v_oчерk_byta_temirgoyevcev_smompk_1901_29.pdf (Erişim Tarihi: Aralık 2017)
- Var, Kenan,** “Vase” *Kamçı Gazetesi*, Yıl 1, sayı 7
- Yuval-Davis, N.** *Cinsiyet ve Millet* (Çev: Ayşin Bektaş), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2016
- Zuhba S. L.** “İdeal Jenskoy Krasoty Nartskom Epose Abhazo-Adıgskih Narodov (Идеал женской красоты в нартском эпосе абхазо-адыгских народов)”, Web sayfası: <https://m.cyberleninka.ru/article/n/ideal-zhenskoy-krasoty-v-nartskom-epose-abhazo-adygskih-narodov> (Erişim Tarihi: Kasım 2016)

VII. *Etika i etiket (Этика и этикет)*, s. 65. Web sayfası: <http://www.caucasusmorpheus.org/ru/wp-content/uploads/2011/09/etikette.pdf> (Erişim Tarihi: Ocak 2018)

TEZLER

Hokon, S. E. Etnokostyum v Sovremennoy v Kulture Adygov: Sotsiokulturnye Aspekty (Этно костюм в современной в культуре адыгов: Социокультурные аспекты) *Saratovskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Univeristeta*, Saratov 2014. Web sayfası: <http://www.dslib.net/teorja-kultury/jetnokostjum-v-sovremennoj-kulture-adygov-sociokulturnye-aspekty.html> (Erişim Tarihi: Eylül 2017)

BİLDİRİLER

Acıpayamlı, O. “Türk Kültüründe” Ad Koyma Folkloru'nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenekler, Görenekler ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Halk Kültürleri Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:167 Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 37, Ankara 1992

Rossiyskaya Gendernaya İstoriya s “Yuga” na “Zapad ”: Prosloye Opredelyayet Nastoyaşeye (Российская гендерная история с “юга” на “запад”: прошлое определяет настоящее), Materialı Şestoy Mejdunarodnoy Konferensii RAİJİ i İEA RAN, 3-6 Oktyabrya 2013 goda, Tom 1, Nalçik. Kabardino-Balkarskiy Universitet, Nalçik-Moskva 2013, s.165-167 <http://www.kavkazoved.info/news/2014/11/17/funkcionalnyj-status-cherkesskoj-adygskoj-zhenschiny-v-uslovijah-vojny-xv-xix-vv.html> (Erişim Tarihi: Haziran 2017)

İNTERNET KAYNAKLARI

http://librebook.me/narty_adygskii_epos/vol1/1 (Erişim Tarihi: Kasım 2017)

www.cerkesya.org/kafkasya/kafkasya-kultur/kisa-bilgiler/item/1465-nart-mitolojileri (Erişim Tarihi: Eylül 2017)

<https://translate.academic.ru/дынхэу/ad/ru/> (Erişim Tarihi: Aralık 2017)

<https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Левират> (Erişim Tarihi.: Ocak 2017)

<http://cerkesarastirmalari.org/cerkesler/> (Erişim Tarihi: Haziran 2018)

<https://www.turkcebilgi.com/bjedu%C4%9Flar> (Erişim Tarihi: Mayıs 2017)

www.adygheya.ru/about/information/obrazovaniye-i-nauka/ (Erişim Tarihi: Haziran 2018)

<http://adygi.ru/index.php?newsid=13767> (Erişim Tarihi: Aralık 2017)

<http://sosyologlar.net/anasoylu> (Erişim Tarihi: Temmuz 2018)

Çerkes Toplumunda Kadının Rolü

ORJINALLIK RAPORU

%3

BENZERLİK ENDEKSİ

%3

İNTERNET
KAYNAKLARI

%1

YAYINLAR

%1

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

www.asagidemirci.net

İnternet Kaynağı

<%1

2

www.academia.edu

İnternet Kaynağı

<%1

3

kamatur.org

İnternet Kaynağı

<%1

4

kevkebi.wordpress.com

İnternet Kaynağı

<%1

5

www.cengizakyol.com

İnternet Kaynağı

<%1

6

adigasite.com

İnternet Kaynağı

<%1

7

mirknig.com

İnternet Kaynağı

<%1

8

www.millifolklor.com

İnternet Kaynağı

<%1

9

cerkesarastirmalari.org

İnternet Kaynağı

<%1

Deef

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Gülşah TOK

Uyruğu: Türkiye (T.C.)

Doğum Tarihi ve Yeri: 20 Haziran 1986, Kırıkkale

Medeni Durumu: Bekâr

Tel: +90 5074108910

Email: yenahdahe@gmail.com

Yazışma Adresi: İvedik Cad. 173/9 Yenimahalle /ANKARA

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet
Tarihi		
Yüksek Lisans :	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
	Avrasya Araştırmaları	
	Karadeniz-Kafkasya Araştırmaları	
Lisans:	EÜ. Edebiyat Fakültesi	
	Rus Dili ve Edebiyatı	2012
Lise:	Yıldırım Beyazıt Anadolu Lisesi, Kırıkkale	2004

YABANCI DİL

İngilizce, Rusça, Çerkes dili ve lehçeleri